

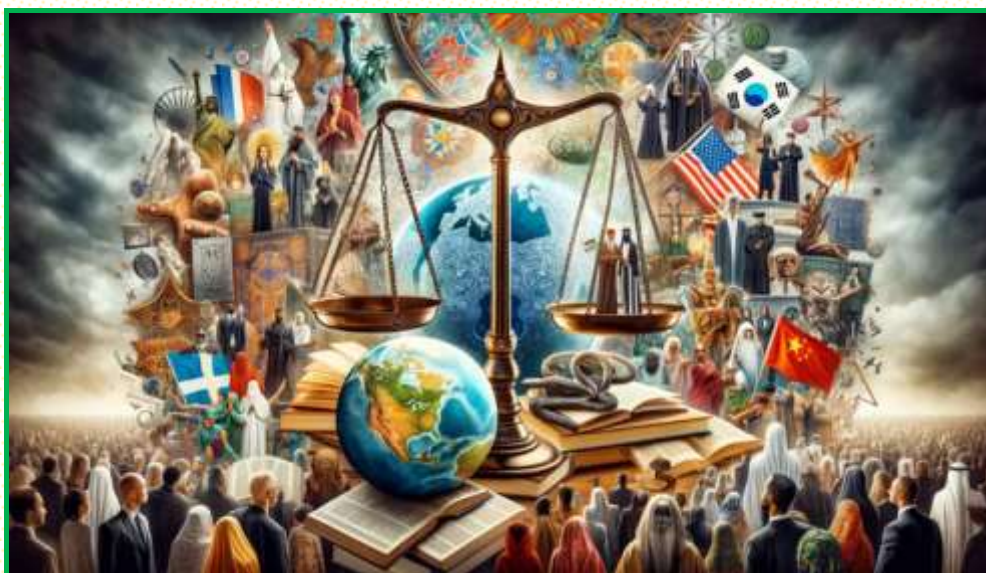
Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Іван БОРОВЕЦЬ
Анатолій ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ
Ірина ПІГОВИЧ

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН У СТАРШІЙ ШКОЛІ ТА ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для організації самостійної роботи здобувачів другого (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності А4 Середня освіта (за предметними
спеціальностями) предметної спеціальності А4.03 Середня освіта
(Історія та громадянська освіта)

Електронне видання

Кам'янець-Подільський
2025

Рекомендувала вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, протокол № 10 від 28 серпня 2025 р.

Рецензенти:

Ганаба С. О. – доктор філософських наук, професор кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький);

Мірошніченко В. І. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ);

Горбатюк О. В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

М54 Методика викладання суспільних дисциплін у старшій школі та закладах фахової передвищої освіти: навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності А4 Середня освіта (за предметними спеціальностями) предметної спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) [Електронний ресурс] / Боровець І., Добровольський А., Пігович І. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. 162 с.

Навчально-методичний посібник призначений для використання в освітньому процесі при вивченні здобувачами другого (магістерського) рівня вищої освіти освітнього компонента «Методика викладання суспільних дисциплін у старшій школі та закладах фахової передвищої освіти». Він містить загальну характеристику освітнього компоненту, тези лекцій, тематику семінарських занять, пропонувані теми індивідуальних завдань, демонстраційний варіант модульної контрольної роботи, питання підсумкового іспиту, критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів, перелік рекомендованих джерел та літератури.

Видання розраховане насамперед на здобувачів вищої освіти, а також буде корисним викладачам, вчителям та всім тим, хто цікавиться питаннями методики викладання суспільних дисциплін у старшій школі та закладах фахової передвищої освіти.

УДК 373.5/377.016:9](075.8)

Електронна версія посібника доступна за покликанням:

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9333>

© Боровець І., Добровольський А., Пігович І., 2025

ЗМІСТ

Вступ	4
Загальна характеристика освітнього компоненту	6
Тези лекцій	14
Теми практичних занять	28
Тематика завдань самостійної роботи	99
Модульна контрольна робота	102
Питання іспиту	106
Критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів	110
Перелік рекомендованих джерел та літератури.....	122

ВСТУП

Метою викладання освітнього компонента «Методика викладання суспільних дисциплін у старшій школі та закладах фахової передвищої освіти» є формування у магістрантів цілісної системи знань та умінь, опанування ними основ теорії, методики і методологічних засад викладання історичних дисциплін та громадянської освіти в освітньому процесі в закладах загальної середньої та фахової передвищої освіти.

Вивчення освітнього компонента має комплексний характер і передбачає поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю. Здобувачі вищої освіти набувають умінь аналізувати навчальні програми, планувати і проводити уроки історії та громадянської освіти, добирати оптимальні методи і форми роботи залежно від цілей та особливостей учнівської чи студентської аудиторії. Особлива увага приділяється формуванню вмінь організовувати дослідницьку та проектну діяльність, розробляти дидактичні матеріали, здійснювати міжпредметні зв'язки, оцінювати навчальні досягнення здобувачів освіти з урахуванням сучасних вимог.

У процесі опанування курсу магістранти здобувають навички застосування педагогіки партнерства, критичного мислення, інтерактивних технологій навчання, медіаграмотності та цифрових інструментів. Вони оволодівають методикою формування в учнів та студентів ключових і предметних компетентностей, а також здатністю виховувати активну громадянську позицію, патріотизм, повагу до прав і свобод людини, толерантність і відповідальність.

Зміст навчальної дисципліни зорієнтований на потреби сучасного суспільства та відповідає стратегічним завданням розвитку української освіти, серед яких – забезпечення якісної профільної середньої освіти, утвердження демократичних цінностей, інтеграція у європейський освітній простір. Навчальна програма складається з трьох змістових модулів: Історія в системі профільної освіти для старших класів, грома-

дянська освіта, викладання суспільних дисциплін у закладах фахової передвищої освіти.

Засвоєння програми курсу створює умови для формування у магістрантів не лише професійних знань і вмінь, а й педагогічної культури, здатності до наукових досліджень, прагнення до безперервного професійного розвитку. Водночас дисципліна покликана сформувати у майбутніх учителів усвідомлення важливої ролі історичної та громадянської освіти в збереженні історичної пам'яті, утвердженні державності та вихованні покоління, здатного активно й відповідально брати участь у суспільному житті.

Таким чином, курс «Методика викладання суспільних дисциплін у старшій школі та закладах фахової передвищої освіти» виступає важливим складником професійної підготовки майбутніх педагогів, поєднує традиційні та інноваційні підходи до організації освітнього процесу, забезпечує методичну готовність до ефективної педагогічної діяльності й наукових пошуків у сфері історичної та громадянської освіти.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ

Обсяг

Найменування показників	Характеристика навчальної дисципліни	
	Денна форма	Заочна форма
Семестр вивчення	1	1
Кількість кредитів ЄКТС	4	4
Загальний обсяг годин	120	120
Кількість годин навчальних занять	42	20
Лекційні заняття	14	6
Практичні заняття	28	14
Семінарські заняття	—	—
Лабораторні заняття	—	—
Самостійна та індивідуальна робота	78	100
Форма підсумкового контролю	екзамен	екзамен

Статус: освітній компонент професійної підготовки.

Передумови для вивчення дисципліни – освітній компонент вивчається у першому семестрі.

Програмні компетентності навчання

Інтегральна компетентність	Здатність розв'язувати складні задачі або проблеми в галузі освіти, що передбачає здійснення інновацій та/або проведення досліджень за предметною спеціальністю Середня освіта (Історія та громадянська освіта) і характеризується невизначеністю умов, критично осмислювати проблеми у галузі та на межі галузей знань, доносити власні знання, висновки та аргументації до фахівців і нефахівців, зокрема до здобувачів освіти в закладах загальної середньої, фахової передвищої освіти, продовжувати навчання з високим ступенем автономії.
Загальні компетентності	- Володіння навичками критичного мислення. - Володіння комунікативними навичками, здатність проявляти емпатію. - Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел. - Здатність до особистісного і професійного розвитку. - Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети. - Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів). - Здатність проявляти толерантність та повагу до культурної різноманітності. - Здатність діяти соціально відповідально та свідомо. - Здатність генерувати нові ідеї (креативність), що полягає у схильності до нестандартного вирішення задач, самостійності міркувань та умовиводів. - Здатність працювати в міжнародному контексті.
Спеціальні (фахові, предметні) компетентності	СК 11. Спроможність обирати необхідні засоби, форми і методи організації діяльності здобувачів освіти у процесі навчання історії та громадянської освіти в закладах загальної середньої та фахової передвищої освіти. СК 12. Здатність впроваджувати сучасні методики та технології, інноваційні підходи, передовий педагогічний досвід під час моделювання та організації вивчення історії та громадянської освіти в закладах загальної середньої та фахової передвищої освіти. СК 14. Розуміння професійно-психологічної складової вдосконалення освітніх технологій на засадах гуманістичної парадигми.

- **СК 15.** Здатність налагоджувати спілкування і взаємодію, командну роботу здобувачів освіти, попереджувати та розв'язувати конфлікти в освітньому процесі.
- **СК 16.** Здатність застосовувати загальну модель процесу навчання для планування та організації освітнього процесу.
- **СК 17.** Спроможність до проектування власної педагогічної діяльності у різних сферах навчання у закладах освіти.
- **СК 19.** Оволодіння теоретичними основами наукового дослідження, навчальним матеріалом базових дисциплін, оперування інформаційною базою (джерела та наукова література) предметної області дослідження та її аналітична й критична обробка для успішного виконання кваліфікаційних робіт.
- **СК 20.** Здатність до презентації результатів наукового дослідження, аргументування та обґрунтованого відстоювання своєї позиції в процесі дискусії під час публічного захисту кваліфікаційної роботи.

Програмні результати навчання

- **ПРН 6.** Застосовувати в педагогічній діяльності наукові методи пізнання, спостерігати, аналізувати, формулювати гіпотези, збирати дані, проводити експерименти, аналізувати та інтерпретувати результати, створювати моделі та вивчати їхню дієвість.
- **ПРН 11.** Володіти спеціалізованими знаннями та методичними навичками роботи з організації і проведення навчальних занять з історії та громадянської освіти в освітньому процесі в закладах загальної середньої та фахової передвищої освіти.
- **ПРН 12.** Застосовувати інноваційні технології навчання історії та громадянської освіти в освітньому процесі у закладах загальної середньої та фахової передвищої освіти.
- **ПРН 14.** Володіти професійно-психологічними знаннями та вміннями освітньої діяльності та її вдосконалення.
- **ПРН 15.** Забезпечувати сприятливі соціально-психологічні умови провадження освітнього процесу в інтересах збереження психофізичного здоров'я здобувачів освіти.

- **ПРН 16.** Застосовувати педагогічні інновації.
- **ПРН 17.** Здійснювати педагогічну науково-дослідну та методичну активність, пошукову творчість, самореалізацію.
- **ПРН 19.** Уміти планувати, організовувати та здійснювати наукові дослідження.
- **ПРН 20.** Уміти репрезентувати результати авторського наукового дослідження, аргументувати та контраргументувати в процесі дискусії.

Методи навчання: Словесні, наочні методи: лекція, розповідь, пояснення, бесіда, дискусія, диспут, мозкова атака, робота з першоджерелами, словниками, посібниками, дидактичними матеріалами та іншими джерелами інформації, робота з електронними публікаціями та матеріалами вебсайтів, створення й демонстрування презентацій, інтерактивних завдань; технології дистанційного навчання.

Засоби діагностики результатів навчання: опитування, тести, самостійна робота, модульна контрольна робота, зокрема із використанням модульного об'єктно-орієнтованого динамічного навчального середовища MOODLE, презентації результатів виконаних завдань та досліджень, студентські презентації та виступи на наукових заходах.

Програма освітнього компоненту **Денна форма здобуття вищої освіти**

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	денна форма			
	усьо- го	у тому числі		
		лекції	практичні заняття	самостійна робота
Змістовий модуль 1. Історія в системі профільної освіти для старших класів				
Концептуальні засади вивчення історії у старших профільних класах	6	2		4
Навчальні програми з історії: структура, зміст, можливості оптимізації	6	2		4

Стратегії взаємодії вчителя та учня на уроці історії	6		2	4
Традиційні методики навчання історії в старшій школі	6		2	4
Методичні інновації в організації роботи старшокласників на уроках з історії	10		4	6
Керівництво написанням та підготовкою до захисту учнівських проєктів Малої академії наук	6		2	4
Ведення шкільної документації вчителем історії	6	2		4
<i>Змістовий модуль 2. Громадянська освіта</i>				
Виникнення та розвиток концепції сталого розвитку	6	2		4
Особистість та ідентичність як основа громадянськості	6		2	4
Соціокультурний простір та комунікація	6		2	4
Організація та цінності демократичного суспільства	6		2	4
Лобізм та корупція у системі взаємодії громадян і держави	6		2	4
Сила і слабкість інформаційного суспільства	6		2	4
Російська агресія проти України та світове співтовариство	6	2		4
<i>Змістовий модуль 3. Викладання суспільних дисциплін у закладах фахової передвищої освіти</i>				
Концептуальні засади та навчальні програми системи фахової передвищої освіти	6	2		4
Особливості викладання суспільних дисциплін у закладах фахової передвищої освіти	8		4	4
Організація самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів закладів фахової передвищої освіти	6		2	4

Позакласна робота студентів закладів фахової передвищої освіти	6		2	4
Національно-патріотичне виховання студентів закладів фахової передвищої освіти	6	2		4
Разом годин	120	14	28	78

Заочна форма здобуття вищої освіти

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	заочна форма			
	усьо- го	у тому числі		
		лекції	практичні заняття	самостійна робота
Змістовий модуль 1. Історія в системі профільної освіти для старших класів				
Концептуальні засади вивчення істо- рії у старших профільних класах	4	2		2
Навчальні програми з історії: структу- ра, зміст, можливості оптимізації	4			4
Стратегії взаємодії вчителя та учня на уроці історії	6			6
Традиційні методики навчання історії в старшій школі	8		2	6
Методичні інновації в організації роботи старшокласників на уроках з історії	6		2	4
Керівництво написанням та підготов- кою до захисту учнівських проєктів Малої академії наук	6		2	4
Ведення шкільної документації вчи- телем історії	6			6
Змістовий модуль 2. Громадянська освіта				
Виникнення та розвиток концепції сталого розвитку	6	2		4
Особистість та ідентичність	6			6
Соціокультурний простір та комуні- кація	8			8

Організація та цінності демократичного суспільства	6		2	4
Лобізм та корупція у системі взаємодії громадян і держави	6			6
Сила і слабкість інформаційного суспільства	8		2	6
Російська агресія проти України та світове співтовариство	6			6
<i>Змістовий модуль 3. Викладання суспільно-політичних дисциплін у закладах фахової передвищої освіти</i>				
Концептуальні засади та навчальні програми системи фахової передвищої освіти	6	2		4
Форми та методи викладання суспільно-політичних дисциплін у закладах фахової передвищої освіти	10		2	8
Організація самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів закладів фахової передвищої освіти	6		2	4
Позакласна робота студентів закладів фахової передвищої освіти	6			6
Національно-патріотичне виховання студентів закладів фахової передвищої освіти	6			6
Разом годин	120	6	14	100

Форми поточного та підсумкового контролю. Поточний контроль проводиться з метою перевірки рівня підготовки здобувачів вищої освіти за визначеною темою; забезпечення зворотного зв'язку між викладачем та здобувачами вищої освіти, управління навчальною мотивацією здобувачів. Поточний контроль проводиться у формі усного опитування, письмового експрес-контролю, виступів здобувачів при обговоренні питань практичного заняття, виконанні аналітичних завдань. Форма модульного контролю: модульна контрольна робота. Формою підсумкового контролю є екзамен.

Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна. Використовуються мультимедійна лекційна аудиторія, мультимедійний проектор, екран для проектора, ноутбук або персональний комп'ютер, мережа Інтернет, модульне об'єктно-орієнтоване динамічне середовище MOODLE, конференції у Google Meet.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ У СТАРШИХ ПРОФІЛЬНИХ КЛАСАХ

- 1. Ідея і практика профільного навчання у старших класах ЗССО в Україні та за кордоном.*
- 2. Нормативно-правова база реформи старшої школи ЗССО.*
- 3. Особливості освітнього процесу в класах історичного профілю.*

Запровадження профільної середньої освіти – одна з пріоритетних цілей Стратегічного плану діяльності Міністерства освіти і науки (далі – МОН) України до 2027 року «Освіта переможців», згідно з яким передбачається оновлення змісту профільної середньої освіти і моделей організації освітнього процесу. Організація профільного навчання у ЗССО в незалежній Україні. Зарубіжний досвід профільного навчання у старших класах (на прикладі Франції, Великої Британії, Польщі, Німеччини, Естонії). Активізація обговорення реформ середньої освіти у 2017-2021 рр. Висвітлення питань профільної освіти у законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів формування мережі ліцеїв для запровадження якісної профільної середньої освіти». Поглиблене вивчення окремих предметів з урахуванням здібностей та освітніх потреб здобувачів освіти з орієнтацією на продовження навчання на вищих рівнях освіти. З 1 вересня 2027 року строк здобуття профільної середньої освіти усіма здобувачами становитиме три роки. І, починаючи з цього терміну, ліцеї, як заклади середньої освіти, функціонуватимуть як самостійні юридичні особи.

У змісті профільної середньої освіти мають бути такі три складники: а) базовий (основний) зміст освіти, який є інваріантним ядром, обов'язковим для реалізації і засвоєння незалежно від профілю навчання; б) зміст, що забезпечує профільну спрямованість навчання шляхом поглибленого оволодіння здобувачами освіти відповідними знаннями, компетентностями, способами діяльності тощо; в) зміст факультативних занять, які дають можливість здобувачеві освіти задовольнити свої пізнавальні інтереси та набутти додаткових компетентностей у певній галузі знань чи вид діяльності. Чотири освітні галузі, серед яких соціогуманітарна, що буде включати блок історії: історія України, всесвітня історія, інтегрований курс історії. Два цикли – профільно-адаптаційний (10 клас) і профільний (11-12 класи).

Переваги профільної освіти: 1. Зменшення кількості предметів для вивчення в старшій школі або скорочення кількості годин на «непрофільні предмети». 2. Можливість глибше та якісніше вивчати обрані предмети, а, відповідно – підвищення якості освіти в старшій школі загалом у країні. 3. «Інвентаризація» шкільної системи: закриття або перепрофілювання недоукомплектованих класів та шкіл, натомість започаткування потужних освітніх осередків у регіонах. 4. Зниження батьківських витрат на репетиторство та додаткові платні освітні послуги. 5. Можливість ширшого вибору для дитини та сім'ї. 6. Ефективне використання фінансування: спрямування коштів, що раніше використовувалися на утримання більшої кількості неефективних закладів – на обладнання, гуртожитки, достойні зарплати тощо.

Ідея методики концентрів у вивченні історії. 10-12 класи історичного профілю як третій (аналітичний) концентр вивчення минулого. Вимоги до вчителів, які забезпечуватимуть освітній процес у класах історичного профілю. Інтеграція історії України та всесвітньої історії. Інтеграція історичної та громадянської освіти. Результати опитування 2023 р. продемонстрували готовність вчителів до переходу на 12-річну профільну освіту, наявність у більшості з них перспективного бачення викладання предметів галузі в 10-12 класах. Водночас як проблеми, які потребують подальших досліджень, постають: моделі профілів, що можуть сформуватись на основі громадянської та історичної освітньої галузі; перелік вибіркового курсів, що доповнять обов'язкові; гостра суперечність між декларованими Державним стандартом обов'язковими результатами навчання і кількістю годин запропонованим навчальним планом.

Тема 2. НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ З ІСТОРІЇ: СТРУКТУРА, ЗМІСТ, МОЖЛИВОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ

- 1. Структура та зміст навчальної програми «Україна і світ» 10-11 класів на сучасному етапі.*
- 2. Перспективи навчальних програм з історії у профільній школі: український та зарубіжний досвід.*
- 3. Спецкурси у старших класах історично-гуманітарного профілю.*

Структура навчальної програми «Україна і світ» 10-11 класів: пояснювальна записка, розділи. Програма пропонує синхронізувати опанування історії України та всесвітньої. Події Другої світової війни вивчатимуть у 10 класі. Суттєво розширено перелік постатей. Виокремлено міжпредметні зв'язки. У програмі немає розподілу навчальних годин за розділами; в межах загальної річної кількості годин учитель може самостійно визначати час. До кожного розділу подано орієнтовні теми практичних занять, навчальних проектів, есе. Наприклад, рекомендується розробка тривалого кейсу «Як трансформувався український визвольний рух у XX столітті» (починається із Української революції в 10 класі, а завершується становленням України як незалежної держави в 11 класі); реалізація навчального проекту «СРСР: союз рівноправних республік чи видозмінена Російська імперія?»; написання есе «Зовнішній ворог чи внутрішній розбрат. Що більше загрожує суверенітету держави?». Контраверсійність пропонованих тем зумовлена віковими особливостями підлітків і орієнтована на формування розуміння зв'язку між вивченим матеріалом і сучасністю. Знання та уміння учнів, зміст навчально-пізнавальної діяльності. Орієнтовні теми для практичних занять. Орієнтовні теми навчальних проектів. Міжпредметні зв'язки. Узагальнення. Тематичний контроль. Порівняння програм 2019 та 2022 рр. Роль та місце вивчення історії в освітніх програмах профільних ліцеїв. Навчальні програми з історії у класах історико-гуманітарного профілю в Україні. Місце історії у навчальних програмах старших класів загальноосвітньої школи в зарубіжних країнах. Поеднання фактологічного та інтерпретаційного, проблемного і краєзнавчого, інформаційного та цивілізаційного підходів. Інтеграція соціальної, політичної, економічної і культурної історії.

Предметні змістові лінії в курсі «Історія: Україна і світ»: «Територіальні та демографічні зміни», «Історія українського націєтворення і державотворення», «Європейські / світові контексти (зв'язки) української історії», «Ідентичність на різних етапах історичного розвитку», «Соціальні катастрофи (війни, епідемії, голоди, геноциди, техногенні аварії)», «Національний рух опору», «Протистояння насильству та агресії (зокрема, у контексті російсько-українських відносин)», «Історія іноетнічних спільнот / інших народів на території сучасної України».

Робочі навчальні програми спецкурсів у старших класах історично-гуманітарного профілю на прикладі курсу «Історія міжнародних відносин новітнього часу (з 1939 р. до наших днів)»: пояснювальна записка (мета, предмет, завдання, знання та уміння учнів); календарно-тематичне планування, кількість годин; тематика; зміст навчально-пізнавальної діяльності; розподіл навчального часу; календарно-тематичний план; рекомендовані джерела та література. Організація контрольних заходів в процесі вивчення спецкурсів.

Тематика курсів за вибором з історії може бути різною, наприклад, «Історія української культури», «Духовна історія України», «Історія в особах», «Історія Київщини» (чи іншого регіону), «Джерелознавство», «Спеціальні історичні дисципліни», «Археологія» тощо. Вибір спецкурсів залежить від рівня підготовки вчителів, матеріально-технічної бази навчального закладу, традицій школи, напрямів розвитку регіону (промислового чи аграрного), а найголовніше – від запитів, інтересів і можливостей самого учня.

Тема 3. ВЕДЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ ВЧИТЕЛЕМ ІСТОРІЇ

- 1. Права та обов'язки вчителя історії як педагогічного працівника.*
- 2. Основні види документів, що відображають процес та результати освітнього процесу.*
- 3. Правила та приклади заповнення шкільної документації вчителем історії.*

Посадова інструкція вчителя історії: загальні положення, посадові обов'язки, функції, права, відповідальність, взаємовідносини (зв'язки за посадою). Професійні обов'язки вчителя.

Ведення класного журналу регулюється наказом МОН № 423 «Про затвердження єдиних зразків обов'язкової ділової документації у загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності». Кількість передбачених сторінок та предметів/курсів визначається відповідно до навчального плану закладу освіти.

Всі записи в журналі ведуться державною мовою, чорнилом одного (чорного або синього) кольору. У разі помилкового або неправильного запису він закреслюється, поряд робиться правильний, який засвідчується підписом директора та скріплюється печаткою внизу. За рішенням педагогічної ради заклад освіти має змогу визначити адаптаційний період, впродовж якого не здійснюватиме поточне та тематичне оцінювання. Але головне, що турбує педагогічний колектив – це, як правильно зробити записи до сторінок класного журналу. За вибором закладу освіти оцінювання може здійснюватися за власною шкалою оцінювання результатів навчання учнів або за системою оцінювання, визначеною законодавством. У разі запровадження закладом власної шкали оцінювання результатів навчання учнів ним мають бути визначені правила переведення до системи оцінювання, визначеної законодавством. Зазначені підходи до системи оцінювання відображено у «Методичних рекомендаціях щодо особливостей організації освітнього процесу за Державним стандартом базової середньої освіти в умовах реалізації концепції «Нова українська школа». Ведеться «Щоденник педагогічного спостереження», у якому вчитель має відображати успіхи учнів у навчанні не тільки за рівневою шкалою, але й за бальною, відповідно до критеріїв оцінювання з історії та групи загальних результатів навчання.

Тема 4. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

- 1. Виникнення і становлення ідеї сталого розвитку.*
- 2. Цілі сталого розвитку.*
- 3. Розвиток освіти в контексті концепції сталого розвитку.*

Теорія В.І. Вернадського про ноосферу та її зв'язок з теорією сталого розвитку. 5 червня 1972 року – Конференція ООН у Стокгольмі щодо охорони навколишнього середовища. За результатами роботи у 1987 році було представлено доповідь «Наше спільне майбутнє» («Our common future»), де вперше сформульовано чітке визначення терміну «сталий розвиток» в сучасному його розумінні і висунуто нову концепцію сталого розвитку як альтернативи розвитку, заснованому на необмеженому економічному зростанні. В Ріо-де-Жанейро в 1992 році на Конференції ООН главами більшості держав і урядів був схвалений один із найбільш значущих і універсальних міжнародних документів, направлений на спільне вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем людства «Порядок денний на XXI століття».

Цілі сталого розвитку: подолання бідності; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці; забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх; забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат; забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією; забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх; сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх; створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям; скорочення нерівності; забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів; забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва; вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками; збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого ро-

звитку; захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття; сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях; зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.

Стратегія сталого розвитку визначає роль освіти в суспільстві не в ретрансляції знань і соціального досвіду із покоління в покоління, а в підготовці людини до діяльності в умовах біфуркацій й невизначеності, до вміння виходити із різноманітних глобальних криз і катастроф, долати які можливо не застарілими, а лише випереджаючими знаннями і системними діями. Основною умовою реалізації такої стратегії є розуміння світу як універсально-системної сутності, а самозбереження людства можливе лише через самозміну людини. Становлення сучасної наукової картини світу поступово постає як форма синтезу напрацювань багаточисельних дисциплін і розгортається в силовому полі проекту глобального (універсального) еволюціонізму, що поєднує ідеї еволюції і системного (процесуального) бачення. Розвиток нелінійного мислення – відмову мислити все існуюче згідно логіки прямої, непорушуваної причинно-наслідкової послідовності, коли випадковість розглядається як щось побічне й неістотне, нестійкість системи і будь-яке відхилення від головної лінії розвитку – небажаними, а одиничне зусилля – неістотним для макросоціальних процесів. Перехід від школи знань до школи розуміння. Установка на діалог має стати усвідомленою стратегією педагогічного пошуку і повсякденної педагогічної діяльності. Подолання орієнтації традиційних освітянських процесів на поверхневу «енциклопедичність» змісту, перевантаженість інформаційним і фактологічним матеріалом, не пов'язаним із запитом не лише тих, хто навчається, а й суспільства загалом.

Тема 5. РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА СВІТОВЕ СПІВТОВАРИСТВО

1. *Політика ЄС щодо війни Росії проти України.*
2. *Політика Великої Британії, США і Канади на захист України від агресії.*
3. *«Нейтралітет» держав глобального Півдня.*
4. *НАТО, ОБСЄ, ООН та українська дипломатія.*

Російське вторгнення в Україну в лютому 2014 р. як початок Четвертої світової війни (поряд з двома «гарячими» та третьою гібридною «холодною»). Розкол світового співтовариства за ідеологічною ознакою на блок ліберальних демократій і авторитарних режимів.

Реакція та дії Європейського Союзу як наддержавного утворення й ставленню європейського суспільства та відомих інтелектуалів до війни. Підтримка України європейською інтелектуальною елітою (А. Умланд, Ю. Габермас, Б.-А. Леві, Ф. Том, Дж. Літтеля, Я. Рихліка, Т. Снайдера. Випадки латентних або й відвертих москвофільських поглядів: радник колишнього президента Франції Н. Саркозі Анрі Гюено, журналіст Рено Жірар, екссенатор США Ричард Блек, італійський генерал Леонардо Трикарико, прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан.

Позиції Італії, Іберійських держав, Німеччини, Франції, Скандинавських країн, сусідніх з Україною держав-членів ЄС, країн Балтії, Австрії, Болгарії. Диференціація країн ЄС щодо війни в Україні: перший блок – «північних та східних яструбів», до яких належать Естонія, Польща, Данія та Британія. У цих країнах більшість людей рішуче підтримують цілі Києва у війні; другий блок – «неоднозначний захід», що складається з Франції, Німеччини, Іспанії та Португалії. Там думки про те, як має закінчитися війна, розділилися; третій блок – «слабкі південні ланки», до яких належать Італія та Румунія. Вони хочуть, щоб війна закінчилася швидше, навіть якщо це спричинить територіальні втрати для України». Активізація з 2022 р. євроінтеграційного курсу України. Кандидатство в члени ЄС і жодна інша держава в історії ЄС не отримувала цей статус так швидко після подання заявки на вступ.

Найбільш вагомі союзники України за межами Європейського Союзу – Велика Британія, США, Канада. Британський прем'єр-міністр Б. Джонсон відверто визнав: «Десятиліттями ми використовували дип-

ломатичну двозначність на тему НАТО і України – і це закінчилося повною катастрофою. Ми роками розповідали українцям, що ми проводимо політику «відкритих дверей» в НАТО, і що вони мають право «обирати свою долю», і що Росія не повинна мати права вето. І весь цей час ми недвозначно давали зрозуміти Москві, що Україна ніколи не вступить до альянсу – бо дуже багато членів НАТО самі застосують своє право вето... Результат – найгірша війна в Європі за останні 80 років».

Дискусія всередині адміністрації американського президента Дж. Байдена щодо стратегічних пріоритетів. Радник президента з питань національної безпеки Дж. Салліван і директор Центрального розвідувального управління У. Бернс закликали зосередити зусилля на стримуванні Китаю. Натомість державний секретар Е. Блінкен і міністр оборони Ллойд Остін наполягали на тому, аби не дати РФ зруйнувати світову систему безпеки через агресію проти України». Був прийнятий закон про ленд-ліз, організовано інші форми фінансової, економічної та військово-технічної допомоги. Заокеанські високопосадовці неодноразово наголошували, що США так довго допомагатимуть Україні, скільки буде потрібно для перемоги демократії над авторитаризмом.

Міждержавні відносини України з іншими країнами на рівні взаємодії глав держав, очільників урядів, міністрів закордонних справ та оборони. Проводилися телефонні розмови, здійснювалися виступи (онлайн та офлайн) перед парламентами та засіданнями інших представницьких і виконавчих органів, організовувалися взаємні візити, зокрема відвідування іноземними лідерами зруйнованих ворогом українських населених пунктів та місць злочинів проти цивільного населення, вчинених агресором.

Форми допомоги воюючій Україні: приєднання до санкцій проти Росії, фінансова та матеріально-економічна допомога, продаж або й безкоштовна передача зброї. Символічною, але важливою акцією стало визнання парламентами низки країн Голодомору 1932-1933 рр. Геноцидом.

Лінія поведінки Китаю. На сучасному етапі він вдало маневрує між Росією, провідними західними державами й країнами-імпортерами енергоносіїв, поступово підпорядковуючи собі першу, спрямовуючи свій експорт на ринки других і прагнучи гарантувати постачання ресурсів з третіх. В китайському інформаційному просторі часто просувається те-

за про аналогічність проблем незалежності Тайваню та України. Китайська риторика щодо Тайваню (його «китаїзація» та «демілітаризація») фактично аналогічна російській риториці щодо України. У разі успіху Росії Китаю можна буде переконатися у неготовності Заходу витратити ресурси заради захисту демократичних цінностей. Наразі Пекін посилює армію, залишається «воротами» у світ глобальної економіки для підсанкційної Росії, його дипломати не бажають розрізняти Україну як державу, яка захищає власну незалежність та територіальну цілісність та російських агресорів з імперськими амбіціями.

Макіавелівська політика Стамбула. Туреччина є єдиною країною-членом НАТО, яка не запровадила санкцій проти РФ, допомагаючи їх обходити, одночасно отримує на цьому свої прибутки, намагаючись «посередничати» між РФ і Україною». Балансуюча поведінка Індії, у якій прем'єр-міністр Н. Моді вибудував фактично авторитарний режим «керованої демократії»: індійське лідерство в Русі Неприєднання спонукають Делі «нейтрально» реагувати на безчесну політику російської пропаганди... Індія не нехтує нагодою за демпінговими цінами отримати російські ресурси і з абстрактної «нейтральної позиції» закликати Москву і Київ до миру».

Воєнна допомога Україні з боку НАТО. Роль і місце Організації з безпеки та співробітництва в Європі, діяльність ООН щодо «українського питання». Порівняння дій ООН з Лігою Націй напередодні Другої світової війни. Завдяки статусу постійного члена Ради Безпеки ООН Росія систематично блокує резолюції щодо «українського питання», продовжує інтенсивно використовувати трибуну ООН для реклами свого пропагандистського порядку денного.

Тема 6. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ СИСТЕМИ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

- 1. Ідея фахової передвищої освіти. Закон «Про фахову передвищу освіту».*
- 2. Перспективи та труднощі розвитку фахової передвищої освіти.*
- 3. Навчальні плани, освітньо-професійні програми спеціальності та робочі програми зі суспільно-гуманітарних дисциплін у закладах фахової передвищої освіти.*

Ринок праці з усіх видів господарської діяльності потребує великої кількості фахівців здатних здійснювати обмежені управлінські функції, що отримали фахову передвищу освіту. Лідерські позиції США зумовлені, поряд з іншими факторами, тим, що там звертається особлива увага на підготовку висококваліфікованих кадрів дорослої робочої сили у коледжах. Цей величезний запас високоосвіченого людського капіталу допоміг США стати провідною економікою у світі та скористатися глобалізацією й розширенням ринків. Доступність, практикоорієнтованість, адаптивність і підзвітність фахової передвищої освіти – характеристики, які необхідні для забезпечення прогресу освіти в сучасному суспільстві.

Складові (компоненти) системи фахової передвищої освіти. Фаховий молодший бакалавр. Обсяг освітньо-професійної програми. Стандарт фахової передвищої освіти. Типи закладів фахової передвищої освіти. Структурні підрозділи закладів фахової передвищої освіти. Педагогічна рада. Робочий час педагогічних та науково-педагогічних працівників. Диплом фахового молодшого бакалавра. Здобувачі фахової передвищої освіти на основі базової середньої освіти складають державну підсумкову атестацію за курс профільної середньої освіти у формі зовнішнього незалежного оцінювання відповідно до законодавства.

Мета та завдання організації освітнього процесу в закладах фахової передвищої освіти. Форми здобуття фахової передвищої освіти. Форми організації освітнього процесу та види навчальних занять, внутрішній моніторинг якості фахової передвищої освіти.

Компетентнісний підхід переорієнтовує освітній процес (здобуття знань, умінь і навичок) на кінцеві результати в діяльнісному вимірі, замість формального накопичування знань, умінь і навичок на форму-

вання й розвиток у здобувачів фахової передвищої освіти здатності практично діяти та застосовувати набутий досвід, успішно соціалізуватися та провадити професійну діяльність відповідно до фаху. Підготовка молодших спеціалістів ґрунтується та забезпечується сукупністю принципів системності; гнучкості; безперервності; індивідуалізації; орієнтації на кінцевий результат, що визначає забезпечення об'єктивного діагностування результатів професійної підготовки випускника. На сучасному етапі фахова передвища освіта потребує більшої організаційної, консультативної та фінансової уваги держави, оскільки для відбудови зруйнованої промисловості та інфраструктури України фахові спеціалісти практикоорієнтованих професій є ключем до успіху цього процесу.

Планування освітнього процесу та вимоги до освітньої діяльності. Оцінювання та визнання результатів навчання. Мова освітнього процесу. Академічна мобільність. Структура та зміст освітньо-професійної програми спеціальності, навчальних робочих програм нормативних, вибіркових дисциплін та спецкурсів. Опис навчальної дисципліни. Мета і завдання навчальної дисципліни. Програма навчальної дисципліни: лекції, семінарські (практичні) заняття, Методи навчання. Методи контролю. Методичне забезпечення. Рекомендована література та інформаційні ресурси.

Тема 7. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

- 1. Становлення та еволюція концепції патріотичного виховання у незалежній Україні.*
- 2. Виховні заходи зі студентством засобами суспільно-гуманітарних дисциплін.*
- 3. Заохочення волонтерської діяльності здобувачів закладів фахової передвищої освіти.*

Позиція державних освітніх органів щодо національно-патріотичного виховання учівської та студентської молоді у 1990-х – на початку 2000-х рр. Активізація виховної роботи у 2005-2009 рр. Еволюція нормативно-правової бази національно-патріотичного виховання у 2010-2022 рр. «Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України» від 6 червня 2022 р. Національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної і світової культури. Головними складовими національного виховання є громадянське та патріотичне виховання. Подолання «катастрофічної»/«травматичної» (за класифікацією німецького історика Й. Рюзена), кризи історичної свідомості українців. Без історії українці залишатимуться об'єктом чужих маніпуляцій. Натомість історична пам'ять прокладає нам шлях у Європу. Індикатором наростання російськофільства у політикумі й владних структурах України, зміцнення, особливо у Криму, східних і південних регіонах, ідеології малоросійства, «руського мира» й українофобії завжди ставало згортання національно-патріотичного виховання й зведення нанівець в його концепціях застосування принципу національної ідентичності й мови.

Забезпечення вивчення та використання державної символіки України у навчально-виховному процесі. Виховання поваги до Конституції України, законів України, державної символіки – Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь; формування мовної культури, оволодіння та вживання української мови як духовного коду народу; формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Ук-

раїнської Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини; «утвердження в свідомості громадян об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії, спадкоємності розвитку Збройних Сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України і її громадян від княжої доби, Гетьманського козацького війська, військ Української народної республіки, Січових стрільців, Української повстанської армії до часів незалежності; відродження та розвиток українського козацтва як важливої громадської сили військово-патріотичного виховання молоді.

Відзначення Дня захисників та захисниць України та українського козацтва. Заходи до Дня української писемності. Виховні години, присвячені Дню Гідності та Свободи. Заходи до Дня пам'яті жертв Голодоморів. Всеукраїнська акція «Засвіти свічку». Заходи до Дня Збройних Сил України: конкурс малюнків «Армія – гордість держави», виховні години, спортивні змагання «Я – захисник України». Відвідання військово-вослужбовців, які отримали поранення внаслідок виконання бойових завдань та знаходяться на лікуванні, проходять реабілітацію у лікарнях. Проведення конкурсів, вікторин з питань ролі Збройних сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України та її громадян від княжої доби до часів незалежності. Вдосконалювати громадську, волонтерську діяльність, пошукову, дослідницьку та проектну діяльність, діяльність учнівського самоврядування, активні форми роботи: флешмоби, акції.

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. СТРАТЕГІЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ ТА УЧНЯ НА УРОЦІ ІСТОРІЇ

(2 год.)

План

1. Пасивні форми взаємодії: переваги та недоліки.
2. Активні форми взаємодії: діалог учитель – учень.
3. Інтерактивні форми роботи: взаємодія учнів між собою.
4. Проблема оцінювання навчальних досягнень учнів.

Рекомендована література:

Загальні посібники

1. Баханов К.О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: дидактичний словник-довідник. Запоріжжя: Просвіта, 2002. 208 с.
2. Дубінський В., Пігович І. Методика викладання історії в школі: навч.-метод. посіб. для організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти історичних факультетів. 3-є вид. доповнене і виправлене [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 150 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/8151>
3. Желіба О.В. Методика викладання історії: нові підходи. Ніжин, 2018. Частина 1. 96 с.
4. Курилів В. Методика викладання історії: Навчальний посібник. Харків; Торонто, 2008. 256 с.
5. Петков С.В. Методика викладання історії: теорія та практика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 216 с.
6. Пометун О., Гупан Н., Власов В. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

7. Теорія і практика запровадження компетентнісного підходу на навчання історії в школі / за заг. ред. д. пед. наук, проф. К. Баханова. Донецьк: Лондон-XXI, 2012. 456 с.
8. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
9. Wentzel K. Motivating students to learn. New York: Routledge, 2020. 416 p.

Спеціалізовані дослідження

1. Биць М.М. Творча майстерня вчителя. Активізація творчих здібностей учнів на уроках історії та правознавства. URL: <https://dorobok.edu.vn.ua/article/view/656>
2. Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, 2003. 162 с.
3. Гривко А.В. Проблеми оцінювання навчальних досягнень учнів в умовах дистанційного навчання в період пандемії. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721501/1/tezy2.pdf>
4. Грудинін Б.О. Педагогічна взаємодія: вимоги в контексті особистісно орієнтованої освітньої парадигми. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 5 (39). С. 245–255. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ac7cc873-b66f-4ebb-a309-bb0cc959f2f9/content>
5. Гусаренко М.Ю., Валах Ю.В. Стратегія поведінки вчителя у складних педагогічних ситуаціях. Дніпро, 2017. 89 с.
6. Дика Н.М. Урок-діалог у системі інтерактивного навчання. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2321/1/Dyka_N_MK2_GI.pdf
7. Дубінка М. Діалогічне педагогічне спілкування як основа суб'єкт-суб'єктної взаємодії. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 112. С. 173–181.
8. Ємельяненко А.Л., Снагощенко В.В. Формування мотивації до навчальної діяльності учнів на уроках історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. Суми, 2016. № 3. С. 93–96.
9. Клусович В.І. Методи активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії та правознавства. *Освітній проєкт «На урок»*. URL: <https://naurok.com.ua/metodi-aktivizaci-piznavalno-diyalnosti-uchniv-na-urokah-istori-ta-pravoznavstva-374607.html>
10. Ковальчук В.А. Педагогіка партнерства у професійній діяльності вчителя: навчальний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2023. 100 с.
11. Комар О. Інтерактивні методи навчання в сучасній дидактиці. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/374/1/interaktivni_metodu.pdf
12. Копіца О.І. Формування умінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів та інтерактивні технології навчання. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12083833.pdf>
13. Крижко В.В. Аксіологія методологічної парадигми освіти: навчальний посібник. Київ, 2005. 440 с.

14. Маляр Л.В., Ваколя З.М. Особливості мотивації учнів до навчальної діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*: збірник наукових праць. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 82. С. 102–106.
15. Мотуз Т.В., Саєнко О.В., Слободенюк О.О. Проблема оцінювання навчальних досягнень учнів у вітчизняній педагогічній думці кінця XX – початку XXI століття. URL: <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2023/86/2.pdf>
16. Пишко О.Л. Інтерактивні методи як спосіб розвитку творчих здібностей учнів на уроках історії та правознавства. *Народна освіта*. Електронне наукове фахове видання. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2257
17. Розвиток пізнавальної сфери учнів на уроках історії. *Освітній проект «На урок»*. URL: <https://naurok.com.ua/rozvitok-piznavalno-sferi-uchniv-na-urokah-istori-v-shkoli-331346.html>
18. Сирцова О. Психоемоційна підтримка учасників освітнього процесу на уроках історії в умовах воєнного часу. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. С. 156–160.
19. Ситник Д.В. До проблеми оцінювання навчальних досягнень учнів в системі компетентісного навчання. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7894/1/75.pdf>.
20. Терно С. Складові ефективного навчання, або Що потрібно знати вчителю про пізнавальні процеси учнів? *Історія в школах України*. 2005. № 4. С. 11–13.
21. Терно С. Як підвищити вмотивованість вивчення історії? *Історія в школах України*. 2004. № 8. С. 22–27.
22. Шеремет М. Педагогічний потенціал історичної дисципліни в творчому розвитку учнів загальноосвітніх навчальних закладів і інтегрований підхід. *Історія в сучасній школі*. 2013. № 11. С. 40–44.

Методичні рекомендації

Розгляд **першого питання** найдоцільніше розпочати з пояснення суті суб'єкт-об'єктного зв'язку між педагогом і учнями. Вказати, що пасивна стратегія передбачає єдиний темп роботи класу. При такому підході на перше місце висуваються потреби ширшого охоплення аудиторії, зокрема збільшення кількості опитуваних учнів, підвищення інтенсивності та самостійності їх освітньої діяльності, заощадження часу, чіткість і струнка лінійність методики. Проте обов'язково варто наголосити на недоліках такого підходу: головною цінністю визначаються фактологічні знання, а не активна особистість, що розвивається; відсутність врахування індивідуальних особливостей здобувачів навіть у тому разі, якщо вчитель дає кожному індивідуальне завдання; орієнтація на «середнього учня». У такій ситуації більш сильні учні швидко виконують завдання й не використовують свій потенціал для глибших

вправлянь в історії, натомість той, хто відстає – не може впоратися із запропонованим об'ємом навчальної роботи. Які форми та методи навчання застосовуються у разі використання пасивної стратегії?

Друге питання визначає принцип взаємин учителя та конкретного учня. Тут пріоритетним є індивідуальний підхід, підбір завдань відповідно до можливостей здобувача, за характером його навчальних досягнень та труднощів, з найбільш ефективними для нього видами навчальної роботи. Потрібно наголосити, що за такої моделі «сильний» учень на уроці не нудьгує, оскільки вчитель дає йому або додаткові завдання, або цілі підвищеної складності, розвиваючи таким чином його схильності. «Слабкий» здобувач же не відстає, а скорочує відставання, підтягуючись до середнього рівня. Важливо наголосити, що з'являється можливість виявити в того чи іншого учня певні оригінальні здібності й використовувати їх як для реалізації освітніх цілей так і в ширшому контексті самореалізації здобувача. Однак, доводиться констатувати, що індивідуалізація вимагає від педагога багато часу і сил, а при великій наповнюваності класів часто це стає взагалі неможливим. Крім того, зовнішній вплив учителя має менторський стиль, а не характер рівноправної співпраці, що може блокувати ініціативу та навчальні активності учня.

Третє питання стосується найбільш популярного на сучасному етапі суб'єкт-суб'єктного зв'язку у взаємодії вчителя та учня. Останній бере участь в плануванні та організації своєї навчальної діяльності, вибирає способи освоєння навчального матеріалу, засоби і джерела освітньої активності. Учитель не є ментор чи провідник учня і не позиціонує себе як єдине джерело інформації з істиною в останній інстанції, а репрезентує себе як організатор і координатор самостійної діяльності школяра. Це формує в останнього пізнавальну самостійність, навички самоосвіти і саморозвитку. Не варто приховувати і труднощів інтерактивної стратегії. Вона вимагає величезного обсягу додаткової підготовчої роботи вчителя, який має продумати й представити навчальний матеріал у формах, придатних для інтерактивних занять. Адже якщо учень вільний у виборі способів і засобів, то педагог заздалегідь має подбати, щоб кожен із зробленого вибору забезпечував виконання завдань і досягнення поставленої мети навчання. Складним є також процес управління навчальною роботою в класі, аби інтерактивна взаємодія учнів не переросла в клоунаду, а дискусії і суперечки по суті проблеми – конфлікти між здобувачами та особисті образи.

У **четвертому питанні** перш за все слід звернути увагу на здобутки педагогіки та психології освіти у вивченні установок, орієнтацій та мотивації під час освітнього процесу учнів старших класів сучасного покоління, які суттєво відрізняються від того часу, коли сьогоднішні вчителі були самі учнями. Тому школярі скаржаться на необ'єктивність, наявність «улюбленців» серед учнів, а оцінка часто ще й залежить від настрою педагога. Доцільно зупинитися на різних системах оцінювання: 5, 10, 12, 20, 100-бальна, залікова система (зараховано/незараховано), небальне рейтингування (місця у рейтингу в конкретному класі), неформальні способи оцінювання (нагороди, призи, словесні оцінки – «молодець», «цікаве зауваження», «невдале доповнення»). Варто звернути увагу на впровадження в країнах міжнародної програми оцінювання знань і вмінь учнів (PISA), до якої в 2016 р. долучилася Україна. Навчання історії стосується до першого оцінювального критерію цієї програми – читацька грамотність (здатність особи до широкого розуміння тексту, пошуку нової інформації, її відтворення та використання, інтерпретації змісту й формулювання власних умовиводів, осмислення й оцінювання змісту та форми тексту). Які, на Ваш погляд, переваги й недоліки тестової системи оцінювання?

Практичні завдання

- 1. Вкажіть кілька прикладів тем зі шкільного курсу історії, для яких будуть ефективними пасивні стратегії взаємодії вчителя та учня. Підготуйте проєкт організації уроку/ фрагменту уроку на одну з таких тем.*
- 2. Які форми і методи навчання найкраще використовувати в умовах активних стратегій освітнього процесу? Запропонуйте власну розробку уроку / фрагменту уроку зі шкільного курсу історії, застосовуючи активне навчання.*
- 3. Запропонуйте форми інтеракції на уроці з обраної Вами теми?*
- 4. Який Ви виберете шлях оцінювання інтерактивного заняття в групах, коли результат роботи у групах спільний, однак оцінки мають бути індивідуальними, адже потрібно оцінити внесок кожного учня в роботу групи?*

Тема 2. ТРАДИЦІЙНІ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

(2 год.)

План

- 1. Аналіз учнями текстів документального джерела.*
- 2. Методики формування критичного мислення.*
- 3. Умовно-графічна наочність як метод навчання.*
- 4. Медіаконтент у процесі вивчення історії.*

Рекомендована література:

Загальні посібники

1. Боровець І., Дубінський В., Паур І. Навчання історії в зарубіжній школі: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. 244 с.
2. Вукіна Н.В. та ін. Критичне мислення: як цьому навчати: науково-методичний посібник / за наук. ред. О.І. Пометун. Харків, 2007. 190 с.
3. Горохівський П. І. Методика викладання історії: Курс лекцій для студентів денної та заочної форм навчання. Умань: ПП Жовтий О.О, 2013. 294 с.
4. Інноваційний формат сучасного уроку з історії (методичні рекомендації) / укладачі: д.і.н., проф. Добржанський О.В., к.і.н., асист. Богачик Т.С. Чернівці: Технодрук, 2021. 32 с.
5. Мороз П. В., Мороз І. В. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.
6. Нестеренко Н.П. Створення медіаконтенту: методичні рекомендації для здобувачів III курсу першого (бакалаврського) рівня. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024. 60 с.
7. Пометун О.І. Основи критичного мислення: методичний посібник для вчителів. Дніпро: Ліра, 2016. 156 с.
8. Пометун О., Гупан Н. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії: методичний посібник [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 250 с.
9. Стефанюк Г. В. Джерела з історії України у шкільній освіті: топорні конспекти лекцій і самостійна робота: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 014 Середня освіта (Історія) денної і заочної форми навчання. Івано-Франківськ, 2018. 161 с.
10. Стефанюк Г.В. Розвиток історичного та логічного мислення на уроках історії: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2018. 62 с.

11. Терно С.О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії: посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
12. Терно С. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії): посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с.
13. Терно С. Теорія та методика навчання історії: практикум для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Історія та археологія». Запоріжжя: ЗНУ. 2016. 36 с.
14. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017 324 с.

Спеціалізовані дослідження

1. Антибура Ю. Медіаконтент на уроках історії в загальноосвітніх школах України: перспективи та ризики використання. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*. Vol. 5. № 4. December 2017. С. 78-88.
2. Баханова С. Історичні джерела в шкільних підручниках з історії: еволюція підходів. *Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація*: монографія / Наук. ред. д.і.н. проф. О.О.Салати. Вінниця, ТОВ «ТВОРИ», 2018. С. 262-292.
3. Бондарук І. Методика розвитку критичного мислення учнів у процесі навчання всесвітньої історії. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/39_2/visnuk_8.pdf
4. Бондарук І.П. Методичні умови розвитку критичного мислення учнів на уроках історії. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. 2008. Том 1. № 50. С. 113-118.
5. Боровець І., Дубінський В., Пігович І. Умовно-схематична наочність як методичний інструмент (на прикладі вивчення окремих політичних термінів з історії XIX ст.). *Вісник науки та освіти*. Вип. 5 (35). Київ. 2025. С. 1088-1098.
6. Ганаба С. Критичне мислення як компетенція та технологія навчання: можливості використання на уроках історії. *Проблеми дидактики історії*. Випуск 15. 2024. С. 12-22.
7. Гумен С. Формування медіаграмотності та критичного мислення в процесі навчання історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*: науково-педагогічний журнал. 2020. Вип. 8. С. 215-220.
8. Гуцало Л. В. Розвиток критичного мислення на уроках історії. Роль педагога у впровадженні інноваційних технологій в освітній процес: історія та сьогодення. *Науковий збірник «Велика Волинь»*: матеріали регіональної науково-краєзнавчої конференції. Бердичів: ФОП Мельник М.В., 2023. Вип. 65. С. 215-222.
9. Драновська С. Формування критичного мислення учнів на уроках історії засобами онлайн сервісів навчання. *Теорія та методика навчання суспільних дис-*

- циплін: науково-педагогічний журнал. Суми: СумДУ імені А.С. Макаренка, 2020. № 1(8). С. 10-13.
10. Желіба О.В. Методичні засади використання умовно-графічної наочності у процесі навчання всесвітньої історії в 10-11 класах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання історії. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2003. 221 с.
 11. Задорожна Л.В. Методика використання історичних документів на уроках історії України в загальноосвітній школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ: Нац пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2005. 19 с.
 12. Задорожна Л.В. Навчальні функції історичних документів. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/6540/3/28.pdf>
 13. Квасевич О. І. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії в умовах війни. *Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти*: збірник наукових праць. Одеса: Університет Ушинського, 2023. С. 110-117.
 14. Кохан Л.В. Особливості використання наочних засобів навчання в процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. Вип. 48 (101). С. 161-167.
 15. Коханова О. Методика роботи з історичними джерелами під час підготовки до ЗНО з історії України у старшій школі. *Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація*: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. С. 251-262.
 16. Кучеренко А. Формування інфомедійної грамотності на уроках історії в загальноосвітніх навчальних закладах. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 42. Том 1. С. 312-317.
 17. Малієнко Ю.Б. Формування критичного мислення засобами підручників історії нового покоління. *Електронний збірник наукових праць ЗОІППО*. 2023. № 2 (54). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735801/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf
 18. Мереуца О.В. Методи формування критичного мислення школярів на уроках історії. *Актуальні питання історії України, всесвітньої історії та методик їх викладання*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 19 травня 2023 р.). Рівне: МЕРУ, 2023. С. 161-163.
 19. Могорита В.М. Писемне джерело як компонент шкільного підручника з історії України. *Педагогічні науки*: збірник наукових праць. 2017. Випуск LXXIX. Том 1. С. 35-39.
 20. Мокрогуз О., Тандура В. Медіаосвіта в контексті шкільної історії. *Історія в сучасній школі*. 2013. № 3. С. 27-33.
 21. Молоткіна В. Вивчення історичних постатей на уроках історії України як засіб формування креативності мислення учнів. *Український літопис*. 2023. № 2. С. 53-63.

22. Молоткіна В., Тарапон О. Історичні документи як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. *Society. Document. Communication*. 2022. Ed. 16. С. 107-112.
23. Молоткіна В., Хмельницька Л. Застосування візуальних джерел на уроках історії як засобу формування критичного мислення учнів. *Society. Document. Communication*. 2023. Ed. 18. С. 227-252.
24. Мороз І. В. Використання історичних джерел у навчанні історії в старшій школі: стан та перспективи: методичний посібник. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/162002119.pdf>
25. Мороз П., Мороз І. Аналіз стану використання історичних джерел у навчанні історії в старшій школі. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 4. С. 142-153.
26. Паливода О. Формування предметних компетентностей школярів шляхом використання історичних джерел. URL: https://rmk-mv.blogspot.com/2018/01/blog-post_43.html
27. Пометун О., Гупан Н. Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 50-58.
28. Потапенко Р., Тарапон О. Методика роботи з умовно-графічною наочністю на уроках історії. *Society. Document. Communication. Серія: Історичні науки*. Переяслав-Хмельницький, 2022. Вип. 16. С. 151-164.
29. Похмура Р.І. Аналіз теорії та практики методики використання засобів умовно-графічної наочності у викладанні історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. Суми: Сум ДПУ ім. А.С. Макаренка, 2013. Вип. 2. С. 90-93.
30. Терно С. О. Критичне мислення: методи та стиль навчання. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2019. Вип. 52. Том 2. С. 183-189.
31. Терно С.О. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках історії. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021. № 1(21). С. 483-487.
32. Терно С.О. Критичне розмірковування: виникнення, розвиток та свобода волі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 49. С. 207-212.
33. Терно С.О. Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії. Запоріжжя, 2011. 275 с.
34. Шифрук С. Шлях до успіху через формування критичного мислення на уроках історії. *Педагогічна Житомирщина*. 2023. № 2 (30). С. 1-6.

Методичні рекомендації

Перше питання передбачає організацію роботи здобувачів з текстами джерел з метою усвідомлення ними інформаційної багатосторонності історичних документів. Вчитель має навчити учнів визначати автора та джерело історичних документів; співставляти і протиставляти

різні ідеї, цінності, особистості, поведінки і суспільні інститути; розрізняти історичні факти та інтерпретації історії; аналізувати причинно-наслідкові зв'язки. Важливо відтренувати методику постановки проблемних питань до тексту документу. Учні мають чітко розрізняти документи як першоджерела та авторські тексти підручників, наукових праць. Вчителю важливо демонструвати випадки, коли текст підручника не співпадає зі змістом документу, але це і є як раз та ситуація, що дозволяє учням виробляти власну думку щодо розглядуваного факту. Охарактеризуйте етапи роботи над текстами документів, запропоновані В. Курилів. Творчий рівень роботи над документом передбачає віднаходження учнем «прихованих» фактів, залучення позатекстової інформації, датування документу та визначення можливостей його автора. Наявність у самих текстах документів оціночних суджень і характеристик ставить учня у позицію етичного вибору, спонукаючи, з одного боку, «приміряти» на себе історичні ролі, а з другого – увійти у коло тих, хто ці ролі оцінює.

Друге питання присвячене формуванню критичного мислення в старшокласників. Необхідно коротко окреслити теорію критичного мислення, запропоновану українським дидактом С. Терно. В її основі – постулат про те, що критичне мислення є мисленням усвідомленим, самостійним, рефлексивним, цілеспрямованим, обґрунтованим, контрольованим, самоорганізованим. С. Терно обґрунтував властивості, склад, функція та ґенезу критичного розмірковування, визначив риси критичного мислення з таким набором умінь: 1) робити логічні умовиводи; 2) приймати обґрунтовані рішення; 3) давати (оцінку позитивних та негативних рис) як отриманої інформації, так і самого розумового процесу; 4) спрямованість на результат. Також можна зупинитися на методичному внеску О. Пометун та Н. Гупана в розробку проблем критичного мислення. Варто проаналізувати та застосувати на практиці конкретні методики формування критичного мислення як то: таксаномія Блума, гендерна історія, робота з ментальними картами, метод синектики та ін.

Третє питання спрямоване на рекомендації щодо використання умовно-графічної наочності, що важливе для школярів з огляду на те, що є близьким до звичної з попередніх класів образної наочності. Можна зупинитися на методичному внеску українського дидакта О. Желіби у розробку питання. Він підкреслив, що згрупування матеріалу в лако-

нічні рамки схем, таблиць, графіків, діаграм дозволяє раціонально побудувати учбовий процес, полегшує сприйняття й засвоєння учнями складного матеріалу, вчить їх логічному мисленню, а власне умовно-графічна наочність дозволяє перетворити абстрактне поняття в «умовно-образне», створити штучний образ для розуміння абстрактних понять. Крім того, сучасна психологічна наука наголошує на потребі розподілити обробку навчальної інформації: розвантажити словесно-мовний канал обробки інформації, завантажити візуально-просторовий. Демонстрація учням креслень, ескізів, моделей, схем, діаграм, таблиць запускає систему чуттєвого пізнання, що дає первинну інформацію про об'єкти. Мислення переробляє ці уявлення, виділяє істотні властивості та відносини між різними об'єктами й тим самим допомагає створювати більш узагальнені та глибокі за змістом психічні образи об'єктів, що пізнаються. Варто звернути увагу на можливі негативні сценарії при використанні засобів умовно-графічного циклу. Чи знаєте Ви про візуалізацію метафори як одного з методу умовно-образної наочності?

У **четвертому** питанні насамперед слід розтлумачити термін «медіаконтент» (сукупність різноманітної інформації, що спрямована на цільову аудиторію, і передається через радіо, телебачення, пресу, кіно, відео, Інтернет). Далі варто наголосити, що сучасні навчальні програми з історії акцентують увагу на необхідності розвивати інформаційно-цифрову компетентність здобувачів. Учні мають вміти використовувати цифрові технології для пошуку потрібної історичної та соціальної інформації, її нагромадження, перевірки і впорядкування; створювати вербальні й візуальні (графіки, діаграми, фільми) тексти, мультимедійні презентації та поширювати їх; виявляти маніпуляції інформацією соціального та історичного змісту під час аналізу повідомлень електронних медіа; виявляти джерела й авторів інформації, робити коректні посилання. Вчитель має знати й ділитися з учнями адресами сайтів інформаційних агентств та всеукраїнських газет, новин центральних телеканалів, провідних новинних сайтах зарубіжних країн, українських діаспор, громадських та офіційних організацій, де вміщено останні новини науки, тексти першоджерел, інформацію про учнівські конкурси та конференції. Аудіовізуальні засоби роблять пізнання історії для учнів функціональним і цікавим. Цей процес набуває емоційно-естетичного, пригодницького характеру і це є для учнів щось на кшталт розваги, а це, звісно, визначає їх позитивне ставлення до процесу вивчення історії.

Необхідно розкрити значення віртуальних екскурсій, відеохостингів з документальними фільмами та передачами. Відеодемонстрація, коментований перегляд відеоматеріалу створює ефект присутності (я це бачив!), з'являється відчуття справжності історичних подій, цікавість, бажання знати і бачити більше. Однак слід пам'ятати про ризики використання сучасного медіаконтенту на уроках історії та дотримуватися санітарних правил та норм для роботи з відеоконтентом. Які помітні негативні наслідки зловживання медіаконтентом на сучасному етапі?

Практичні завдання

- 1. Запропонуйте структуру й етапи аналізу історичного документу на Ваш вибір.*
- 2. Розробіть ідею проведення уроку з використанням методу ментальних карт або синектики.*
- 3. Запропонуйте використання умовно-графічної наочності на уроці історії з темою на Ваш вибір.*
- 4. Порівняйте статті різними мовами у Вікіпедії про події в Україні в 2013-2025 рр. (можливі гасла – Революція Гідності, Небесна Сотня, Антитерористична операція, Спеціальна військова операція тощо).*

Тема 3. МЕТОДИЧНІ ІННОВАЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ З ІСТОРІЇ

(4 год.)

План

1. Кооперативне навчання учнів.
2. Рольова гра.
3. Уроки – змагання.
4. Використання «усної історії» при вивченні новітнього періоду.
5. Урок історії за методикою Е. Боно.
6. Метод проєктів при вивченні історії.
7. Вивчення історії в системі STEM-освіти.
8. Використання соціальних мереж та штучного інтелекту на уроках з історії.

Література

Загальні посібники

1. Долід В., Долганов П. Проєктне навчання в історичній освіті: методичні рекомендації. Рівне: РОІППО, 2023. 83 с.
2. Інноваційний формат сучасного уроку з історії (методичні рекомендації) / укладачі: д.і.н., проф. Добржанський О.В., к.і.н., асист. Богачик Т.С. Чернівці: Технодрук, 2021. 32 с.
3. Інноваційні педагогічні технології: посібник / за ред. О. І. Огієнко. Київ: Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України, 2016. 314 с.
4. Методичні рекомендації до курсу «Усна історія: методологія та методи дослідження»: для студентів спеціальності 032 «Історія та археологія» (галузі знань 03 «Гуманітарні науки») та спеціальності 014 «Середня освіта (Історія)» (галузі знань 01 «Освіта») / уклад. Г. Скорейко, Т. Ковалець. Чернівці: Технодрук, 2024. 56 с.
5. Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи з обов'язкової освітньої компоненти «Усна історія: теорія і методика досліджень» / укл. Сичевський А.О. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 116 с.
6. Методичні рекомендації щодо розвитку STEM-освіти в закладах загальної середньої та позашкільної освіти у 2025/2026 навчальному році. Лист ІМЗО № 21/08-624 від 18.07.25 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/95271/
7. Мирошніченко В. О. Використання сучасних інформаційних технологій: формування мультимедійної компетентності (для спеціальності – історія): навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2018. 296 с.

8. Михайліченко М.В., Рудик Я.М. Освітні технології: навчальний посібник. Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.
9. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: навчальний посібник. Київ: А.С.К., 2012. 192 с.
10. Пометун О.І., Гупан Н.М. Практичні заняття з історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 160 с.
11. Упровадження STEM-освіти в умовах інтеграції формальної і неформальної освіти обдарованих учнів: методичні рекомендації / Н.І. Поліхун, К.Г. Постова, І.А. Сліпухіна, Г.В. Онопченко, О.В. Онопченко. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2019. 80 с.
12. Цюняк О. Формування професійної готовності майбутніх педагогів до інноваційної діяльності: практикум. Івано-Франківськ: НАІР, 2020. 144 с.
13. Чорномаз Б. Усна історія України: навч. посібник. Київ: Талком, 2019. 160 с.

Спеціалізовані дослідження

1. STEM та STEAM: науково-практичні тенденції розвитку цифровізації в умовах євроінтеграції: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 4 грудня – 14 січня 2024 року. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2024. 76 с.
2. Барнінець О. Методика організації та проведення ігор на уроках історії. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. URL: <http://znp.udpu.edu.ua/article/view/188595>
3. Боровець Д. Використання методики Боно на уроках історії(на прикладі теми «Реформи Рональда Рейгана»). *Проблеми дидактики історії*. 2013. Вип. 4. С. 154-159.
4. Боровець Д. Рольова гра на уроках історії (на прикладі теми «Паризька мирна конференція 1919-1920 рр.»). *Проблеми дидактики історії*. 2014. Вип. 5. С. 171-175.
5. Боровець І. Інтерактивні методи навчання на семінарських заняттях курсу «Новітня історія країн Європи та Америки 1918-1945 рр.»). *Проблеми дидактики історії*. 2009. Вип. 1. С. 63-67.
6. Вітюк М.В. Використання методу проектів на уроках історії. *Scientific journal «ΛΟΓΟΣ. The art of scientific mind»*. 2019. № 3, April. С. 54-55.
7. Горчакова А.Б. «Усна історія», як засіб формування історичної пам'яті здобувачів освіти старших класів. *Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Луцьк, 2020. С. 96-100.
8. Грінченко В. Використання методу проектів із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у шкільному курсі історії. *Наукові записки. Серія: історичні науки*. 2015. Вип. 22. С. 118-124.
9. Губарева С.С. Використання проекної технології при викладанні історії. Харків, 2013. 62 с. URL: <http://khpetl.edu.kh.ua/Files/downloads/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C%20%D0%93%D1%83%D0%B1%D0%B0%D1%80%D1%94%D0%B2%D0%B0%20%D0%A1.%D0%A1..pdf>

10. Гуревич Р., Коношевський Л., Коношевський О., Воєвода А., Люльчак С. Інтеграція штучного інтелекту в сферу освіти: проблеми, виклики, загрози, перспективи. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2024. Вип. 72. С. 172-186.
11. Дірявка Ю.П., Невгодовська І.О. Інноваційні форми організації занять в школі з метою формування історичної компетентності учнів. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2019. № 180. С. 74-81.
12. Добровольський А., Зюбрицька А. Патерни використання штучного інтелекту студентами навчальних закладів фахової передвищої освіти на заняттях з історії (на прикладі Кам'янець-Подільського фахового медичного коледжу). *Проблеми дидактики історії*: 2025. Вип. 16. С. 113-121.
13. Казаков Г., Точиліна І. Використання CHAT GPT у викладанні історії в закладах середньої освіти: погляд вчителя. *Гуманітарні студії: історія та педагогіка*. 2024. № 1 (7). С. 42-51.
14. Ковальова А.О. Рольова гра на уроках історії. *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції*. Харків: ХНПУ, 2016. Вип. 8. С. 212–215.
15. Комп'ютерні ігри та мультимедіа як інноваційний підхід до комунікації: матеріали II Всеукраїнської науково-технічної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів (Одеса, 29-30 вересня 2022 р.). Одеса: Видавництво ОНТУ, 2022. 178 с.
16. Комп'ютерні ігри у процесі вивчення історії: американський досвід навчання учнів середньої школи. URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/5051>
17. Копилов С., Пігович І. Організація пізнавальної активності студентів на заняттях з історії з використанням штучного інтелекту: підходи та перспективи. *Проблеми дидактики історії*. 2025. Вип. 16. С. 122-132.
18. Копилов С., Пігович І. Штучний інтелект у системі вищої історичної освіти: підходи, проблеми та перспективи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми: Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка. 2025. № 1 (141). С. 268–284.
19. Кропельницька С.О., Кондур О.С., Криховецька З.М., Кулеша-Любінець М.М., Мигович Т.М. Проектна діяльність як інноваційний тренд розвитку Університету 4.0. Стратегія післядипломної освіти для сталого розвитку: монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2020. С. 326-348.
20. Кушнєрова С. Штучний інтелект як прийом розвитку критичного мислення на уроках історії. *Педагогічний вісник*. 2024. № 1-2. С. 134-138.
21. Лебдушка Л., Волошин Ю., Момот А. Жива історія – метод усної історії в школі. Прага, 2020. 34 с.
22. Маркович Р.М. Використання інформаційних технологій на уроках історії в умовах змішаного навчання: кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр». Рівне, 2024. 78 с.

23. Мельник Л.М., Пасічник Н.С. Історичний брейн-ринг [Електронний ресурс]. Біла Церква: БНАУ, 2023. URL: <http://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/9552>
24. Михайлюк В. Сучасні технології у викладанні історії в школі: теоретичні засади студентської педагогічної практики. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2022. Vol. 1. № 3. Р. 120-130.
25. Мізюк В., Новак Г. Генезис поняття та ідей STEM-освіти в Україні та зарубіжжі: історичний аспект. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2022. № 57. С. 87-94.
26. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології на уроках історії. Харків: Вид. група «Основа»; «Тріада+», 2007. 192 с.
27. Мороз П., Мороз І. Інтегрування історії повсякденності у шкільний курс історії: дослідницький аспект. *Проблеми сучасного підручника*. 2023. № 30. С. 86-101.
28. Муляр О., Василенко Н. Використання дискусійних методів на уроках історії як спосіб виховання толерантності учнів. *Педагогічний дискурс*. 2014. Випуск 16. С. 124-127.
29. Освіта впродовж життя: зарубіжний досвід та національна практика: колективна монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2022. 288 с.
30. Патрикеева О. STEM-освіта: умови впровадження у навчальних закладах України. *Управління освітою*. 2017. № 1. С. 28–31.
31. Півень М., Сударева Г. Інноваційні підходи до запровадження STEM-навчання на уроках історії. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2022. № 3 (25). С. 109-117.
32. Пігович І. Використання мемів як засобів актуалізації пізнавальної діяльності на уроках історії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Вип. 23. С. 94-96.
33. Пігович І. Розвиток хронологічної компетентності засобами цифрових технологій на уроках історії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. Вип. 24. С. 93-95.
34. Пометун О.І. Організація кооперативного навчання учнів: про що варто пам'ятати. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713774/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%83%D0%BD3.pdf>
35. Путрик О.А. Рольова гра на уроках історії (на прикладі теми «Початок Другої світової війни»). *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін*: матеріали VIII Міжнародна науково-практична конференція. Харків: ХНПУ, 2016. Вип. 8. С. 218-221.

36. Синявська Л.І., Мазур О.О. Використання методу усної історії при вивченні теми «Україна в роки Другої світової війни. Остарбайтери» у шкільному курсі «Історія України». URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/810/1/2017.pdf>
37. Сігітов А. Сучасні інформаційно-комп'ютерні технології у процесі навчання історії: практичний аспект. *Історія України. Серія Шкільний світ*. 2013. № 11 (черв.). С. 13-17.
38. Співак Л.А., Гіренко Н.А., Співак Я.О. Сучасні інновації у викладанні історичного матеріалу учням з особливими освітніми потребами: європейська практика. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2022. № 2 (104). С. 134-147.
39. Твердохліб Г.В. Практичні аспекти використання штучного інтелекту для розвитку медіакомпетентності учнів. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 78. Т. 2. С. 155-158.
40. Шаріпова Т.В. Впровадження інноваційних технологій на уроках історії, як чинник створення оптимальних умов розвитку для особистості. URL: <http://fel2005.dp.ua/docs/blog/09/028.pdf>
41. Шикір Ю. Метод «Шість капелюхів мислення»: історія, сутність, переваги. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/30753/1/%D0%A8%D0%B8%D0%BA%D1%96%D1%80%20%D0%AE%D0%BB%D1%96%D1%8F.pdf>

Методичні рекомендації

Розгляд **першого питання** слід розпочати зі з'ясування суті кооперативної навчальної діяльності: організація навчання об'єднаних спільною навчальною метою учнів у малих (4-6 осіб) групах. Рекомендація цього методу впливає насамперед з того, що невимушене спілкування в малій групі сприяє розвитку навіть у сором'язливих учнів навичок міжособистісної комунікації, формує відчуття командної роботи, сприяє навичкам подолання конфліктних ситуацій при вирішенні спірних питань. Необхідно окреслити основні етапи кооперативного навчання: об'єднання у групи; завдання (інструктаж) групам; колективне виконання; колективне представлення результатів групової праці, рефлексія учнів щодо того, як відбувалось кооперативне навчання. Варто розкрити принципи, за якими формується особовий склад груп. Наприклад, слабкому учневі потрібен не стільки «сильний», скільки терплячий і доброзичливий партнер. Сильному учневі корисно помірятися силами також із сильним. Не можна оминути й проблеми з організацією кооперативного навчання: розмови між здобувачами не на тему роботи, ймовірна конкуренція всередині групи. Які Ви знаєте конкретні методики організації кооперативного навчання?

У **другому питанні** важливо з'ясувати суть, особливості та види навчальних рольових ігор (театралізовані вистави, театралізовані ігри й проблемно-дискусійні ігри). Головний їх сенс – в оживленні картин минулого та в організації внутрішнього спілкування в класі. Необхідно простежити процес підготовки вчителя до такого виду навчального заняття: продумування ідеї, складання сценарію, розподіл ролей, підбір інформації з використанням додаткових джерел. Мета гри має бути сформульована настільки чітко, щоб служити орієнтиром не тільки конструкторам гри й викладачам, а й усім учасникам гри, включаючи самих гравців. Вивчення й осмислення історії через дії особистостей допомагає з'ясувати як впливала поведінка людей на суспільний розвиток, оцінювати силу ірраціонального та випадкового в історії, розуміти історичні перипетії в усій їх повноті і складності. Емоційний фактор стимулює пізнавальну діяльність, активізує мимовільну увагу та пам'ять. Учні не механічно відтворюють навчальний матеріал, а презентують його крізь призму світогляду та вчинків певного діяча, що неможливо без глибокого аналітичного осмислення. Серед труднощів організації рольової гри: не завжди здобувачі серйозно ставляться до своєї ролі й завдання, «диспетчерська» функція вчителя вимагає, щоб він мав високий авторитет серед учнів в поєднанні з гнучкістю поведінки.

Третє питання стосується використання потенціалу конкуренції в середовищі старшокласників при вивченні історії. Процес навчання набуває для здобувачів більшої цікавості аж до захоплення. Уроки-змагання цінні як засіб для формування колективу, почуття власної відповідальності і гордості, своєї значимості. Школярі вчать критично мислити, самостійно «добувати» знання, швидко знаходити правильну відповідь. Детально слід розглянути підготовчу роботу вчителя до проведення уроку змагання, виконання ним функції організатора, ведучого та арбітра учнівського змагання. Можна зупинитися на короткій характеристиці всеукраїнського конкурсу юних істориків-старшокласників, який регулярно проводиться з 1999 р. Наприклад, у 2019 р. фінальний етап турніру проводився у м. Кам'янці-Подільському. Необхідно зазначити, що не всі типи уроків можна організувати в змагальній формі, як правило, доцільно проводити таким чином повторювально-узагальнювальні уроки з певних вивчених тем чи розділів. Які конкретні форми змагань можна запропонувати учням на уроці?

У **четвертому питанні** треба насамперед з'ясувати значення терміну «усна історія». Варто охарактеризувати види і типи інтерв'ю в усноісторичних дослідженнях, підготовку до його проведення (вибір і пошук респондентів). Особливу увагу необхідно приділити розробці форми-опитувальника, в якій ми маємо врахувати тему розмови, національність, вік, стать, освіту, особливості психологічного портрету інтерв'юваного, побудувати питання за принципом сходження від загального до конкретного. Безпосередньо під час розмови важливо стежити за станом респондента, адекватно діяти в разі зміни його настрою й вміти знаходити вихід з незручної некомфортної ситуації, яка може скластися. Наступним етапом є транскрибування інтерв'ю та його обробка для публікації й використання. Також вагомим є момент морально-етичної відповідальності дослідника, який організовує інтерв'ю. На Ваш погляд, під час усноісторичного дослідження відбувається реконструкція чи конструювання минулого?

П'яте питання спрямоване на ознайомлення з методикою Е. де Боно, що вважається однією з найефективніших стратегій розвитку в школярів нестандартного, творчого мислення. В основі лежить ідея паралельного конструктивного мислення, при якому різні точки зору і підходи не зіштовхуються, а співіснують. Е. де Боно символічно пов'язав різні типи мислення з кольоровими шапками: біла шапка – інформація – у цьому режимі мислення важливими є лише безсторонні та об'єктивні факти; чорна шапка – критика – дозволяє розвинути критичним оцінкам, побоюванням, обережному підходу; жовта шапка – логічний позитив – вимагає переключити увагу на пошук позитивних рис і переваг ідей, що розглядається; червона шапка – почуття та інтуїція – можливість висловитися про свої емоційні враження, інтуїтивні здогадки, однак без докладних обґрунтувань; зелена шапка – креативність – висування нових ідей, гіпотез, альтернатив, дослідження нових можливостей; синя шапка – керівництво процесом, передбачена для роботи не зі змістом завдання, а для керування самим процесом роботи, для формулювання цілей і висновків навчальної діяльності. Які труднощі й перепони можуть виникнути при організації уроку за методикою Е. де Боно?

У **шостому питанні** переходимо до методу проєктів, запропонованому американським філософом і педагогом Дж. Дьюї. Вчитель передусім має розуміти основні вимоги організації проєктної технології: наявність значущої в дослідницькому, творчому плані проблеми; самостійна

діяльність учнів (кожному вчитель дає завдання, орієнтоване на пошук історичних джерел задля доведення чи спростування поставленої проблеми); використання дослідницьких методів: визначення проблемних досліджуваних завдань, висунення гіпотези їх розв'язання. Прогнозовані результати проекту повинні мати реальну практичну, теоретичну чи пізнавальну цінність, матеріалізовані, тобто певним чином оформлені (дискусія, огляд, виставка, обговорення, рольова гра, диспут, повідомлення, доповідь, конференція, репортаж). Слід продумати рекомендації та консультації вчителя щодо структури, джерел та літератури, які будуть використовуватися учнем при підготовці проекту. Необхідно підкреслити міждисциплінарний характер проектів, які, окрім історії, залучають ще матеріал географії, економіки, правознавства тощо.

Сьоме питання розглядає насамперед поняття STEM-освіти в цілому, стрижнем якої є міждисциплінарний підхід, що «з'єднує, інтегрує розрізнені напрями знань в єдине ціле». Необхідно акцентувати, що побудова освітнього процесу в навчанні історії старшокласників з використанням технології міждисциплінарного контекстного навчання забезпечує підвищення рівня ефективності у створенні особистісного середовища учня. За допомогою понять, схем, рекомендацій, алгоритму дій здобувачі отримують цілісне бачення картини світу, природи, науки і соціуму, практику застосування усього комплексу набутих компетентностей у розв'язанні актуальних проблем життя. Водночас слід підкреслити й виклики як для вчителя, так і для учня в методиці STEM-освіти. Як шлях розширення міждисциплінарності вивчення історії можна пропонувати проведення об'єднаних (інтегрованих) уроків.

Восьме питання орієнтоване на вельми популярний і дискусійний аспект освітньої діяльності – використання сучасних інформаційних технологій при вивченні історії. Використання відеороликів, мультиплікаційних кліпів, мемів на історичну тематику із соцмереж дуже позитивно налаштовує учнів на навчальну активність, адже це для них звична форма розваги. Необхідно відзначити користь штучного інтелекту для освітньої діяльності. Він може стати вчителю певним порадиником з генерації завдань для учнів, розвантажуючи його час та надаючи змогу проводити різноманітні, несхожі один на одного уроки, спростити роботу з технічними операціями (пошук, порівняння інформації), сформулювати тему дискусії тощо. Одним з цікавих методів є організація турніру змагання між учнями та штучним інтелектом. Сформулюйте виклики й

небезпеки, які таїть в собі безоглядне використання штучного інтелекту для здобуття інформації та формування оцінок й інтерпретацій історичної тематики. Що таке «галюцинація нейромережі»?

Практичні завдання

1. Запропонуйте власну розробку уроку історії на обрану Вами тему, використовуючи одну з методик кооперативного навчання.
2. Продумайте структуру уроку з темою на Ваш вибір, використовуючи елементи організації рольової гри.
3. Розробіть схему уроку-змагання з темою на Ваш вибір.
4. Розробіть опитувальник та візьміть інтерв'ю у своїх батьків на тему Помаранчевої революції або Революції Гідності в Україні.
5. Підготуйте план-конспект уроку з теми на вибір з використанням методики Е. де Боно.
6. Підготуйте пропозиції для учнівських проєктів з історії України та всесвітньої історії.
7. Запропонуйте план інтегрованого STEM-уроку з історії.
8. Згенеруйте за допомогою штучного інтелекту інформацію з навчальної програми. Оцініть її за параметрами якості та достовірності.

Тема 4. КЕРІВНИЦТВО НАПИСАННЯМ ТА ПІДГОТОВКОЮ ДО ЗАХИСТУ УЧНІВСЬКИХ ПРОЄКТІВ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

(2 год.)

План

1. Структура учнівського проєкту Малої академії наук. Заочне оцінювання.
2. Створення постеру та підготовка до постерного захисту.
3. Наукова конференція як елемент захисту проєкту МАН.
4. Підготовка анотації та мотиваційного листа. Академічна доброчесність при написанні проєкту МАН.

Джерела:

1. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Правил проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів Малої академії наук України». URL: <https://kyivobl-man.in.ua/wp-content/uploads/2021/05/Pravyla-provedennya-Vseukrayinskogo-konkursu-zahystu-naukovo-doslidnytskyh-robit-uchniv-chleniv-Maloyi-akademiyi-nauk-Ukrayiny.pdf>

Література

Загальні посібники

1. Вимоги до дослідницьких робіт. URL: <https://man.gov.ua/contests/olympiad/konkurs-zahist-naukovo-doslidnitskikh-robit-uchniv-chleniv-man/conditions/vimogi-do-doslidnitskikh-robit>
2. Вимоги до оформлення документації та науково-дослідницьких робіт учасників I (районного) етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України. URL: <https://kman.kyiv.ua/wp-content/uploads/2021/11/i-etap-1.pdf>
3. Довідник з академічної доброчесності для школярів / укл. М.В. Григор'єва та ін. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. 64 с.
4. Ковальова О.А., Міленіна М.М., Дубініна О.В., Бурлаєнко Т.І., Ісаченко О.М. Теорія та практика наукової освіти Малої академії наук України: методичний посібник. Київ. Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. 193 с.
5. Конкурс-захист науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН. URL: <https://man.gov.ua/contests/olympiad/konkurs-zahist-naukovo-doslidnitskikh-robit-uchniv-chleniv-man>
6. Конкурс-захист. URL: <https://kyivobl-man.in.ua/konkurs-zahyst/>
7. Методичні рекомендації щодо підготовки до участі у II етапі Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України. URL: <https://kman.kyiv.ua/wp-content/uploads/2020/11/metodychni-rekomendacziyi.pdf>

8. Методичні рекомендації щодо підготовки, написання та захисту наукових робіт відділення філософії та суспільствознавства в системі Малої академії наук: навчально-методичний посібник / О.В. Євченко, С.В. Євченко. Житомир: ДУ «Житомирська політехніка», 2022. 60 с.
9. Мотиваційний лист. URL: <https://kyivobl-man.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/Dodatok-2.-Motyvatsijnyj-lyst.pdf>
10. Сидорчук Н.Г., Антонова О.Є. Мала академія наук як форма організації наукової діяльності учнів: методичні рекомендації. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. 35 с.

Спеціалізовані дослідження

1. Андреев А.М., Андреева, О.А. Засоби здійснення психолого-педагогічного супроводу розвитку в учнів здібностей до пошуку ідей під час науково-дослідницької діяльності. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2023. № 1(26). С. 3-10.
2. Андреев А.М., Андреева О.А., Степанова О.С. Педагогічний супровід учня на основних етапах підготовки до конкурсів у системі Малої академії наук. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2024. № 2 (27). С. 3-12.
3. Довгий С.О. Про діяльність Національного центру «Мала академія наук України». *Вісник Національної академії наук України*. 2018. № 5. С. 30-33.
4. Довгий С.О. Становлення, розвиток та пріоритетні напрями освітньої діяльності малої академії наук України у контексті модернізаційних процесів. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2012. № 1. С. 6-13.
5. Костенко Л.Д. Діяльність Малої академії наук у 1994–2014 рр. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2021. Вип. 81. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. С. 116-119.
6. Наукові студії учнів-старшокласників: збірник матеріалів за підсумками роботи Кам'янець-Подільської філії Малої Академії наук. Вип. 2-11. Кам'янець-Подільський, 2015-2025. URL: <https://didactics-history.kpnu.edu.ua/publikatsii/>
7. Пещеріна Т.В. Теоретичні і практичні засади організації освітньої діяльності в Національному центрі «Мала академія наук України». *Наукові записки Малої академії наук України*. 2024. № 30. С. 103-110.
8. Стрижак О., Горборуков В., Яременко А. Інформаційно-аналітичне забезпечення конкурсної діяльності Малої академії наук України. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2025. № 31. С. 40-49.
9. Тур О.М. Методи формування комунікативної компетентності учнів як важливої умови ефективної презентації їхньої науково-дослідницької діяльності. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2024. № 2 (27). С. 80-87.

Методичні рекомендації

При підготовці **першого питання** необхідно звернути увагу на стартовий етап роботи – вибір теми дослідження. Вона має бути суспільно актуальною та мати елементи новизни. Наступним кроком є скла-

дання детального плану роботи, який наразі слід розглядати як попередній. Його структура може змінюватися відповідно до подальшого аналізу джерел та наукової літератури. Далі необхідно визначитися з методичними принципами і підходами щодо дослідження матеріалу. Складання вступу потребує уважного дотримання методичних рекомендацій. Доцільно висвітлити всі обов'язкові компоненти: актуальність, елементи новизни, мету, завдання, предмет і об'єкт дослідження, методологічну базу та практичну цінність отриманих результатів.

Найтривалішим є добір та аналіз фактичного матеріалу й формування основного тексту роботи. Слід підкреслити, що на сучасному етапі журі звертає увагу на те, щоб у роботі перший текстовий розділ присвячувався аналізу джерел та історіографії проблеми. Наступні розділи (зазвичай у проєкті на історичну тематику – 2-4 розділи) мають розкривати фактичну суть дослідження. При оформленні тексту важливо використовувати посилання на використані джерела та літературу (перелік яких подається наприкінці роботи).

Заочне оцінювання змісту проєкту членами журі передбачає 20-ти бальну шкалу: аргументованість вибору теми дослідження, наукове/прикладне значення роботи – 0,15 (3 бали); Системність і повнота розкриття теми – 0,2 (4 бали); вміння чітко і ясно викладати свої думки, критично осмислювати використані джерела – 0,25 (5 балів); рівень виконання завдань, їх відповідність меті дослідження – 0,2 (4 бали); відповідність вимогам оформлення дослідницьких робіт (науковий стиль мовлення, наявність всіх структурних елементів, коректність оформлення джерел та цитування, грамотність) – 0,2 (4 бали).

Друге питання присвячене постеру як ключовому етапу захисту на конкурсі МАН. Перш за все необхідно знати технічні характеристики та покрокові етапи створення й оформлення постеру: створення слайду, підбір його дизайну (ширина і висота згідно офіційних вимог, формат, фон, заливка, вирівнювання та ін.). Під час оформлення постера слід особливо уважно враховувати технічні аспекти розміщення тексту та графічних елементів. Необхідно дотримуватися офіційних вимог щодо розміру шрифтів для різних типів написів, забезпечити чіткість і якість зображень (фото, схем, діаграм), а також супроводити їх пояснювальними підписами. Важливо дотримуватися принципу контрастності між фоном і текстом, що сприяє легкому сприйняттю інформації. Текстові блоки мають бути лаконічними, конкретними та структурованими у ви-

гляді коротких абзаців. Загальний обсяг тексту не повинен перевищувати 30% площі постера, аби зберегти візуальний баланс і забезпечити зручність для читача. Бажано зупинитися на принципах зовнішнього вигляду постеру: цікавий контент, візуалізація, читабельність, мінімум тексту. Зміст має бути поданий таким чином, щоб читач міг ознайомитися з основною інформацією не більше ніж за дві хвилини. Візуальні елементи та текст повинні бути достатньо великими й чіткими, щоб їх можна було розглянути з відстані щонайменше двох метрів.

Під час представлення постера слід дотримуватися встановленого регламенту: на презентацію роботи відводиться не більше трьох хвилин. Учасник має одразу перейти до суті дослідницької проблеми, чітко окреслити мету, основні результати та власний внесок у виконання дослідження. Після цього передбачено етап обговорення з членами журі, який триває від 7 до 15 хвилин. У межах цього часу кожен член журі має право поставити уточнювальні запитання, що стосуються змісту роботи, методології чи висновків. Інші учасники заходу не мають права втручатися в процес захисту – запитання може ставити виключно журі. Шкала оцінювання постерного захисту – максимально 40 балів. Структурування балів: 0,2 (9 балів) – дослідницький характер проєкту; 0,2 (9 балів) – ступінь самостійності і особистий внесок автора в дослідження; 0,2 (9 балів) – презентаційні навички: культура мовлення, вільне володіння матеріалом, вичерпність, змістовність та наукова коректність відповідей; 0,25 (11 балів) – доцільність та коректність методів дослідження, відповідність висновків поставленим результатам; 0,15 (7 балів) – відповідність постера технічним вимогам та його зовнішня характеристика. Які, на Ваш погляд, переваги і недоліки постерного захисту?

У **третьому питанні** важливо акцентувати на ролі наукової конференції як етапу, що полягає у презентації учнем найбільш вагомих здобутків проєкту у формі наукової доповіді перед своїми колегами – іншими учасниками захисту. У доповіді доцільно представити узагальнені висновки, які безпосередньо відповідають поставленим завданням проєкту, а також надати чітку характеристику етапів та методів, що сприяли досягненню результатів. Виступ має тривати не більше 7 хвилин, що вимагає лаконічного і структурованого викладу матеріалу. Після завершення доповіді передбачено до 3-х хвилин для відповідей на запитання від колег-учасників, які, окрім запитань, можуть висловлювати власні коментарі та міркування щодо представленої теми. Водночас слід наголосити, що за-

гальна тема проєкту не обов'язково має повністю збігатися з темою виступу на конференції, оскільки остання може адаптуватися відповідно до формату заходу або специфіки аудиторії. Це може бути частина теми, наприклад, проблема якогось розділу, «родзинка», найбільш важливий для мети дослідження і цікавий для аудиторії сюжет. Рекомендації щодо виступу на конференції: дотримуватися принципів критичного аналізу, зосереджуючись на суті дослідницької проблеми без надмірного загального контексту; виклад має бути чітким і лаконічним, із використанням простих речень; уникнення складносурядних і складнопідрядних конструкцій; стимулювання слухачів до постановки запитань, адже саме в процесі відповідей учасник має змогу продемонструвати глибину знань, аналітичне мислення та власну компетентність.

На оцінювання виступу на конференції відводиться 35 балів: актуальність теми – 0,15 (5 балів); чіткість, логічність і послідовність викладу матеріалу – 0,2 (7 балів); критичний аналіз досліджуваної проблеми із зазначенням особистого внеску учасника в її вирішенні – 0,25 (9 балів); самостійність, оригінальність, доказовість суджень – 0,25 (9 балів); культура мовлення, вільне володіння матеріалом, доступність та оригінальність, подання інформації, кваліфіковане ведення дискусії, вичерпність відповідей і змістовність, наукова коректність заданих запитань – 0,15 (5 балів).

Важливо наголосити, що візуальна презентація на конференції не є обов'язковим елементом, а її наявність не впливає на оцінювання учасника. Якщо ж презентація все-таки запланована, вона має виконувати функцію доповнення, а не дублювання постерного матеріалу чи тексту доповіді. Візуальний контент повинен розкривати, конкретизувати та унаочнювати ключові положення виступу. Обов'язковими є підписи до зображень та посилання на використані джерела. Рекомендується уникати надмірних анімаційних ефектів, таких як плавне переміщення чи накладання слайдів, що можуть відволікати увагу слухачів. Які, на Ваш погляд, позитиви і негативи етапу наукової конференції?

У **четвертому питанні** слід розкрити зміст анотації як стислого, узагальненого викладу основних положень дослідницької роботи. Її обсяг має становити одну сторінку та включати такі обов'язкові компоненти: назву проєкту, формулювання мети, обґрунтування актуальності, перелік завдань, підсумкові висновки та отримані результати. Крім того, необхідно подати 5–10 ключових слів, які репрезентують тематику дослідження та відображають його зміст.

Мотиваційний лист – це супровідний текст обсягом 1–2 сторінки, що пояснює особисті причини вибору теми, цінності автора, його прагнення змінити певні аспекти досліджуваної проблеми та бачення себе в майбутньому. Лист має бути написаний у довільній, але виключно прозовій формі, без використання графічних елементів. Рекомендується дотримуватися орієнтовної структури мотиваційного листа, яка включає: звернення до членів журі; опис виникнення ідеї дослідження та чинників, що її зумовили; етапи реалізації проєкту (зокрема участь у спеціалізованих курсах, онлайн-навчанні, літніх школах, наукових заходах, листування з експертами, участь у публічних подіях, поїздках чи експедиціях); труднощі, з якими зіткнувся автор у процесі роботи; ім'я, прізвище та особистий підпис дослідника.

Окрему увагу слід приділити академічній доброчесності як фундаментальній основі освітнього та наукового процесу. Її сутність виявляється через такі ключові етичні категорії: чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність і підзвітність. Ці принципи формують культуру академічного середовища, сприяють прозорості досліджень та забезпечують достовірність результатів. Важливо також пояснити поняття плагіату як неправомірного використання чужих ідей, текстів або результатів без належного посилання на джерело. Для уникнення порушень академічної доброчесності учень має дотримуватися чіткого алгоритму підготовки тексту дослідницької роботи: фіксувати повні бібліографічні дані всіх використаних джерел, оформлювати цитати відповідно до обраного стилю, систематично посилатися на джерела навіть у разі непрямого цитування, а також чітко відокремлювати власні міркування від запозиченої інформації.

Практичні завдання:

- 1. Складіть версію вступу учнівського проєкту МАН на обрану Вами тематику.*
- 2. Створіть постер учнівського проєкту МАН.*
- 3. Підготуйте доповідь на наукову конференцію та коротку презентацію до неї учнівського проєкту МАН.*
- 4. Розробіть анотацію та мотиваційний лист учнівського проєкту МАН.*

Тема 5. ОСОБИСТІСТЬ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ОСНОВА ГРОМАДЯНСЬКОСТІ

(2 год.)

План

1. Загальна характеристика інтегрованого курсу «Громадянська освіта».
2. Поняття ідентичності. Види ідентичності.
3. Соціалізація особистості.
4. Самореалізація людини.

Джерела

1. Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. 42 с. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>

Література

Загальні підручники та посібники

1. Бакка Т. Електронний додаток до підручника з Громадянської освіти. 10 клас. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/civil-education-10-class-2018-bakka-electronic-application/>
2. Васильків І.Д. Громадянська освіта. Інтегрований курс. Рівень стандарту. Повторне видання. 10 клас. Тернопіль: Астон, 2018, 2023. 256 с.
3. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / П.В. Вербицька, О.В. Волошенюк, Г.О. Горленко та ін. Київ: Літера ЛТД, 2018, 2023. 224 с.
4. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 10 класів закладів загальної середньої освіти / О.О. Гісем, О.О. Мартинюк. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 192 с.
5. Громадянська освіта та методика її навчання: підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / за загальною редакцією Т.В. Бакка, Т.В. Мелещенко. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. 320 с.
6. Громадянська освіта. 3D Демократії: думаємо, дбаємо, діємо: методичний посібник до курсу громадянської освіти для 10-го класу закладів загальної середньої освіти: [в 7-ми частинах] / П. Вербицька, О. Волошенюк, Г. Горленко та ін. Львів: ВД «Панорама», 2018. Особистість та її ідентичність: частина 1. 2018. 44 с.

7. Громадянське суспільство: курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Готельно-ресторанна справа» спеціальності 241 «Готельно-ресторанна справа», ОПП «Туризм» спеціальності 242 «Туризм» денної форми здобуття вищої освіти / уклад. Т.М. Борко. Миколаїв: МНАУ, 2023. 153 с.
8. Інтегрований курс «Громадянська освіта» (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / Бакка Т.В., Марголіна Л.В., Мелещенко Т.В. Київ: УОВЦ «Оріон», 2018. 240 с.
9. Зозуляк-Случик Р.В. Основи соціалізації особистості: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ: НАІР, 2022. 206 с.
10. Ремех Т., Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти: методичний посібник [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРИНТ, 2021. 222 с.

Спеціалізовані дослідження

1. Аверіна К.С. Сучасна криза ідентичності: активність особистості чи шлях до сингулярності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. С. 3-5.
2. Гарасимів Т., Базарник Б. Самореалізація як соціальний розвиток особистості. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_837_37.pdf
3. Гітун Н.І. Соціалізація особистості в умовах трансформації сім'ї. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/223>
4. Гончарова М. Роль мови у формуванні різновидів ідентичностей. *Мова і суспільство*. 2015. № 6. С. 60-69.
5. Докаш В., Онуфрієва Л., Рудзевич І. Соціалізація особистості: соціопсихологічний контекст. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2014. Вип. 24. С. 177-190.
6. Зливков В. Особливості соціальної ідентичності особистості в умовах невизначеності. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/543484381.pdf#page=5>
7. Коваленко В.Є. Соціалізація особистості в умовах сучасних викликів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2020. № 7 (338). С. 5-15.
8. Козловець М.А. Ідентичність: поняття, структура і типи. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. № 57. С. 3-9.
9. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
10. Коробка Л.М. Види спільнотних ідентичностей: проблеми трансформації та взаємодії в умовах війни. *Проблеми політичної психології*. 2023. № 13(27). С. 86-97.
11. Моїсеєнко К. Соціалізація особистості та розвиток особистісно-професійного потенціалу під час навчання у ВНЗ. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2017. № 1 (6-7). С. 99-102.
12. Мороз А.В. Наративний підхід до дослідження ідентичності особистості. *Наука і освіта*. 2009. № 4. С. 30-34.

13. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Київ: Фенікс, 2013. 540 с.
14. Пальчинська М.В. Соціалізація особистості в умовах віртуалізації суспільства. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2019. № 2 (43). С. 82-89.
15. Пінська О.Л. Сутність і змістовна характеристика самореалізації особистості. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти: збірник наукових праць*. 2018. Вип. VIII. С. 36-44.
16. Пішак О.В. Самореалізація людини як основа творення моральнісних стосунків. URL: http://www.confcontact.com/2013-nauka-v-informatsionnom-prostranstve/ff6_pishak.htm
17. Попова О.В. Концепції ідентичності Дж. Марсія та А. Ватермана. *Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса: матеріали наукової конференції (2015-2016 рр.)*. Секція «Педагогіка». С. 21-23.
18. Посохова Я.С. Проблема ідентичності та визначення психологічних основ її вивчення. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 217-221.
19. Правдивець Н.О. Теоретична модель феномену ідентичності особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т. 1. Ч. 27. С. 137-145.
20. Психологія самореалізації – знаходження покликання та досягнення успіху. *Факти, аналітика, коментарі, тенденції*. URL: <https://fact-news.com.ua/psixologiya-samorealizatsii-yak-znajti-svoe-poklikannya-ta-dosyagti-uspixu>
21. Ревенко С.П. Сучасні підходи до вивчення ідентичності особистості юнацького віку. *Наука і освіта*. 2013. № 7. С. 196-199.
22. Рябовол Л.Т., Ремех Т.О. Громадянська освіта в профільній школі в Україні та зарубіжних країнах. *Вісник НАПН України*. 2024. 6(1). С. 1-5.
23. Сірак І.П. Самореалізація особистості: психологічний аспект. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2021. Vol. 47. С. 259-263.
24. Черниш О.О. Соціалізація особистості як наукова проблема. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2021. № 1 (339), березень. Ч. 2. С. 5-17.
25. Чертов В.І. Саморозвиток і самореалізація особистості в освітньому просторі. URL: <https://surl.li/vjief>
26. Чорна Л.Г. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності (методологічний аналіз). *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. 2012. Вип. 13. С. 108-118.
27. Чорна Л.Г. Рольова ідентичність: її локалізація серед інших видів ідентичності особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип. 27. С. 120-129.
28. Шеховцова-Бурянова В.А. Особливості міської ідентичності як вид локальної ідентичності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип. 31. С. 33-37.
29. Яновська Т.А. Психологічні особливості становлення ідентичності у дітей підліткового віку. *Психологія і особистість*. 2015. № 2 (8) Ч. 1. С. 155-167.

Методичні рекомендації

У **першому питанні** слід зосередитися на характеристиці головного документа – навчальній програмі курсу «Громадянська освіта» (70 год. на рік, тобто 2 уроки в тиждень). Визначити актуальність та основоположні засади курсу, фундаментальні цінності громадянського суспільства. Варто розкрити компоненти, задекларовані Рамкою компетентностей для культури демократії Ради Європи: цінності, поведінкові установки, громадянська самосвідомість, стійкість перед невизначеністю, вміння й навички самоосвіти, аналітичного й критичного мислення, вміння слухати; спостережливість, співпереживання, гнучкість і адаптація. Обов'язково слід висвітлити мету та завдання курсу, його теоретичні засади, компетентнісний потенціал. Докладно необхідно зупинитися на змісті програми, що складається з 7 розділів, розглянути відповідні теми, очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів, рекомендовані інформаційні ресурси.

Друге питання передбачає аналіз диференціації підходів й критеріїв до визначення поняття «ідентичність» в науковій спеціалізованій літературі. Далі необхідно зосередитися на базових аспектах характеристики людини (індивід, індивідуальність, особа, особистість, громадянин) і суспільного характеру її існування (діяльність, самовизначення, ідентифікація). Обов'язково слід акцентувати на джерелах і проявах ідентичності, визначити палітру видів і типів ідентичності. Варто окреслити чотири способи формування ідентичності та виклики до особистості, в умовах яких відбувається цей процес. Що таке мультиопційне суспільство? Необхідно також співвіднести ідентичність з морально-етичними філософськими категоріями душі, особистої гідності, совісті, честі. Зрештою неможливо ігнорувати проблему змінного характеру ідентичності особи упродовж життя. Що таке «неоплачена ідентичність»? Серед сучасних проблем ідентичності головною є її функціонування в добу глобалізації: це загроза чи нові можливості? Поясніть значення терміну «Вітрувіанська людина».

Третє питання логічно розпочати зі з'ясування поняття сутності та суті, суб'єктів соціалізації особистості як головного ресурсу формування громадянської ідентичності. Далі необхідно простежити етапи соціалізації на основі вікового критерію, розкрити значення первинної та вторинної соціалізації. Найбільше уваги варто приділити процесам со-

ціалізація в сім'ї та родині, де дитина отримує первинний духовний, економічний, соціальний і культурний розвиток, торкнутися розмаїття їх моделей. Яка модель сім'ї є найсприятливішою для соціалізації дитини? Далі важливою є соціалізація в школі, а в підлітковому віці – найвагомішу роль відіграє соціалізація серед однолітків. Слід проаналізувати інформацію про формальні та неформальні групи молоді, ознайомитися з основними молодіжними субкультурами, які популярні серед підлітків в нашому регіоні. Що таке соціальний капітал та які критерії його виміру.

У **четвертому питанні** слід розпочати власне зі самого терміну «самореалізація», а також проаналізувати піраміду пріоритетів особистісних потреб, запропоновану А. Маслоу. На підставі яких критеріїв він зробив дану схему? Варто звернути увагу на умови повноцінного життя: усвідомленість бажань, посилення самооцінки, відповідальність. Обов'язково слід наголосити на індивідуальності особистості в її життєвих цінностях й пріоритетах. Визначити місце здоров'я як універсальної складової в шкалі цінностей. Треба торкнутися прямого зв'язку між активною громадянською позицією та рівнем самореалізації особистості, виокремити такі її ознаки як мобільність і адаптивність, креативність.

Практичні завдання

- 1. Здійсніть саморефлексію власної палітри ідентичностей. Які фактори, на Ваш погляд, вплинули на їх формування?*
- 2. Які Ваші прогнози щодо розвитку ідентичності в умовах глобалізації?*
- 3. Чи належали / не належали Ви до котроїсь з молодіжних субкультур? Обґрунтуйте свій вибір, якщо так і поясніть небажання, якщо ні.*
- 4. Спираючись на піраміду потреб А. Маслоу з'ясуйте, які у Вас задоволені на сучасному етапі, а до яких необхідно ще рухатися.*

Тема 6. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ТА КОМУНІКАЦІЯ

(2 год.)

План

1. Соціальна структура суспільства та його цінності.
2. Соціокультурна різноманітність.
3. Комунікаційна активність.
4. Стереотипи, дискримінація та конфлікти.

Джерела

1. Комунікаційна стратегія з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. URL: <https://mms.gov.ua/bezbaryernij-prostir/komunikatsiina-stratehiia-shchodostvorennia-bezbariernoho-prostoru-v-ukraini-na-period-do-2030-roku>

Література

Загальні посібники

1. Громадянське суспільство: курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Готельно-ресторанна справа» спеціальності 241 «Готельно-ресторанна справа», ОПП «Туризм» спеціальності 242 «Туризм» денної форми здобуття вищої освіти / уклад. Т.М. Борко. Миколаїв: МНАУ, 2023. 153 с.
2. Бакка Т. Електронний додаток до підручника з Громадянської освіти. 10 клас. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/civil-education-10-class-2018-bakka-electronic-application/>
3. Васильків І.Д. Громадянська освіта. Інтегрований курс. Рівень стандарту. Повторне видання. 10 клас. Тернопіль: Астон, 2018, 2023. 256 с.
4. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / П.В. Вербицька, О.В. Волошенюк, Г.О. Горленко та ін. Київ: Літера ЛТД, 2018, 2023. 224 с.
5. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / О.О. Гісем, О.О. Мартинюк. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 192 с.
6. Громадянська освіта та методика її навчання: Підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / за загальною редакцією Т.В. Бакка, Т.В. Мелещенко. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. 320 с.
7. Громадянська освіта. 3D Демократії: думаємо, дбаємо, діємо: методичний посібник до курсу громадянської освіти для 10-го класу закладів загальної середньої освіти: [в 7-ми частинах] / П. Вербицька, О. Волошенюк, Г. Горленко та ін. Львів: ВД «Панорама», 2018. Особистість та її ідентичність: частина 1. 2018. 44 с.

8. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація: навчальний посібник / кол. авт.; ред. А.Є. Фоменко. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2022. 236 с.
9. Інтегрований курс «Громадянська освіта» (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / Бакка Т.В., Марголіна Л.В., Мелещенко Т.В. Київ: УОВЦ «Оріон», 2018. 240 с.
10. Ремех Т., Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти: методичний посібник [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРИНТ, 2021. 222 с.
11. Кочубей Н.В. Соціокультурна діяльність: навчальний посібник. Суми: Університетська книга. 2015. 122 с.
12. Кузьмук О.М. Соціальна структура суспільства: методичні рекомендації для здобувачів освіти Спеціальності «Соціологія», Освітньої програми «Соціальний аналіз. Консалтинг. Управління». Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2024. 50 с.
13. Соціологія: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2002. 472 с.
14. Структурні виміри сучасного суспільства: навчальний посібник / за ред. С.О. Макеева. Київ, 2006. 272 с.
15. Юрженко Л.В. Соціальна структура суспільства: навчальний посібник. Київ: АПСВ, 2005. 295 с.

Спеціалізовані дослідження

1. Проскурняк О.І. Роль активності у формуванні комунікативної діяльності особистості. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/10_2011/12.pdf
2. Остапенко Г. Комунікація та комунікативна активність суспільства в добу інтернет-технологій: соціальний аспект. *Вісник Книжкової палати*. 2013. № 9. С. 1-4.
3. Федчик В.А. Комунікативна діяльність у світлі поглядів сучасної науки на загальну теорію діяльності. URL: http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Philologia/20061.doc.htm
4. Довгань Н. О. Соціокультурна взаємодія поколінь: дослідницькі ресурси дискурс-аналізу. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2012. Вип. 46 (49). С. 179-187.
5. Терещенко О. Соціокультурна комунікація мігрантів. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2022. Вип. 30. С. 83-91.
6. Стасевська О.А. Соціокультурна ідентичність постмодерну: проблема соціального конструювання. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2021. № 2 (4). С. 215-233.
7. Веремієнко Т. Соціокультурна динаміка в процесі глобальних трансформацій. URL: http://iepjournals.com/journals/8-9/2008_6_Veremienko.pdf
8. Спіріна Т. Соціокультурна діяльність, як засіб формування життєвих цінностей молоді у вільний від навчання час. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36013/1/T_SPIRINA_PPPSS_KSP%26KO_IPS_P.pdf
9. Махінов В. Соціокультурна комунікація як генезис мовної особистості. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/835>

10. Слющинський Б.В. Комунікаційна еволюція й соціокультурний простір. URL: <http://www.socotech-journal.kpu.zp.ua/archive/2011/50/32.pdf>
11. Домаранська А. Соціокультурний вимір соціальної стратифікації українського суспільства. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. №2. С. 52-59.
12. Козловець М.А. Соціальна структура українського суспільства в контексті пост-соціалістичних трансформацій. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 4 (35). С. 41-57.
13. Куценко О. Соціальні класи: соціологічні інтерпретації та підходи до вивчення. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. 2014. №1 (5). С. 68-74.
14. Макеєв С., Симончук О. Класова структура сучасного суспільства. Вектори змін українського суспільства / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2014. С. 110-134.
15. Рахманов О. Соціальне підґрунтя олігархічної системи в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 3. С. 60-73.
16. Середній клас в Україні: критерії ідентифікації. Позиції експертів, уявлення і самовизначення громадян. Київ: Бібліотека Центру Разумкова, 2014. 64 с.
17. Симончук О. Картографування класів: традиції та новації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 4. С. 56-84.
18. Толстих Н.В. Соціальні виключення в сучасній Україні: спроби оцінки. *Український соціум*. 2003. № 1 (2). С. 81-85.
19. Куцепал В. Комунікативна діяльність особистості у вимірі невизначеності інформаційного суспільства: соціально-філософська рефлексія. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2020. Вип. 1 (87). С. 112-119.
20. Шамонова О. Стереотипи: чому важливо з ними боротися. *Українська Правда*. 2020. 17 жовтня. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/10/17/242716/>
21. Дискримінація та нетолерантність. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/discrimination-and-intolerance>
22. Черноштан Є. Гендерна дискримінація та соціальна робота в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*. 2024. № 4 (65). С. 53-58.
23. Заболотня А.С., Варипаєв О.М. Проблеми дискримінації та пастки толерантності у сучасному суспільстві. *Філософія спілкування*. 2025. № 11. С. 49-57.
24. Багінський А.В., Пашукова Д.С. Вплив соціально-політичних трансформацій в Україні на гендерні відносини та конфлікти. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2024. № 4 (64). С. 77-85.
25. Охрімчук Д.В. Вплив стереотипів на різні соціальні групи. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/43970/1/1.pdf>
26. Девтеров І. В., Роєнко В.О. Трансформації соціальних стереотипів: минуле, теперішнє, майбутнє. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/pv/pv_2011_57.pdf#page=129
27. Гаврилюк Л.П., Куб'як Н.І. Виховання толерантності особистості як запорука попередження проявів ксенофобії у суспільстві. *Збірник наукових праць Кам'я-*

Методичні рекомендації

У **першому питанні** слід розпочати із загальної характеристики суспільства, його ознак, структури, соціальних цінностей. Необхідно роз'яснити значення термінів «соціальний інститут», «соціальна стратифікація». Потрібно детально охарактеризувати модель «середнього класу» в суспільстві як основу його стабільності. Чи є в сучасному українському суспільстві авторитетна соціальна, економічна, культурна, політична еліта? Окремо варто акцентувати на соціальних нормах, які орієнтують людину на встановлення ефективної взаємодії з соціальним середовищем і є значущим чинником її освоєння. Не можна обійтися і без характеристики соціальної згуртованості, солідарності, які передбачають не лише участь, але й відповідальність за дії.

Друге питання стосується палітри соціальної та культурної різноманітності в суспільстві. Чи існують, на Ваш погляд, насправді загальнолюдські цінності? Обов'язково слід проаналізувати гендерну, етнічну, конфесійну різноманітність у сучасному українському суспільстві. Розкрийте суть толерантності та які дії можна оцінити як нетолерантні? Варто зупинитися на проблемах мультикультурної грамотності, гендеру, соціальної інтеграції, асиміляції, сегрегації, маргіналізації. Чітко усвідомити суть етнонаціональної політики, поняття «етнічної меншості», міжконфесійної взаємодії. Що таке екуменізм? Яке Ваше ставлення до атеїзму та в що тоді вірять атеїсти?

У **третьому питанні** визначаємо інтенсивність, складність, напрями й форми комунікативної активності, його цивілізовані характеристики, тобто соціокультурну якість. За допомогою комунікативних засобів, через виникнення й поширення нових каналів і форм комунікації суспільство трансформується, набуває нового досвіду, позбавляється від перешкод на шляху спілкування. Суспільство технологічно виступає як система соціокультурних комунікацій. Усі комунікаційні феномени в суспільстві можна об'єднати в дві великі групи: структурну і функціональну. Необхідно проаналізувати різні типи класифікації комунікативної взаємодії, види спілкування: пряме, опосередковане, формальне, діло-

ве, неформальне. Що вкладається у зміст терміну «культура спілкування»? Необхідно розкрити прояви невербального спілкування: міміка, постова, жести, умовні сигнали. Пояснити диференціацію слухання на активне, пасивне, емпатичне.

У **четвертому** питання розбираємо суть поняття «стереотип». З'ясовуємо види стереотипів: соціальний, професійний, фізіогномічний, етнічний, гендерний. Яке Ваше ставлення до поняття «громадська думка»? Чи може вона відображати стереотипні бачення, тлумачення, оцінки? Обов'язково слід з'ясувати, що таке: 1) упередження (несправедлива, хибна думка, яка з'являється щодо будь-чого або будь-кого заздалегідь, без ознайомлення); 2) забобони (помилкові переконання, віра в невідомі надприродні сили, що впливають на майбутні події); 3) пряма та непряма дискримінація (навмисне обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за їх расовою або національною приналежностями, політичними або релігійними переконаннями, статтю). Також слід з'ясувати, що таке конфлікт та конфліктна ситуація, вказати що можуть бути конфлікти цілей, пізнання, емоційний конфлікт. Шляхами вирішення конфлікту є співпраця, компроміс, ухиляння від розв'язання конфлікту.

Практичні завдання:

- 1. Розробіть власний варіант схеми соціальної стратифікації сучасного українського суспільства. Якими критеріями Ви керувалися?*
- 2. Підготуйте аналітичну доповідь про критерії гендерної рівності. Які Ваші рекомендації для її забезпечення?*
- 3. Уявіть ситуацію, що Вам сподобався/балася дівчина/хлопець. Які комунікативні дії Ви застосуєте, щоб привернути її/його увагу та розпочати спілкування?*
- 4. Підготуйте демотиватор (зображення, що складається з картини в рамці і напису-слогана, що коментує її) на тему ейджизму, расизму, сексизму, ксенофобії на Ваш вибір?*

Тема 7. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЦІННОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

(2 год.)

План

- 1. Рівність, свобода та права людини.*
- 2. Механізми захисту прав людини. Права дитини.*
- 3. Демократична держава.*
- 4. Територіальна громада, учнівське самоврядування та молодіжні об'єднання як простір демократії.*

Джерела

1. Конвенція про права дитини Прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН, від 20 листопада 1989 року та набула чинності 2 вересня 1990 року. Ратифікована Постановою Верховної Ради України №789XII (78912) від 27 лютого 1991 року та набула чинності для України 27 вересня 1991 року. 52 с. URL: <https://med.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/03/konvenciya-pro-prava-ditini.pdf>

Література

Загальні посібники

1. Бакка Т. Електронний додаток до підручника з Громадянської освіти. 10 клас. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/civil-education-10-class-2018-bakka-electronic-application/>
2. Білозьоров Є.В., Власенко В.П., Горова О.Б., Завальний А.М., Заяць Н.В. та ін. Теорія держави та права: навчальний посібник. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
3. Васильків І.Д. Громадянська освіта. Інтегрований курс. Рівень стандарту. Повторне видання. 10 клас. Тернопіль: Астон, 2018, 2023. 256 с.
4. Васильченко Г., Парасюк І., Єременко Н. Планування розвитку територіальних громад: навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 256 с.
5. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / П.В. Вербицька, О.В. Волошенюк, Г.О. Горленко та ін. Київ: Літера ЛТД, 2018, 2023. 224 с.
6. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 10 класів закладів загальної середньої освіти / О.О. Гісем, О.О. Мартинюк. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 192 с.
7. Громадянська освіта та методика її навчання: підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / За загальною редакцією Т.В. Бакка, Т.В. Мелещенко. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. 320 с.

8. Громадянська освіта. 3D Демократії: думаємо, дбаємо, діємо: методичний посібник до курсу громадянської освіти для 10-го класу закладів загальної середньої освіти: [в 7-ми частинах] / П. Вербицька, О. Волошенюк, Г. Горленко та ін. Львів: ВД «Панорама», 2018. Особистість та її ідентичність: частина 1. 2018. 44 с.
9. Громадянське суспільство: курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Готельно-ресторанна справа» спеціальності 241 «Готельно-ресторанна справа», ОПП «Туризм» спеціальності 242 «Туризм» денної форми здобуття вищої освіти / уклад. Т.М. Борко. Миколаїв: МНАУ, 2023. 153 с.
10. Інтегрований курс «Громадянська освіта» (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / Бакка Т.В., Марголіна Л.В., Мелещенко Т.В. Київ: УОВЦ «Оріон», 2018. 240 с.
11. Муза О.В. Календар прав людини: посібник для педагогічних працівників навчальних закладів. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/human-rights-calendar-handbook-teachers-educational-institutions-muza-2016/>
12. Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф. Пер. з англ. та адапт. Н.Г. Протасової. Київ: Основа, 2016. Т. 6. 100 с.
13. Ремех Т., Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти: методичний посібник [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 222 с.

Спеціалізовані дослідження

1. Бабарикіна Н. Громадянська активність та її вплив на процеси децентралізації *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5. Vyd. 5. С. 101-106.
2. Бандурка І. Права дитини та деякі проблеми, пов'язані з їх застосуванням. *Право.ua*. 2021. № 4. С. 48-55.
3. Беновська Л.Я. Територіальна громада як суб'єкт регулювання розвитку територій: теоретичні аспекти. *Регіональна економіка*. 2018. №1. С. 30-39.
4. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Національний механізм захисту прав людини. Ужгород, 2003. 57 с.
5. Віннічук О.В., Кобильник В.В., Ігнат'єва Т.В. Аналіз сучасних практик демократії участі: український досвід. *Регіональні студії*. 2022. № 28. С. 58-62.
6. Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (12 грудня 2013 р., м. Київ). Київ: НІСД, 2014. 192 с.
7. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку: аналіт. доповідь / [Яблонський В.М., Андріюченко Т.В., Бекешкіна І.Е. та ін.] ; за заг. ред. О.А. Корнієвського, Ю.А. Тищенко, В.М. Яблонського. Київ: НІСД, 2018. 128 с.
8. Дорошенко В.А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 322-326.
9. Єрмаков І.Г., Кириченко В.І., Ковганич Г.Г., Спіжева Д.В. Учніське самоврядування: структура, зміст і концепція розвитку, проектна діяльність, досвід організації. Харків: Вид. група «Основа», 2008. 112 с.

10. Забокрицький І. Рівність, гідність та пропорційність як принципи прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 865. С. 521-530.
11. Іщук С.І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2020. №2(22). С. 1-14.
12. Кіндратець О.М. Громадянська активність як умова демократизації суспільства. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2009. Вип. 38. С. 117-125.
13. Мельник Н.В., Савайда О.І., Здреник І.В. Історичні періоди становлення і розвитку прав людини: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С 52-56.
14. Овчарук О.В. Теорія і практика шкільної освіти для демократичного громадянства в країнах – членах Ради Європи: монографія. Київ: ПП «Видавництво «Фенікс», 2021. 400 с.
15. Орловський О.Я. Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія *Право*. 2021. Вип. 67. С. 129-133.
16. Остапенко М. Громадянська активність як основа формування громадянського суспільства. URL:
<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26831/14-Ostapenko.pdf>
17. Права дитини та механізм їх захисту. Ужгород, 2009. 46 с.
18. Пуховська А.С. Еволюція розуміння прав людини в контексті юридичного позитивізму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія *Право*. 2013. Вип. 23. Ч. І. Т. 1. С. 86-91.
19. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір: навчальний посібник. 2-ге видання, змінене. Харків: Право, 2019. 392 с.
20. Сухонос В.В. Демократичний концепт первинної держави в Україні: історико-правовий та інституціональний виміри. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 66-69.
21. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування. Аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2016. 61 с.
22. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В.С., Сторонянської І.З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України, 2020. 531 с.
23. Шило С.М. Механізм захисту прав і свобод людини і громадянина як гарантія забезпечення законності та дисципліни в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія *Право*. 2013. Вип. 22. Ч. І. Т.І. С. 269-263.
24. Шипілов Л.М. Народовладдя як основа демократичної держави. Харків: ФІНН, 2009. 216 с.
25. Щербай І. Цінності прав і свобод людини у реалізації людської гідності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 3 (31).С. 128.136.

Методичні рекомендації

Розгляд **першого питання** бажано розпочати з чіткого визначення понять «рівність», «свобода», «права людини», теоретичне обґрунтування яких систематизували мислителі доби Просвітництва. Рівноправ'я на сучасному етапі є безперечним юридичним стандартом і реалізується за допомогою 4-х взаємопов'язаних принципів: рівність перед законом, перед судом, рівність прав і свобод людини і громадянина, рівність обов'язків людини і громадянина. Важливо наголосити на можливих різних тлумаченнях свободи: відповідальність, розкіш, тягар, обмеження урядової влади. Далі схематично можна простежити розвиток концепції прав людини в історичній ретроспективі. Фундаментальним є положення про те, що владі дозволено лише те, що допускається законом, а людині все те – що не заборонено законом. Обов'язково необхідно зупинитися на класифікації прав людини: громадянські (особисті, цивільні), політичні, економічні, соціальні, культурні. Зрештою, необхідно вшанувати згадкою пам'ять відомих в історії борців за свободу.

У **другому питанні** акцентується увага на конкретних механізмах захисту прав людини. Слід підкреслити, що вагому роль у цій справі відіграють громадські організації. Вони діють в таких напрямках: захист прав людини в конкретних випадках; поширення інформації про права людини, правова освіта; аналізу стану з правами людини. Як приклад діяльності організації такого типу можна назвати Українську Гельсінську Спілку. Розгляньте документи, які регламентують механізми захисту прав людини, перерахуйте організації, які реалізують цей процес. Щодо прав дитини, то необхідно проаналізувати базові міжнародні документи, які в них закріплені. Охарактеризуйте зміст Конвенції 1989 р. про права дитини. Поясніть значення права дитини на «ріст», «піклування» «захист», «участь». Слід акцентувати увагу на групах дітей, які потребують спеціальних прав (діти з інвалідністю, позбавлені батьківського піклування, діти-біженці, діти в конфлікті з законом).

У **третьому питанні** рекомендується розпочати з тлумачення терміну «державна демократія». Розкрийте три найбільш поширених розуміння демократії: принцип функціонування влади, форма побудови будь-якої організації, ідеал суспільного устрою. Далі необхідно окреслити принципи і цінності демократії, з'ясувати що таке пряма і непряма демократія, абсентеїзм. Визначіть переваги та недоліки демократичного ладу. Перехо-

дячи до характеристики демократичної держави, варто зупинитися на термінах «суверенітет народу», «державний суверенітет». Основна увага має бути приділена ознакам демократичної, правової, соціальної держави. Також слід розглянути форми та шляхи участі громадян у житті демократичної держави через спільне урядування, ефективне партнерство, організацію консультацій. Невід'ємним елементом такої системи є демократичні процедури (вибори, голосування, референдуми, опонування та змагальність, делегування повноважень, вивчення громадської думки). Зрештою треба розкрити суть політичного плюралізму, який передбачає вільну діяльність опозиції, яка критикує владну більшість.

Четверте питання стосується функціонування демократії на місцевому рівні. Спершу слід розкрити суть термінів «територіальна громада», визначити її види та окреслити характерні риси місцевого самоврядування. Варто зупинитися на конкретних формах участі громадян у ньому: загальні збори громадян за місцем проживання, місцева ініціатива, громадські слухання, індивідуальні та колективні письмові звернення. На рівні шкільної громади діє учнівське самоврядування. Варто розкрити його основні функції та принципи. Воно втілюється у класних і шкільних зборах, засіданнях класного та шкільного активу. Необхідно проаналізувати моделі та форми учнівського самоврядування (збори або конференція учнів, учнівський комітет, рада класу, учнівські комісії), напрямки його діяльності: представницький, конфліктно-правовий, інформаційний, організаторський, пізнавальний, економічний волонтерський, шефський, громадський, комунікативний. Також важливими є дитячі й молодіжні об'єднання, рухи, соціальні проекти, через які учні набувають досвіду взаємодії та участі в громадському житті.

Практичні завдання

1. Підготуйте есе на тему «Критерії визначення рівня та межі свободи у поглядах мислителів».
2. Напишіть скаргу до Європейського Суду з прав людини в довільній формі щодо порушення певних конкретних прав.
3. Складіть таблицю переваг та недоліків організації демократичної держави.
4. Створіть схему структури учнівського самоврядування.

Тема 8. ЛОБІЗМ ТА КОРУПЦІЯ У СИСТЕМІ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯН І ДЕРЖАВИ

(2 год.)

План

1. *Поняття лобізму та види лобізму.*
2. *Сутність та наслідки системи корупції.*
3. *Шляхи та методи подолання корупції.*
4. *Антикорупційна боротьба в Україні: труднощі та перспективи.*

Література

Загальні посібники

1. Бакка Т. Електронний додаток до підручника з Громадянської освіти. 10 клас. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/civil-education-10-class-2018-bakka-electronic-application/>
2. Васильків І.Д. Громадянська освіта. Інтегрований курс. Рівень стандарту. Повторне видання. 10 клас. Тернопіль: Астон, 2018, 2023. 256 с.
3. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / П.В. Вербицька, О.В. Волошенюк, Г.О. Горленко та ін. Київ: Літера ЛТД, 2018, 2023. 224 с.
4. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / О.О. Гісем, О.О. Мартинюк. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 192 с.
5. Громадянська освіта та методика її навчання: підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / за заг. ред. Т.В. Бакка, Т.В. Мелешенко. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. 320 с.
6. Громадянська освіта. 3D Демократії: думаємо, дбаємо, діємо: метод. посібник до курсу громадянської освіти для 10-го класу закладів загальної середньої освіти: [в 7-ми частинах] / П. Вербицька, О. Волошенюк, Г. Горленко та ін. Львів: ВД «Панорама», 2018. Особистість та її ідентичність: частина 1. 2018. 44 с.
7. Громадянське суспільство: курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Готельно-ресторанна справа» спеціальності 241 «Готельно-ресторанна справа», ОПП «Туризм» спеціальності 242 «Туризм» денної форми здобуття вищої освіти / уклад. Т.М. Борко. Миколаїв: МНАУ, 2023. 153 с.
8. Інтегрований курс «Громадянська освіта» (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / Бакка Т.В., Марголіна Л.В., Мелешенко Т.В. Київ: УОВЦ «Оріон», 2018. 240 с.
9. Ремех Т., Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти: методичний посібник [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 222 с.

Спеціалізовані дослідження

1. Ахтирська Н. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. URL: <https://surl.li/evnftq>
2. Вдовиченко Є.В. Сутність корупції, її принципи і властивості (філософський контекст). *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. С. 215-219.
3. Виговський Д. Суть лобізму як категорії політичної науки. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*: зб. наук. пр. Львів, 2008. Вип. 20. С. 42-48.
4. Гвоздецький В.Д. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. С. 139-145.
5. Головачко В.М., Максименко Д.В., Шершун В.В. Боротьба проти корупції в Україні, Румунії, Угорщині та Словаччині. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2019. Вип. 2(12). С. 27-32.
6. Гура В. Корупція: поняття та види, причини виникнення. *Економічний аналіз*. 2022. Т. 32. № 2. С. 73-81.
7. Заяц В.Ю. Деякі теоретичні аспекти поняття (сутності) корупції як об'єкта протидії. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 338-348.
8. Кабанцева І.А. Громадянське суспільство Румунії: досвід протидії корупції. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 33-37.
9. Канан А. Інноваційні моделі функціонування антикорупційних органів у світі. *Аспекти публічного управління*. 2019. № 7(11). С. 79-84.
10. Капустян В., Левандовська Я. Аспекти боротьби з корупцією та проблеми лобізму в Україні. *Молодий вчений. Економічні науки*. 2018. № 4 (56), квітень. С. 780-783.
11. Коваль Н.В. Необхідність впровадження інституту цивілізованого лобізму в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 19. С. 170-175.
12. Кравченко С.О. Перспективи розвитку лобізму як складової системи запобігання корупції в Україні. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 129-137.
13. Кравченко С.О., Кучерявий В.М. Аналіз сутності цивілізованого лобізму як форми взаємовідносин влади та суспільства. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Т. 30 (69). № 3. С. 93-99.
14. Кравчук М., Лаврів І. Сутність корупції та основні шляхи її подолання в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Вип. 3. С. 31-36.
15. Круть В.О. Лобізм як форма прояву корупції. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 227-232.
16. Лавренов Д.А. Зарубіжний досвід правового забезпечення лобізму та його адаптація до українських політичних реалій. *Політологічний вісник*. 2014. Вип. 73. С. 452-468.
17. Мацкевич Р.М. Класифікація лобізму, його види. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. С. 218-223.
18. Мельничук Л. Досвід реформування судової системи Румунії у контексті протидії корупції на шляху до членства в ЄС. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2023. № 47. С. 239-252.

19. Мічуріна А. Міжнародний досвід у боротьбі з корупцією: що корисного можемо запозичити. *Юридична газета*. 2025. № 5 (793). 07 липня. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/sferi-praktiki/antikorupciyna-praktika/mizhnarodniy-dosvid-u-borotbi-z-korupciyu-shcho-korisnogo-mozhemo-zapozichiti.html>
20. П'ясецька-Устич С.В. Корупція і тіньова економіка в системі соціально-економічних відносин суспільства. *Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. 2016. Вип. 10. С. 34-39.
21. Піонтковська А.К. Лобізм: українські реалії та перспективи. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2014. № 2. С. 319-332.
22. Повноваження із протидії корупції у органах внутрішньої безпеки країн Центральної Європи: огляд досвіду та висновки для України. URL: <https://antac.org.ua/news/povnovazhennia-iz-protydii-koruptsii-u-orhanakh-vnutrishn-oi-bezpeky-krain-tsentral-noi-yevropy-ohliad-dosvidu-ta-vysnovky-dlia-ukrainy/>
23. Руденко О.М. Лобіювання: політична корупція чи суспільний компроміс. *Public Administration and Local Government*. 2020. Issue 2(45). С. 77-83.
24. Самодай В., Ковтун Г. Корупція: загрози та наслідки для соціуму. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2360>
25. Семиноженко А. Війни з корупцією. Як їх саджають у Румунії. Ч. 1. URL: <https://medialab.online/democracy/vijny-z-koruptsiyeyu-yak-yih-sadzhayut-u-rumuniyi-ch-1/>
26. Серьогін С.С. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4. С. 284-289.
27. Сметаніна Н.В. Небезпечні наслідки корупції для особи, держави та суспільства. *Право і суспільство*. 2017. № 4. Ч. 2. С. 168-171.
28. Степаненко В.В. Досвід створення Національного антикорупційного директорату Румунії. *Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності*. 2018. С. 36.
29. Трофименко А.В. Концептуальні підходи до розуміння лобізму. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: історія. Політологія*. 2014. Вип. 10. С. 112-123.
30. Унормування лобістської діяльності в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/unormuvannya-lobistskoyi-diyalnosti-v-ukrayini>
31. Хохлова І.В. Антикорупція в системі освіти. *Правова позиція*. 2024. № 4 (45). С. 55-58.
32. Шевчук О., Ковальський А. Світовий досвід боротьби з корупцією та можливість його запровадження в Україні. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2019. Вип. 2.
33. Шимон І.П., Лемак В.В. Протидія політичній корупції в Румунії: можливий досвід для України. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 366-370.

Методичні рекомендації

Розгляд **першого питання** логічно розпочати зі суті терміну «лобізм» (практика впливу на представників державної влади з метою прийняття того чи іншого рішення). Слід зупинитися на суб'єктах здійснення лобізму: окремі громадяни, приватні і громадські організації, політичні партії, профспілки, корпорації, фінансово-промислові групи, спілки та об'єднання підприємців, місцеві та державні органи влади. Обов'язково окреслюємо функції лобізму: посередництво між громадянами та державою; процес обміну інформацією для вироблення ефективних рішень та гнучкої стратегії; багатоманітність суспільних інтересів; реалізація прав громадян за принципом свободи, досягнення компромісу та примирення. Види лобізму: політичний, громадський, релігійний, професійний, лобізм органів державної влади, регіональний, іноземний, економічний. Яке ставлення сучасної української громадськості до лобізму. У чому принципова різниця між лобізмом та корупцією?

У **другому питанні** розглядаємо тлумачення змісту поняття «корупція» як суспільного явища. Далі необхідно визначити типи корупції: хабарництво в торгівлі, патронажна система, непотизм (дружба або кулібізм), кризова корупція. Обов'язковим є з'ясування причин корупції: політичні, економічні (масштабність тіньової економіки, низький рівень суспільного добробуту), правові, організаційно-управлінські, соціально-психологічні. Серед найбільш відчутних негативних наслідки корупції: зростання обсягів тіньової економіки, втрат довіри до влади, дискредитація ринкової конкуренції, нераціональне використання бюджетних коштів, падіння престижу країни на міжнародній арені, зростання криміналізації суспільства. Зрештою необхідно артикулювати, що за сучасних умов корупція стала реальною загрозою національній безпеці та демократичному розвитку більшості країн світу.

Третє питання доцільно розпочати з базової умови подолання корупції: головний акцент треба робити на усуненні причин, а не боротьбі з конкретними її проявами. Аналізуємо основні шляхи подолання корупції згідно з досвідом успішних сьогодні країн (Швеція, Сінгапур, Польща, Німеччина, Ізраїль, Великобританія). Шведська модель: запровадження стимулів (через податки, пільги і субсидії) замість заборон; відкриття доступу до інформації; незалежна і ефективна система правосуддя; високі етичні стандарти для держслужбовців. Сінгапурська мо-

дель: спрощення бюрократичних процедур для населення; суворий нагляд за дотриманням високих етичних стандартів життя громадян; створення автономного Бюро з розслідування випадків корупції; підвищення зарплат державним службовцям; введення економічних санкцій за корупційні дії. Слід наголосити, що обов'язковими умовами є залучення громадськості до боротьби з корупцією та утвердження суспільної думки щодо негативного ставлення до всіх її проявів.

У **четвертому питанні** аналізуємо корупцію в сучасному українському суспільстві. Серед загальних її причин: політичні (використання наданих повноважень для задоволення приватних інтересів); економічні (використання державними службовцями власних повноважень у сфері управління економікою); правові (насамперед неефективна система антикорупційних засобів та недосконале законодавство у сфері протидії корупції); організаційно-управлінські (можливість прийняття рішень посадовими особами на свій розсуд, масове заміщення посад державних службовців шляхом використання особистісних зв'язків); соціально-психологічні (низька громадянська свідомість, менталітет, що деформується усвідомленням можливості без зайвих зусиль та втрати часу вирішити будь-яке питання). Вкажіть, які антикорупційні органи діють в Україні на сучасному етапі? Чи можете назвати гучні випадки корупційних викриття, розслідування, судового провадження в Україні?

Практичні завдання

1. *Напишіть есе на тему «Лобізм і непотизм: спільне та відмінне».*
2. *Підготуйте доповідь на тему «Патронажна система» відносин у суспільстві: історична традиція чи прояв корупції».*
3. *На основі додаткової інформації розкрийте досвід сучасної Румунії у боротьбі з корупцією.*
4. *Підготуйте «дерево рішень» на тему «Шляхи і методи подолання корупції в сучасній Україні».*

Тема 9. СИЛА І СЛАБКІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

(2 год.)

План

1. Медіа та комунікація в сучасному світі.
2. Свобода слова та цензура.
3. Основи медіаграмотності – «*must have*» сучасного суспільства.
4. Безпека Інтернет-середовища.

Література

Загальні посібники

1. Бакка Т. Електронний додаток до підручника з Громадянської освіти. 10 клас. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/civil-education-10-class-2018-bakka-electronic-application/>
2. Васильків І.Д. Громадянська освіта. Інтегрований курс. Рівень стандарту. Повторне видання. 10 клас. Тернопіль: Астон, 2018, 2023. 256 с.
3. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі: навчально-методичний посібник / А.Б. Кочарян, Н.І. Гущина. Київ, 2011. 100 с.
4. Всесвітня мережа Інтернет у навчальному закладі. Можливості, загроза та безпека: навчально-методичний посібник». Запоріжжя, 2018. 60 с.
5. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / П.В. Вербицька, О.В. Волошенюк, Г.О. Горленко та ін. Київ: Літера ЛТД, 2018, 2023. 224 с.
6. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / О.О. Гісем, О.О. Мартинюк. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 192 с.
7. Громадянська освіта та методика її навчання: Підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / за загальною редакцією Т.В. Бакка, Т.В. Мелещенко. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. 320 с.
8. Громадянська освіта. 3D Демократії: думаємо, дбаємо, діємо: методичний посібник до курсу громадянської освіти для 10-го класу закладів загальної середньої освіти: [в 7-ми частинах] / П. Вербицька, О. Волошенюк, Г. Горленко та ін. Львів: ВД «Панорама», 2018. Ч. 1: Особистість та її ідентичність. 44 с.
9. Громадянське суспільство: курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Готельно-ресторанна справа» спеціальності 241 «Готельно-ресторанна справа», ОПП «Туризм» спеціальності 242 «Туризм» денної форми здобуття вищої освіти / уклад. Т.М. Борко. Миколаїв: МНАУ, 2023. 153 с.
10. Зражевська Н.І. Теорія медіа та суспільства: навчальний посібник. Київ: Університет ім. Б. Грінченка, 2022. 198 с.

11. Іванов В., Волошенюк О., Кульчинська Л. Медіаосвіта та медіаграмотність: короткий огляд. Київ: АУП, ЦВП, 2011. 58 с
12. Іванова Т. Медіаграмотність та критичне мислення в процесі викладання дисциплін комунікаційного циклу: навчальний посібник / за загал. ред. В. Іванова. Київ: Центр вільної преси, 2024. 178 с.
13. Інтегрований курс «Громадянська освіта» (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / Бакка Т.В., Марголіна Л.В., Мелешенко Т.В. Київ: УОВЦ «Оріон», 2018. 240 с.
14. Квіт С. Масові комунікації: підручник для вузів. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2018. 352 с.
15. Кирилова О.В., Хотюн Л.В. Навчальний посібник з дисципліни «Сучасне медіавиробництво» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності С7 журналістика. Дніпро: ДНУ, 2025. 180 с.
16. Литовченко І.В., Максименко С.Д., Болтівець С.І., Чеп М.-Л.А., Бугайова Н.М. Діти в інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі. Київ: ТОВ «Видавничий Будинок «Аванпост-Прим», 2010. 48 с.
17. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін: Плани-конспекти уроків / за ред. В. Іванова, О. Волошенюк, О. Мокрогуза. Київ: ЦВП, АУП, 2015. 201 с.
18. Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства: посібник для вчителя / Т. Бакка, О. Бурім, О. Волошенюк, Р. Євтушенко, Т. Мелешенко, О. Мокрогуз. Київ: ЦВП, АУП, 2016. 243 с.
19. Медіаграмотність: застосовувати не можна відмовитись: збірник методичних матеріалів / відповід. ред. І. М. Бакаленко. Запоріжжя, 2021. 196 с.
20. Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П.Крапф; пер. з англ. та адапт. Н.Г. Протасової. Київ: Основа, 2016. Т. 6. 100 с.
21. Остапенко І.В. Медіаконтент як засіб розвитку громадянської компетентності молоді: методичні рекомендації. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. 2022. 34 с.
22. Почапська О.І. (Не)безпека в цифровому світі. Навчальний посібник. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2024. 59 с.
23. Практична медіаосвіта: медіаграмотність в освітньому просторі: навч.-метод. посібник / уклад.: ВВ. Байдик, О.В. Проніна. Лисичанськ, 2021. 66 с.
24. Різун В.В. Теорія масової комунікації: підручник для студентів галузі 0303 «Журналістика та інформація». Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с.
25. Ремех Т., Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти: методичний посібник [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 222 с.
26. Створюй, спілкуйся та поважай: кращий Інтернет починається з тобою: методико-бібліографічні матеріали / Управління культури і туризму Харк. облдержадмін., Харківська обласна університетська наукова бібліотека. Харків: ХОУНБ, 2018. 20 с.
27. Формування медіаграмотності на уроках суспільствознавчих дисциплін (з досвіду роботи вчителів історії, правознавства та громадянської освіти Кіровоградщини): методичні розробки для вчителів історії, правознавства та громадянсь-

- кої освіти / уклад.: Наталія Черткова, Інна Відіборенко. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2020. 84 с.
28. Черних О.О. Онлайн: навчально-методичний посібник. Київ: ВАІТЕ, 2020. 108 с.
29. Янкович О.І. Медіаосвіта в загальноосвітній школі: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. 160 с.

Спеціалізовані дослідження

1. Барвінок М. Небезпека в інтернеті. URL: <https://surl.li/qlkbqq>
2. Бутко О., Леськів О. Трансформація новинного контенту в умовах війни на прикладі телемарафону «Єдині новини». *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво*. 2024. № 7 (2) С. 184–197.
3. Вознюк О. Стратегії формування критичного мислення в контексті медіаосвіти. *Нові технології навчання*. 2023. № 97. С. 6-15.
4. Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2013 р., м. Київ) / упоряд. В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк. Київ: НІСД, 2014. 192 с.
5. Гусев І.М. Особливості взаємодії з медіа в процесі адаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту. URL: <https://sppstudios.com.ua/web/uploads/pdf/26-Article%20Text-50-1-10-20191225.pdf>
6. Даценко А.Ю. Шляхи забезпечення балансу між свободою слова та її цензурними обмеженнями в умовах гібридної війни. *Політикус*. 2021. № 1. С. 21-32.
7. Журба О.В. Формування медіаграмотності десятикласників на уроках інтегрованого курсу «Громадянська освіта». *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. 2018. Вип. LXXXII. Т. 3. С. 61-64.
8. Зайко Л.Я., Одончук І.С. Роль медіаграмотності у сучасній шкільній освіті. *Актуальні проблеми соціальних комунікацій: матеріали Восьмої міжвузівської студентської наукової конференції* (м. Київ, 30 трав. 2022 р.). Київ, 2022. С. 53-55.
9. Збірник статей Восьмої міжнародної науково-методичної конференції «Критичне мислення в епоху токсичного контенту». Київ: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2020. 494 с.
10. Збірник статей методологічного семінару «Медіаосвіта в Україні: наукова рефлексія викликів, практик, перспектив. Київ: Національна академія педагогічних наук України, 2013. 741 с.
11. Жукова С. Кібербезпека в інтернеті та групи смерті. Як уберегтися? *Фахова передвища освіта*. 2020. № 3. С. 62-63.
12. Кострубіцька А.В. Свобода слова та окремі аспекти державного регулювання діяльності засобів масової інформації під час війни. *Вчені записки ТНУ ім. В. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Т. 33 (72). № 3. С. 93-97.
13. Кросмедіа: контент, технології, перспективи: колективна монографія / за заг. ред. д. н. із соц. ком. В.Е. Шевченко. Київ, 2017. 234 с.

14. Культура споживання інформації: збірник матеріалів молодіжного наукового форуму «DIGITALTHINK: МОЛОДІЖНИЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ», 6 лютого 2025 року. Суми-Ужгород. 100 с.
15. Купчишина В., Грубі Т. Медіаосвіта як складова освітнього процесу. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2023. № 3 (34). С. 183-201.
16. Курбан О. Проблема критичності мислення при споживанні медіаконтенту в умовах інформаційної війни. *Синопис: текст, контекст, медіа*. 2022. № 28 (1). С. 21-27.
17. Курила В.С., Степаненко В.І. Критичне мислення як складова медіаграмотності осіб старшого віку в умовах війни. *Соціальна педагогіка*. 2023. Вип. 64. Т. 1. С. 173-177.
18. Кучин Т.Р., Костенко І.В. Свобода слова в епоху цифрових технологій: захист від цензури та онлайн-переслідувань. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 83: ч. 1. С. 130-135.
19. Липій Я.О., Манжелій Н.М. Особливості впливу інтернет-мережі на формування особистості молодшого школяра. URL: <https://surl.lu/nifnvl>
20. Мануйлов Є.М., Калиновський Ю.Ю. Свобода слова як цінність демократичного державотворення: безпековий формат. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2020. № 3 (46). С. 44-56.
21. Масян А. Інформаційне суспільство та глобальні проблеми сучасності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. Т. 23. № 1.
22. Матисон Д. Медіа-дискурс. Аналіз медіатекстов. Харків, 2017. 262 с.
23. Медіаторчість в сучасних реаліях: протистояння медіатравмі: збірник наукових праць. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. 210 с.
24. Ороховська Л.А. Мас-медіа як складова людської комунікації. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2011. № 1. С. 135-138.
25. Ороховська Л.А. Медіакультура у дзеркалі філософії історії: монографія. Київ, 2015. 333 с.
26. Остапенко І.В. Використання медіаконтенту для візуалізації уявлень молоді про майбутнє: виклики війни і євроінтеграція. *Проблеми політичної психології. Збірник наукових праць*. 2022. Вип. 11 (25). С. 126-131.
27. Писаренко Л. М. Гра як ефективний метод розвитку критичного мислення. *Вчені записки ТНУ ім. В. Вернадського. Серія: Філологія та журналістика*. 2021. Т. 32 (71). № 3. Ч. 2. С. 211-215.
28. Почепцов Г.Г. Сучасні інформаційні війни. Київ, 2016. 502 с.
29. Рожило М.А., Наход А.В., Самчук А.С. Критичне мислення як інструмент медіаграмотності з протидії фейкам і маніпуляціям. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20023/1/kryt_mysl.pdf
30. Стаднік І.В., Максjuta М.В. Межі свободи слова в контексті верховенства права. *Правничий часопис*. 2022. № 1. С. 39-50.
31. Становлення і розвиток інформаційного суспільства як основи забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 23–24 листопада 2017 року* / ред.-упорядник: д. філософ. н., проф. В.Г. Воронкова; Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 276 с.

32. Столбов Д.В. Сутність і зміст поняття інтернет-безпеки сучасного школяра. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2014. Вип. 33. С. 187-189.
33. Федченко О. Аналіз факторів та сучасних загроз інформаційній безпеці держави у контексті забезпечення національної безпеки України. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*. 2022. Vol. 12, № 3. С. 128-134.
34. Філософсько-соціологічні аспекти сучасного інформаційного суспільства: монограф. / за заг. ред. проф. Панфілова О.Ю. Харків: ФОП Данилко Н.С., 2017. 388 с.

Методичні рекомендації

Перше питання закономірно розпочати з сутності поняття «медіа», що стало результатом інформаційної революції XIX–XX ст. Слід перерахувати друковані та електронні види медіа, призначення яких є інформування суспільства. Далі варто артикулювати вплив мас-медіа на формування громадської думки та власної позиції людини, що дозволяє назвати медіа агентом соціалізації. Визначають такі функції медіа: інформаційна, комунікативна, контрольна, ідеологічна (соціально-орієнтаційна), культурно-освітня, рекламно-довідкова, рекреативна. Далі переходимо до визначення комунікації як обміну інформацією та аудиторії в середовищі якої цей процес здійснюється. Вона має такі функції: огляд навколишнього світу, кореляція із соціальними структурами суспільства, передавання культурної спадщини, розважальна, мобілізаційна. Види аудиторій: масова та цільова, стійка та нестійка, реальні та потенційні, регулярні та нерегулярні. Обов'язково необхідно зупинитися на питанні реклами та її розвитку у XX–XXI ст. Розгляньте види та форми, функції, а також етапи процесу створення реклами.

У **другому питанні** слід пояснити сутність свободи слова у контексті функціонування медіа. Чи погоджуєтеся Ви з висловом, що вільна преса (у значенні медіа) є четвертою владою у демократичному суспільстві? На противагу цьому необхідно також пояснити, що таке цензура як метод обмеження свободи слова. Тривимірність цензури: узгодження інформації перед її оприлюдненням, заборона її поширення, обмеження доступу аудиторії до інформації. Також варто звернути увагу на баланс між свободою вираження поглядів і відповідальністю в медіа, в основі якого має бути громадський інтерес та невторчання в приватне життя. Охарактеризуйте медійний ландшафт України: приватні, державні, комунальні медіа. Окремо можна розкрити роль шкільних та студентських медіа.

Третє питання варто розпочати з коментування терміну «медіаосвіта», відіграє найважливішу роль у здатності людей оцінювати й реагувати на інформацію про соціальні та політичні конфлікти, війни, природні лиха, екокатастрофи тощо. Мета медіаосвіти – критичне сприйняття медіаповідомлень. Слід проаналізувати що таке новина і новинна грамотність, окреслити стандарти подання інформації в новинах, в тому числі умовах збройних конфліктів та війн. Важливою проблемою є те, як верифікувати джерела інформації. Розглядаємо медіаграмотність крізь призму кроків аналізу інформації: порівняння джерел, перевірка репутації джерела, відомості про автора джерела. Важливо розрізняти в інформаційному повідомленні факти (існують незалежно від бажання людини) і судження (думка автора інформації). Що таке «джинса» місінформація, фейк та які їхні ознаки. Охарактеризуйте алгоритм критичного мислення.

Четверте питання розкриває особливості взаємодії сучасного громадянина з інтернетом. Зосереджуємо увагу на понятті «авторське право», які типи творів ним захищаються. Що таке плагіат та контрафакція (піратство)? Невід'ємним елементом взаємодії з інтернетом є цифрова ідентичність. Визначаємо особливості соціальної мережі, окреслюємо принципи приватності та конфіденційності у віртуальному світі. Вимагають уваги також наступні моменти: права людини в інтернеті, безпека та етика поведінки в мережі, кіберзлочинність, особливості захисту прав дітей і молоді в інтернеті. Типи загроз для дитини в інтернеті: сайти з контентом для дорослих; спілкування шляхом різноманітних веб-обмінників і систем миттєвого повідомлення; передача інформації індивідуального характеру, що може бути використана / викрадена зловмисником; загрози технологічного характеру (наприклад, «віруси»); формування залежності від інтернету.

Практичні завдання

1. *Дотримуючись рекомендацій, створіть рекламне повідомлення (листівку, плакат, відеоролик тощо) на обрану Вами тему.*
2. *Напишіть есе на тему «Баланс свободи слова і цензури в умовах війни».*
3. *Підготуйте пам'ятку-шпаргалку з алгоритмом дій критичного аналізу інформаційного повідомлення на Ваш вибір.*
4. *Якій соціальній мережі Ви надаєте перевагу? Чому саме їй?*

Тема 10. ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

(4 год.)

План

1. *Особистість викладача суспільних дисциплін в освітньому процесі.*
2. *Лекція як форма проведення занять зі здобувачами закладів фахової передвищої освіти.*
3. *Алгоритми підготовки тексту лекції.*
4. *Проведення лекції. Поради лектору.*
5. *Організація семінарів та практичних занять.*
6. *Проведення занять в умовах дистанційного та змішаного навчання.*
7. *Академічна доброчесність здобувачів при вивченні суспільних дисциплін.*

Джерела

1. Лист Міністерства освіти України 23.10.2018 № 1/9-650 Керівникам закладів вищої освіти «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18#Text>
2. Лист МОН України 20.05.2020 № 1/9-263 Керівникам закладів вищої освіти «До питання уникнення проблем і помилок у практиках забезпечення академічної доброчесності». URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/73710/

Література

Загальні посібники

1. Біла С., Мазурчак Л. Сторітелінг при вивченні історії у закладах загальної та фахової передвищої як освіти: навчально-методичний посібник. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2024. 26 с.
2. Біла С., Смуток Л. Методика викладання історії у вищому навчальному закладі: методичні матеріали до самостійної роботи студентів. Дрогобич, 2013. 100 с.
3. Бугра А.В., Коновал О.А. Методика самостійної роботи студентів: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг: КПІ ДВНЗ «КНУ», 2014. 124 с.
4. Васянович Г.П. Педагогічна етика: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2011. 248 с.
5. Вступ до методики викладання історії в школі: конспект лекції / уклад.: А.В. Мінаєв, Т.В. Мінаєва. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2019. 20 с.
6. Городиська В., Пантюк М., Міляєва В. Педагогіка та психологія вищої школи: тексти лекцій. Дрогобич, 2014. 307 с.

7. Горохівський П.І. Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі: курс лекцій. Умань: ПП Жовтий О., 2012. 256 с.
8. Гребенюк Т.В. Академічна доброчесність: навчальний посібник для студентів 1-го курсу всіх спеціальностей медичних та фармацевтичних факультетів. Запоріжжя: ЗДМУ, 2021. 108 с.
9. Гриценко І.С. Організація та проведення лабораторних, практичних та семінарських занять: методичні рекомендації для викладачів. Харків: НфаУ, 2014. 28 с.
10. Давидюк Р.П. Методика викладання історії у вищій школі: навчальний посібник. Рівне: РДГУ, 2018. 134 с.
11. Жорнова О., Жорнова О. Організаційно-методичні засади викладання у вищій школі: навчальний посібник. Київ, 2011. 127 с.
12. Каплінський В.В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 224 с.
13. Кришталь А.О. Академічна доброчесність: курс лекцій: навчальний посібник. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. 124 с.
14. Купріянов О.В. Основи дистанційного навчання: навчальний посібник. Харків: Друкарня «Мадрид», 2020. 91 с.
15. Малихін О.В, Павленко І.Г., Лаврентьєва О.О., Матукова Г.І. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Київ: КНТ, 2014. 262 с.
16. Мачинська Н.І., Стельмах С.С. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі: навчально-методичний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 180 с.
17. Методика викладання історії та історичних дисциплін. Словник-довідник: навч. посіб. / уклад. Л.Г. Яновська. Одеса: 2020. 100 с.
18. Методичні рекомендації до семінарських занять з навчальної дисципліни «Історія України та української культури» / М.І. Кабачинський та ін. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2022. 176 с.
19. Методика підготовки та проведення лекцій у національній академії внутрішніх справ. URL: https://okop.naiu.kiev.ua/assets/files/npa-navs/MetRec_lekc.pdf
20. Методика проведення лекційних занять. URL: <https://sites.google.com/view/metodrada>
21. Методичні вказівки до організації і проведення лекції. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/praktyka/5lek.pdf>
22. Методичні рекомендації підготовки та проведення окремих видів навчальних занять. URL: <https://bmet.org.ua/metodichni-rekomendatsiyi-pidgotovki-ta-provedennya-okremih-vidiv-navchalnih-zanyat/>
23. Микитчик О.С. Самостійна робота здобувачів вищої освіти: методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти ПДАФКіС. Дніпро, 2020. 27 с.
24. Мистецтво бути викладачем: практичний посібник / А. Брінклі, Б. Десанте, М. Флегм та ін. Київ, 2003. 143 с.
25. Отич О.М. Основи педагогічної майстерності викладача професійної школи: підручник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 208 с.

26. Розроблення освітньо-професійної програми та навчального плану підготовки здобувачів фахової передвищої освіти: методичні рекомендації / укладачі: Н. Вітранюк, О. Соколкова та ін. Київ, 2022. 59 с.
27. Степанков В.С. Методика викладання історичних дисциплін у ВНЗ: методичні поради для підготовки до семінарських занять та завдання самостійної роботи для студентів магістратури спеціальності 8.02030201 Історія*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, комп'ютерно-інформаційна лабораторія історичного факультету, 2014. 28 с.
28. Стинська В.В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2022. 180 с.
29. Траверсе Т.М. Психологія викладацької роботи: підручник. Київ, 2009. 269 с.
30. Шляхтун П.П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін: навчальний посібник. Київ, 2011. 224 с.
31. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Спеціалізовані дослідження

1. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених: колективна монографія / за заг. ред. Н.Г. Сорокіної, А.Є. Артюхова, І.О. Дегтярьової. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. 169 с.
2. Андрущенко В. Формування особистості вчителя в сучасних умовах. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 58-69.
3. Антонова З.О. Психологічні особливості іміджу сучасного педагога у ВНЗ. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія*. 2015. Вип. 2.
4. Васильєва І.Г. Особливості діяльності викладача вищої школи в умовах персоналізації сучасної освіти. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти: збірник наукових праць*. 2017. № 54-55. С. 373-379.
5. Добровольський А., Зюбрицька А. Патерни використання штучного інтелекту студентами навчальних закладів фахової передвищої освіти на заняттях з історії (на прикладі Кам'янець-Подільського фахового медичного коледжу). *ПДІ*. 2025. Вип. 16. С. 113-121.
6. Зінченко В. Академічна доброчесність як основа сучасного процесу. *Актуальні питання гуманітарних наук. Педагогіка*. 2020. Вип. 31. Том 3. С. 198-205.
7. Ковалів Ж. В. Формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів гуманітарних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2005. 207 с.
8. Кухаренко В.М., Бондаренко В.В. Екстрене дистанційне навчання в Україні. Харків: Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. 409 с.
9. Лопацька Н. Переваги лекції як форми навчального процесу у вищих навчальних закладах (з досвіду викладання історичних дисциплін). *ПДІ*. 2016. Вип. 7. С. 113-119.

10. Малихін О.В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних закладів: теоретико-методологічний аспект: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. 307 с.
11. Марчук А.А. Особливості педагогічної взаємодії викладача та студента засобом змішаного навчання. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. 2020. Вип. 21. Т. 3. С. 173–179.
12. Мирончук Н.М. Професійна діяльність викладача вищої школи: суспільні виклики та проблеми змісту підготовки. *Професійна освіта: андрагогічний підхід*: монографія / кол. авторів; за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2018. С. 146-172.
13. Місостов Т. Комплексне поєднання традиційних та інноваційних компонентів навчального курсу «Методика викладання історії в профільній школі, закладах фахової передвищої та вищої освіти». *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства, громадянської освіти та географії*: матеріали XV науково-практичної конференції з міжнародною участю (Харків, 23 листопада 2023 р.) / за ред. Людмили Зеленської, Сергія Серякова, Тотраза Місостова. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2024. С. 37-45.
14. Ничкало Н.Г. Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів: монографія. Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 125 с.
15. Онищенко О. Чому студенти списують. *Дзеркало тижня*. 2019. Вип. № 24. 22–25 червня. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/chomu-studenti-spisuyut-315210.html>
16. Равчина Т., Шемелюк Г. Організація освітнього процесу в системі фахової передвищої освіти у вимірі законодавчих змін. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2019. Вип. 34. С.198–208.
17. Савенко В.В. Завдання та зміст лекцій з історії відповідно до вимог Болонського процесу. *Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу*. 2005. Ч. 3.
18. Світлофор освітньої доброчесності для освітян. Як розпізнати корупцію, недоброчесність та неетичну поведінку в освіті. Київ, 2020. 51 с.
19. Семеног О.М., Семеніхіна О.В., Безуглий Д.С. Формування академічної культури майбутніх педагогів-дослідників в умовах цифрового творчого середовища як наукова проблема. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Т. 62. № 6. С. 240-252.
20. Сікора Я., Іванова С., Кільченко А. Розвиток цифрової компетентності наукових і науково-педагогічних працівників засобами відкритих освітньо-наукових інформаційних систем: вітчизняний досвід. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. Т. 12. №5. С. 73–79.
21. Стамбульська Т. Особливості виховання національно-мовної особистості здобувачів фахової передвищої освіти в умовах війни. *Молодь і ринок*. 2023. № 8/216. С. 83–86.
22. Субіна О.О. Формування соціальної компетентності майбутніх викладачів гуманітарних спеціальностей в умовах магістратури: дис. ... кандидата педагогічних

наук спеціальності 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. 248 с.

23. VII науково-методична конференція «Роль закладів фахової передвищої та професійної освіти в системі безперервної освіти»: збірник тез та доповідей Одеса. 2020. 146 с.
24. Тези науково-методичної конференції кафедр університету (28–29 листопада 2018 року). Харків, 2018. 170 с.
25. Теорія та методика професійно-педагогічної підготовки освітянських кадрів: акмеологічні аспекти: монографія / керівн. авт. кол. Н.В. Гузій. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 516 с.
26. Теслюк В. М. Формування педагогічної майстерності майбутнього викладача: теоретико-методичний аспект: монографія. Київ: Вид-во «Ліра-К», 2020. 260 с.
27. Туряниця З. В. Форми, методи та засоби національно-патріотичного виховання майбутніх майстрів виробничого навчання в закладі фахової передвищої освіти. *Аналіз інтеграції навчальної та позанавчальної діяльності, формування патріотичних цінностей*: матеріали Всеукраїнського наук.-метод. семінару (Глухів, 2024). Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2024. С. 231-232.
28. Фахова передвища освіта: сучасні виклики та перспективи розвитку: зб. мат. II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 22 квітня 2021 р.) / Інститут професійно-технічної освіти НАПН України / ред. кол.: Каленський А.А., Кубіцький С.О., Пашенко Т.М. та ін. Житомир: Полісся, 2021. 104 с.
29. Фурман О., Гірняк А. Сутнісні визначення модульно-розвивальної взаємодії викладача і студентів в освітньому процесі. *Психологія і суспільство*. 2020. № 3. С. 53-81.
30. Цвяк А. Лекція як форма навчання у вищих навчальних закладах: загально методичний аспект. *ПДІ*. 2010. Вип. 2. С. 20-26.
31. Ципко В.В. Методична система навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічних університетів: Дис. ... док. педаг. наук. Київ, 2015.
32. Черевичний Г. С. Педагогічна практика майбутніх учителів історії (сучасні технології організації та проведення): метод. рек. Київ: ТОВ «Видавництво «Юстон», 2024. 72 с.

Методичні рекомендації

У першому питанні необхідно проаналізувати соціально-психологічні компоненти професійної спрямованості викладача суспільних дисциплін: мотиви (наміри, інтереси, схильності, ідеали); ціннісні орієнтації (смысл праці, зарплата, благополуччя, кар'єра та ін.); професійна позиція (ставлення до професії, установки, очікування, готовність до професійного розвитку); соціально-професійний статус. Далі виділяємо дві групи основних функцій педагога суспільних дисциплін: цілепокладальну (комунікативно-навчальні, виховні й розвивальні здібності)

та операційно-структурну, які складають гностичні, конструктивно-плануючі й організаційні здібності. Їх називають освітньо-педагогічною (інформаційна, мобілізаційна, розвивальна) й загально-педагогічною (комунікативна, організаторська, дослідницька). Що таке психограма викладача суспільних дисциплін? Слід також звернути увагу на суб'єктність викладача як інтегральну особливість особистості.

При підготовці **другого запитання** насамперед варто звернути увагу на сутність лекції(рекомендується розглянути декілька варіантів тлумачення дефініції) як основної форми викладу навчального матеріалу в закладах фахової передвищої освіти. Далі необхідно скрупульозно з'ясувати, чим лекція відрізняється від інших видів занять, у чому полягають її переваги та недоліки, її актуальність і практична спрямованість. Окремо варто перенести фокус на те, як організується структура різноманітних видів і типів лекції: вступ із визначенням мети та завдань, основна частина з послідовним викладом матеріалу та завершальна частина з підсумками й питаннями для самостійного опрацювання(подано спрощений варіант). Доцільно підготувати приклади, що демонструють, як у лекції поєднуються теорія та практика, та які методичні засоби і прийоми дозволяють активізувати увагу здобувачів освіти.

У **третьому питанні** важливо акцентувати на тому, що текст лекції є основою її проведення і водночас методичним орієнтиром для викладача. Підготовка лекційного матеріалу повинна здійснюватися за певним алгоритмом, який допомагає систематизувати зміст, зробити його науково обґрунтованим, логічним і доступним для аудиторії.

Перший крок – вибір теми лекції, яка повинна бути суспільно значущою, відповідати чинній навчальній програмі та містити елементи новизни(не обов'язково). Далі складається попередній план, у якому визначаються ключові питання для розкриття. План на початковому етапі не варто сприймати як остаточний, адже в процесі добору літератури й джерел він може коригуватися.

Наступним етапом є опрацювання навчальної, наукової та методичної літератури. Особливу увагу слід звернути на сучасні дослідження та наочні приклади, які забезпечать актуальність і професійну спрямованість лекції. Важливо визначити методичні підходи до викладу: інформаційний, проблемний чи інтерактивний.

Після добору матеріалу формується текст лекції. У вступній частині обов'язково висвітлюється актуальність теми, мета й завдання лек-

ції, її практичне значення. Основна частина містить систематизований виклад матеріалу з прикладами, схемами, цитатами з наукових джерел. Завершальна частина включає висновки, підсумки та запитання для самостійного опрацювання.

Слід підкреслити, що сучасні вимоги до лекції передбачають не лише лаконічність і науковість викладу, а й використання мультимедійних матеріалів та засобів наочності. Тому під час підготовки тексту важливо продумати, які саме ілюстративні матеріали супроводжуватимуть окремі блоки лекції для кращого їх сприйняття та засвоєння студентами.

Четверте питання присвячене проведенню лекції та основним порадам лектору. Відзначимо, що успіх лекційного заняття залежить від уміння викладача чітко організувати матеріал(вміло розподіляти наявний час), зацікавити аудиторію та підтримувати увагу протягом усього виступу. Лектору слід починати заняття з короткого вступу, де окреслюються тема, мета та завдання лекції, а також підкреслюється її актуальність і практичне значення. В основній частині важливо дотримуватися логічної послідовності, подавати матеріал доступно, наводити приклади, використовувати наочність і мультимедійні засоби. Завершення лекції повинно містити підсумки, узагальнення та проблемні запитання для самостійних роздумів студентів.

Серед порад лектору варто виділити такі: говорити чітко й виразно(уникати «сліпого» читання з листочка), підтримувати зоровий контакт зі слухачами, застосовувати елементи діалогу та риторичні запитання, уникати перевантаження другорядною інформацією, поєднувати теоретичний матеріал із життєвими прикладами. Доцільно використовувати невербальні засоби комунікації, зміну темпу мовлення, інтонаційні акценти, жестикуляцію. Лекція повинна поєднувати науковість із доступністю, бути динамічною, професійно орієнтованою й мотивувати студентів до подальшого самостійного опрацювання теми.

Для **п'ятого питання** необхідно підкреслити, що організація семінарів і практичних занять у закладах фахової передвищої освіти має ґрунтуватися на тісному поєднанні теоретичної підготовки зі специфікою майбутньої професійної діяльності здобувачів. Відтак, семінари повинні бути не лише формою перевірки засвоєних знань, а й «майданчиком» для розвитку уміння аргументувати власну позицію, вести дискусію та критично аналізувати джерела й наукові праці. Практичні заняття мають моделювати реальні виробничі ситуації, передбачати ви-

конання фахових завдань, що формують навички професійної діяльності та самостійного прийняття рішень. Врахування спеціалізації студентів дозволяє зробити навчальний процес більш мотивованим, цілеспрямованим і таким, що сприяє становленню майбутнього фахівця не лише як носія знань, а й як компетентного практичного спеціаліста.

Шосте питання є надзвичайно важливим, адже дистанційне та змішане навчання є одним з основних викликів сучасності в освітньому процесі. У нинішніх суспільно-політичних та економічних умовах необхідним є використанням сучасних цифрових технологій. Йдеться не лише про виконання завдань на різних онлайн платформах, а й про формування практичних навичок пошуку необхідної інформації в мережі інтернет та консультування у дистанційному форматі з викладачами. Важливо підкреслити, що дистанційна робота у системі фахової передвищої освіти має інтегрований характер, охоплює як навчальні дисципліни, так і позааудиторну діяльність.

У **сьомому питанні** важливо акцентувати увагу на тому, що процесі повсюдної діджиталізації освітнього процесу й поширення його дистанційних форм, дотримання здобувачами принципів доброчесної поведінки набуває великого значення. Детально слід зупинитися на принципах академічної доброчесності, а також на видах її порушення: академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман, хабарництво, необ'єктивне оцінювання, надання здобувачам освіти під час проходження ними оцінювання результатів навчання допомоги чи створення перешкод, вплив у будь-якій формі (прохання, умовляння, вказівка, погроза, примушування тощо), несанкціонована співпраця, академічне шахрайство. Необхідно обговорити правила коректного цитування.

Практичні завдання:

- 1. Складіть порівняльну таблицю лекції та інших форм викладу навчального матеріалу(на Ваш вибір), продемонструвавши, як змінюється роль викладача та студентів.*
- 2. Розробіть текст власної лекції з продуманою структурою, виділенням ключових термінів і прикладів, а також інтерактивними завданнями для закріплення матеріалу.*

3. Виконайте критичний аналіз готового конспекту лекції, визначивши логічні блоки, надлишкові або недостатньо опрацьовані моменти та шляхи підвищення його сприйняття аудиторією.
4. Проведіть коротку лекцію перед колегами, зберіть та осмисліть зворотний зв'язок, після чого сформулюйте рекомендації щодо оптимізації помилок.

Тема 11. ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

(2 год.)

План

1. *Поняття та значення самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів.*
2. *Форми та види індивідуальної/самостійної роботи здобувачів освіти.*
3. *Методичне та організаційне забезпечення самостійної роботи в закладах фахової передвищої освіти.*
4. *Шляхи підвищення ефективності самостійної навчально-пізнавальної діяльності.*

Література

Загальні посібники

1. Бугра А.В., Коновал О.А. Методика самостійної роботи студентів: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг: КПІ ДВНЗ «КНУ», 2014. 124 с.
2. Микитчик О.С. Самостійна робота здобувачів вищої освіти: методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти ПДАФКіС. Дніпро, 2020. 27 с.
3. Мося І., Каленський А. Розвиток самоосвітньої компетентності студентів закладів фахової передвищої освіти: методичні рекомендації. Київ: Інститут ПТО НАПН України, 2019. 109 с.
4. Цись О. Організація самостійної навчальної діяльності студентів технологічних спеціальностей засобами інформаційно-комунікаційних технологій: навчальний посібник. Тернопіль: Осадець Ю. В. 2018. 150 с.
5. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Спеціалізовані дослідження

1. Алексеева С.В. Сучасні аспекти індивідуалізації навчання у закладах загальної середньої освіти в умовах інформатизації. *Педагогічні науки: Теорія та практика*. 2022. № 1(40). С. 11-16.
2. Ваніна Н., Пашенко Т. Проектна діяльність як засіб підвищення якості підготовки здобувачів фахової передвищої освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки*. 2022. № 2. 49. С. 50-57.

3. Гевко І.В. Інформатизація освіти: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. Вип. 63. С. 46-49.
4. Годованюк Т. Л. Індивідуальне навчання у вищій школі: монографія. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. 160 с.
5. Жданова, О., Колодяжний П. Організація самостійної роботи у вишах як необхідна складова сучасного навчального процесу. *Вісник Луганського національного університету ім. Т.Г. Шевченка*. 2009. Ч. 2. № 23. С. 100–112.
6. Лузан П., Мося І., Колісник Н. Самоосвітня компетентність студентів як чинник якості фахової передвищої освіти. *Теорія і методика професійної освіти*. 2018. № 15. С. 1-22.
7. Малихін О.В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних закладів: теоретико-методологічний аспект: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. 307 с.
8. Малихін О.В., Ліпчевська І.Л. Формування умінь візуалізації навчальної інформації вчителів як актуальна проблема сучасної освіти. *Світ дидактики: дидактика в сучасному світі*: зб. мат. II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Київ, 22-23 листопада 2022 р.). Київ, 2023. С. 166-168.
9. Морозова Л. Організація самостійної роботи студентів у закладах вищої освіти України. *Український Педагогічний журнал*. 2024. № 4. С. 152-162.
10. Письменна О. Формування самоосвітньої компетентності студентів медичного коледжу засобами технологій змішаного навчання: дис. ... док. філософії. Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет, 2025. 241 с.
11. Пономарьова Г.Ф., Степанець І.О. Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ на заняттях із педагогіки. Харків: ФОП Шейніна О.В. 2010. 214 с.
12. Равчина Т., Шемелюк Г. Організація освітнього процесу в системі фахової передвищої освіти у вимірі законодавчих змін. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2019. Вип. 34. С. 198-208.
13. Ребенок В.Р. Позакласна робота з історії: особливості і форми. «*Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*»: науково-педагогічний журнал. 2021. Вип. 9. С. 86-88.
14. Хилько Є.Є. Теоретичні аспекти навчально-пізнавальної діяльності особистості: рівні, компоненти. *Вісник Черкаського університету*. 2011. Вип. 203. Ч. II. С. 131-135.
15. Хом'як І.М. Самостійна робота в системі навчальної діяльності студентів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. Т. I. № 1. С. 90-95.
16. Шкабара Г. Психологічні особливості організації самостійної роботи студентів. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. № 6. С. 203-210

Методичні рекомендації

При підготовці **першого питання** варто почати з ґрунтовного аналізу самого поняття «самостійна навчально-пізнавальна діяльність».

При цьому доречно звернутися до наукової літератури, де це поняття визначається як організована та цілеспрямована активність студента, спрямована на опановування знаннями, уміннями та навичками без безпосередньої участі викладача. Рекомендується порівняти кілька наукових тлумачень, аби продемонструвати різні підходи до його трактування. Особливу увагу слід зосередити на ролі самостійної роботи у формуванні ключових компетентностей, необхідних майбутньому фахівцю: вмінні працювати з інформацією, критично мислити, приймати виважені рішення, проявляти ініціативу тощо.

Важливо зауважити, що самостійна робота не є другорядною формою навчальної активності, а виступає рівноправним і необхідним компонентом освітнього процесу. Зрештою, наголосить на відмінностях самостійної роботи від аудиторної: якщо лекція чи семінар орієнтовані на організоване передавання знань, то самостійна діяльність стимулює внутрішню активність здобувача освіти та розвиває його інтелектуальну самостійність.

При розкритті **другого питання** слід почати з класифікації основних форм самостійної роботи. Традиційно виділяють індивідуальну та групову роботу, аудиторну (під керівництвом викладача) та позааудиторну (поза межами занять). До індивідуальної можна віднести виконання рефератів, контрольних завдань, написання конспектів, підготовку до модулів, тоді як групова робота включає колективні проекти, дискусії, практикуми та ін. Важливо проаналізувати не лише традиційні види (читання літератури, конспектування, виконання вправ), але й сучасні інноваційні підходи: участь в онлайн-курсах, застосування інтерактивних платформ (Moodle, Google Classroom), створення презентацій, відеопроєктів тощо. Окремо варто зупинитися на перевагах та недоліках кожного виду: наприклад, індивідуальна робота сприяє розвитку особистої відповідальності, але може призводити до ізоляції, тоді як групова забезпечує співпрацю, проте часто стикається з труднощами розподілу ролей. Методично важливо показати, що різні форми самостійної роботи мають взаємодоповнювальний характер і повинні застосовуватися комплексно. Для наочності можна запропонувати приклади завдань із конкретних дисциплін (наприклад, у майбутніх економістів – аналіз кейсів, у педагогів – моделювання навчальних ситуацій).

Опрацьовуючи **третє питання**, варто сконцентруватися на доміантній ролі викладача як організатора та координатора самостійної дія-

льності студентів. Методичне забезпечення включає надання студентам чітких завдань, методичних рекомендацій, орієнтовних планів і алгоритмів виконання роботи. Бажано схарактеризувати різні види навчально-методичних матеріалів: робочі програми дисциплін, плани самостійної роботи, методичні вказівки для написання рефератів чи курсових робіт, електронні ресурси та мультимедійні матеріали. Окремо потрібно розглянути питання використання цифрових освітніх платформ (Moodle, Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams), які дозволяють організовувати дистанційну підтримку навчання, забезпечують швидкий зворотний зв'язок та інтерактивність. Значну увагу варто приділити і системі оцінювання: самостійна робота студентів повинна бути інтегрована в загальну систему контролю знань, а критерії оцінювання – чіткими, прозорими й зрозумілими для студентів. Це стимулює здобувачів освіти до більш відповідального ставлення до виконання завдань. Наголосимо, що роль викладача полягає не лише в контролі, а й у консультуванні, мотивації та підтримці студентів.

Під час підготовки **четвертого питання** важливо звернути увагу на ключові чинники, що визначають результативність самостійної роботи. Насамперед це розвиток у студентів навичок самоорганізації, раціонального планування часу та ефективного використання інформаційних джерел. Доцільно ознайомити здобувачів освіти з основами тайм-менеджменту: складання планів, визначення пріоритетів, розподіл завдань за рівнем складності та важливості. Варто також розглянути мотиваційний аспект: студенти активніше залучаються до роботи, якщо завдання мають практичну цінність і демонструють їхній зв'язок із майбутньою професією. Рекомендується розглянути сучасні способи підвищення мотивації – використання інтерактивних методів, елементів гейміфікації, дослідницьких завдань, проєктної діяльності. Окремо слід відзначити значення індивідуального підходу: кожен студент має власний стиль навчання і завдання повинні враховувати цю різноманітність. Важливим чинником ефективності є інтеграція самостійної роботи в цілісний освітній процес: вона повинна бути логічним продовженням лекцій і семінарів, а її результати – застосовуватися під час практичних занять. Для ілюстрації можна використати приклади успішних освітніх практик, де систематична самостійна робота студентів значно підвищила їхню готовність до професійної діяльності.

Практичні завдання:

- 1. Підготуйте навчально-методичний матеріал (конспект, алгоритм або презентацію), який сприяє активізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів.*
- 2. Складіть план самостійної навчальної роботи з обраної теми з визначенням послідовності завдань, необхідних ресурсів і способів оцінювання результатів.*

Тема 12. ПОЗАКЛАСНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

(2 год.)

План

1. Позакласна робота як складова освітнього процесу.
2. Види та напрями позакласної діяльності студентів.
3. Організаційні засади та роль учасників освітнього процесу.
4. Інноваційні підходи та перспективи розвитку позакласної роботи.

Література

Загальні посібники

1. Брижак Н.Ю. Методика гурткової та клубної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах: навчальний посібник. Київ: Логос, 2017. 126 с.
2. Маринченко Г.М. Методика викладання історії у закладі вищої освіти: навчально-методичний посібник. Миколаїв: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 292 с.
3. Черевичний Г.С. Педагогічна практика майбутніх учителів історії (сучасні технології організації та проведення): методичні рекомендації. Київ: ТОВ «Видавництво «Юстон», 2024. 72 с.
4. Шляхтун П.П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін: навчальний посібник. Київ, 2011. 224 с.
5. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Спеціалізовані дослідження

1. Ахромов М., Боброва Т. Перспективи розвитку професійних компетенцій здобувачів фахової передвищої освіти під час дистанційного навчання. *Молодий вчений*. 2021. № 1 (89). С. 75-77.
2. Білецька С.А. Витоки морального виховання учнів у позакласній роботі в історії педагогічної думки. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 49. С. 8-14.
3. Виховна і позаурочна робота в Черкаському політехнічному фаховому коледжі. URL: <https://polytechnic.ck.ua/node/109>
4. Желіба О. Позакласна робота з історії: особливості, об'єднання, заходи. *Позакласна робота з історії в школі*. Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2001. С. 4-17.
5. Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти: проблеми і перспективи: зб. тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 22 квітня 2021 р. / за наук. ред. М.Ю. Косила і А.З. Королько. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2022. 200 с.

6. Коляда І.А., Камбалова Я.М., Моцак С.І. Історичний онлайн-квест як інноваційна технологія позанавчальної діяльності зі здобувачами освіти покоління зумерів. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2024. Вип. 36. С. 128-144.
7. Лісовська О.В. Основні форми краєзнавчої роботи в навчальних закладах. *Transcending Boundaries: Unraveling the Dynamics of Cutting-Edge Research and its Transformative Impact on the Global Sphere: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Internet Conference*, July 11-12, 2024. Dnipro. Р. 69-72.
8. Макаrchук В., Амонс А. Позакласна робота як засіб виховання національної ідентичності учнів. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 11. С. 619-630.
9. Моцак С.І. Методологічні засади організації позаурочної роботи з історії в системі педагогічної науки і практики. *Філософія науки: традиції та інновації: науковий журнал*. 2017. № 1 (15). С. 222-231.
10. Нетьосов С.І., Нетьосова С.Ф. Інформаційно-комунікаційні технології у системі позакласної роботи вчителя історії. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія»*. 2013. № 1 (13). С. 1-6.
11. Нетьосова С., Нетьосова С. Позакласна робота з історії в системі національно-патріотичного виховання школярів. *Освіта та педагогічна наука*. 2017. № 1 (166). С. 60-66.
12. Ничкало Н.Г. Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів: монографія. Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 125 с.
13. Новації позашкільної освіти: збірник методичних матеріалів з еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти. Київ: НЕНЦ, 2022. 146 с.
14. Поліщук В.В. Туристсько-краєзнавча діяльність дітей в навчальних закладах освіти. *Педагогічні науки*. 2014. Вип. 122. С. 151-157.
15. Равчина Т., Шемелюк Г. Організація освітнього процесу в системі фахової передвищої освіти у вимірі законодавчих змін. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2019. Вип. 34. С. 198-208.
16. Ракша Н.М. Засоби мотивації учнів до участі в пошуково-дослідницькій роботі під час вивчення історії. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 3(51). С. 174-178.
17. Фахова передвища освіта: сучасні виклики та перспективи розвитку: збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 22 квітня 2021 р.) / Інститут професійно-технічної освіти НАПН України / ред. кол.: Каленський А.А., Кубіцький С.О., Пащенко Т.М. та ін. Житомир: «Полісся», 2021. 104 с.
18. Яковенко Г.Г. Підготовка майбутнього учителя до викладання суспільствознавчих дисциплін. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. 2017. Вип. 4. С. 76-81.
19. Якубова Л.А. Позакласна робота як засіб розвитку творчих здібностей підлітків. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: збірник наукових праць. Київ-Вінниця, 2006. Вип. 9. С. 223-226.

Методичні рекомендації

При підготовці **першого питання** варто розпочати з визначення сутності позакласної роботи як невід'ємної частини цілісного освітнього процесу. Необхідно розглянути, які функції вона виконує: освітню, виховну, соціалізаційну, комунікативну та культурно-розвивальну. Слід акцентувати на тому, що позакласна діяльність не є додатковою чи другорядною, а суттєво впливає на становлення майбутнього фахівця, затребуваного на ринку праці. Варто продемонструвати, як позакласні заходи формують ключові компетентності здобувачів освіти – здатність працювати в команді, критично мислити, проявляти ініціативу, брати участь у громадському житті тощо.

Розглядаючи **друге питання**, варто звернути увагу на різноманітність напрямів позакласної діяльності: навчально-пізнавальний (студентські наукові гуртки, конкурси, олімпіади), культурно-мистецький (театральні студії, вокальні ансамблі, виставки), спортивно-оздоровчий (змагання, туристичні походи, спортивні секції), громадсько-патріотичний (волонтерські рухи, участь у соціальних проєктах). Рекомендується показати, що кожен напрям формує не лише загальні, а й спеціальні компетентності майбутнього фахівця. Форми роботи можуть бути як індивідуальними (участь у творчих конкурсах), так і груповими (колективні заходи, студентське самоврядування). Методично важливо підкреслити, що поєднання різних форм дозволяє задовольняти інтереси й потреби широкого кола студентів, створює умови для гармонійного розвитку особистості.

Готуючи **третє питання**, необхідно розкрити механізми організації позакласної діяльності. Варто зупинитися на ролі адміністрації, яка забезпечує нормативну базу та ресурсне наповнення, викладачів і кураторів – як наставників та координаторів, і особливо студентського самоврядування, яке виступає безпосереднім організатором більшості заходів. Важливо розглянути, як формується план позакласної роботи закладу, які етапи він включає (діагностика інтересів студентів, розробка заходів, їх проведення та аналіз результативності). Доречно показати приклад організаційної схеми конкретного заходу (наприклад, науково-практичної конференції або спортивного турніру; їх у мережі інтернет досить значна кількість), розподіл функцій між викладачами та студентами. Особливий акцент варто зробити на тому, що успішність по-

закласної діяльності залежить від партнерських відносин між усіма учасниками освітнього процесу.

У **четвертому питанні** рекомендується сконцентрувати увагу на сучасних тенденціях організації позакласної діяльності. Передусім слід описати роль цифрових технологій (онлайн-заходи, використання соціальних мереж для координації та популяризації подій, створення відеопроєктів). Варто відзначити, що сучасні студенти охоче долучаються до інноваційних форм, таких як квести, дебати, тренінги, хакатони, стартап-ініціативи. При цьому розглянути і перспективи інтеграції позакласної роботи з навчальним процесом та професійною підготовкою: участь у студентських наукових конференціях як елемент навчання, волонтерство як практика соціальної відповідальності, студентські стартапи як перші кроки підприємництва. Відтак, варто підкреслити, що майбутнє позакласної роботи полягає у її гнучкості, відкритості до нових форматів і здатності відповідати сучасним викликам суспільства.

Практичні завдання:

- 1. Створіть медіапроєкт (плакат, презентацію або відео), спрямований на популяризацію позакласної діяльності та залучення студентів, обґрунтовуючи його цілі, контент і очікуваний вплив на освітнє середовище.*
- 2. Розробіть детальний сценарій позакласного заходу із визначенням мети, завдань й етапів проведення. Презентуйте його на семінарському занятті та проведіть роботу над помилками.*

ТЕМАТИКА ЗАВДАНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ¹

1. Зв'язки між методологією історії та методикою навчання історії.
2. Структура навчання історії у країнах Європи.
3. Розвиток логічного мислення на уроках історії.
4. Бесіда на уроках історії. Види бесід.
5. Вимоги до сучасного підручника історії.
6. Навчально-методичний комплекс з історії.
7. Використання творів художньої літератури в процесі вивчення історії.
8. Методика роботи з документальними текстами в процесі вивчення історії.
9. Образно-графічна наочність в процесі вивчення історії.
10. Методика роботи з картами на уроках історії.
11. Шкільна лекція на уроках історії.
12. Шкільний семінар на уроках історії.
13. Методика підготовки та проведення шкільного вечора на історичну тематику.
14. Організація вікторин на історичну тематику.
15. Особливості підготовки до шкільної олімпіади з історії.
16. Молодіжна субкультура та її види.
17. Прагнення до самореалізації як основа життєвої позиції сучасної шкільної молоді.
18. Совість versus прагматизм у сучасному соціумі.
19. Трансформація моделей сім'ї в суспільстві.
20. Здоровий спосіб життя як орієнтир життєвого успіху.

¹ Здобувачі можуть пропонувати власні теми, які їх зацікавили.

21. Солідарність versus індивідуалізм у сучасному соціумі.
22. Міжнародне гуманітарне право.
23. Кваліфікаційна диференціація понять «криза», «конфлікт», «війна» у міжнародному праві.
24. Способи та шляхи захисту цивільних осіб в умовах збройного конфлікту.
25. Національний патріотизм versus полікультурне суспільство у сучасному соціумі.
26. Соціальна стратифікація та її вплив на повсякдення індивіда.
27. Стереотипи та їх вплив на повсякденне життя.
28. Забобони та шляхи їх подолання.
29. Консенсус і компроміс в соціальній взаємодії.
30. Місцеве самоврядування та його рівні.
31. Організація навчальних занять-екскурсій в процесі вивчення суспільних дисциплін в закладах фахової передвищої освіти (ЗФПО).
32. Проектна діяльність на заняттях зі суспільних дисциплін в ЗФПО.
33. Проблеми оцінювання навчальних досягнень зі суспільних дисциплін здобувачів фахової передвищої освіти.
34. Цілі та завдання навчання суспільних дисциплін в ЗФПО.
35. Психолого-педагогічні основи викладання суспільних дисциплін в ЗФПО.
36. Стимулювання мотивації та ініціативи здобувачів освіти при викладанні суспільних дисциплін в ЗФПО.
37. Інтеграція медіа ресурсів у викладання суспільних дисциплін в ЗФПО.
38. Методичні прийоми використання історичних документів при викладанні суспільних дисциплін в ЗФПО.
39. Інтеграція історичних артефактів у навчальний процес при викладанні суспільних дисциплін в ЗФПО.
40. Розробка робочої навчальної програми та календарно-тематичного плану при викладанні суспільних дисциплін у закладів фахової передвищої освіти.
41. Роль віртуальних помічників у навчальному процесі при викладанні суспільних дисциплін в ЗФПО.
42. Критерії вибору підручників при викладанні суспільних дисциплін в ЗФПО.

43. Врахування вікових особливостей здобувачів при викладанні суспільних дисциплін в ЗФПО.
44. Врахування спеціалізації здобувачів при викладанні суспільних дисциплін в ЗФПО.
45. Індивідуальний підхід у навчанні суспільних дисциплін в ЗФПО.

МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Демонстраційний варіант

Рівень I (1 бал за кожну правильну відповідь)

1. Старт роботи профільної школи в діяльності закладів загальної середньої освіти передбачений у:

- а) 2025 р.
- б) 2027 р.
- в) 2029 р.
- г) 2030 р.

2. У переліку стратегій взаємодії вчителя та учня-старшокласника на уроці вкажіть «зайву»:

- а) пасивна
- б) активна
- в) проникаюча
- г) інтерактивна

3. Вкажіть форму навчальної діяльності здобувачів фахової передвищої освіти, яка найбільш спрямована на організацію підготовки проєктів:

- а) лекція
- б) екскурсія
- в) семінар
- г) робота в гуртку

4. Залучення у процес навчання свідчень сучасників та учасників аналізованих подій це:

- а) гендерна історія
- б) синектика
- в) усна історія
- г) історія дітей

5. Освітньо-професійний ступінь, що присуджується закладом фахової передвищої освіти у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 90-120 кредитів ЄКТС:

- а) спеціаліст технології
- б) фахівець галузі
- в) бакалавр
- г) молодший бакалавр

6. «П'ятою владою» зазвичай метафорично називають:

- а) школу
- б) корупцію
- в) рекламу
- г) медіа

7. Ейджизм це:

- а) зневажливе ставлення до осіб на основі критерію віку
- б) захоплення особою, яка змінює гендерну ідентичність
- в) критичне ставлення до осіб іншого віросповідання
- г) позитивна оцінка прав і свобод людини як основи життя

8. Курс громадянської освіти у закладах загальної середньої освіти викладається у:

- а) 6-8 класах
- б) 9 класі
- в) 10 класі
- г) 11 класі

9. В переліку вчительської шкільної документації вкажіть «зайву» позицію:

- а) календарний план
- б) класний журнал
- в) конспект уроку
- г) річний звіт про успішність

10. Терміни «джинса», «місінформація», «фейк» застосовуються для позначення:

- а) захисту прав людини
- б) маніпуляцій у медіа
- в) визнання ідентичності
- г) критики стереотипів

11. Портфоліо це:

- а) розвиток інтерактивних методик вчителя-початківця
- б) навчальний план здобувача фахової передвищої освіти
- в) громадянський вибір на користь честі і гідності, свободи
- г) оцінювальний комплекс простеження процесу роботи учнів

Рівень II (1 бал за кожну правильну відповідність / пару)

12. Встановіть відповідність етапу конкурсу-захисту Малої академії наук та вагового балу його оцінювання:

а) декларація академічної доброчесності	1) 45 балів
б) написання мотиваційного листа	2) 25 балів
в) постерний захист	3) 20 балів
г) участь у науковій конференції	4) 0 балів
д) заочне оцінювання тексту проєкту	

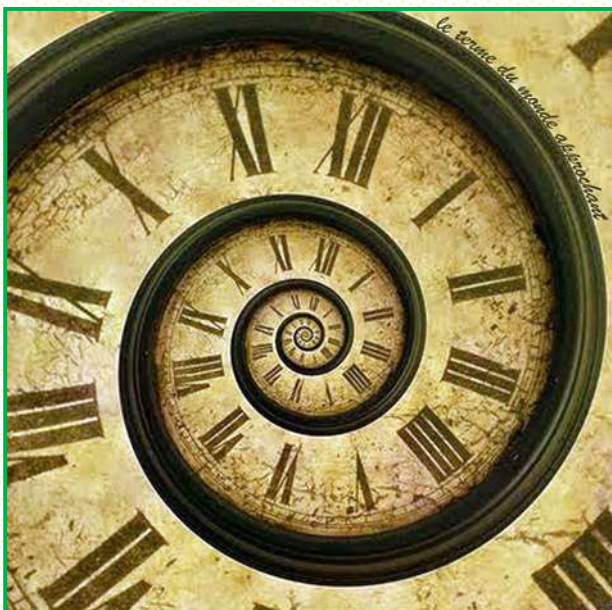
13. Встановіть відповідність термінів та їх тлумачення:

- 1) циклова комісія
- 2) система концентрів [у вивченні історії]
- 3) методика Е. Боно [у вивченні історії]
- 4) лобізм

- а) злочинне використання службовими особами, громадськими і політичними діячами їхніх прав і посадових можливостей з метою особистого збагачення;
- б) кількаразове вивчення одних і тих самих хронологічних періодів історичного минулого з підвищенням рівня його аналізу на кожному етапі;
- в) структурний навчально-методичний підрозділ закладу фахової передвищої освіти, що проводить роботу з однієї або кількох споріднених навчальних дисциплін;
- г) метод рольової гри з використанням диференційованого мислення, кожен з видів якого асоціюється з капелюхом певного кольору;
- д) цілеспрямований легальний або нелегальний вплив на органи державної влади та місцевого самоврядування, а також на їх посадових осіб.

Рівень III (12 балів)

14. Запропонуйте Ваш проєкт проведення інтерактивного уроку / семінару з історії або громадянської освіти (тема і форма на вибір).

ПИТАННЯ ІСПИТУ

1. Суть, мета та принципи організації профільного навчання.
2. Структура та форми організації профільного навчання.
3. Суть, мета та принципи організації фахової передвищої освіти.
4. Структура та форми організації фахової передвищої освіти.
5. Шляхи адаптації сучасної освітньої системи до профільної системи середньої освіти та фахової передвищої освіти.
6. Навчальні програми з історії в закладах профільної середньої освіти.
7. Навчальні програми з історії в закладах фахової передвищої освіти.
8. Академічна доброчесність: поняття та правові засади.
9. Принципи академічної доброчесності та коректного цитування.
10. Плагіат як порушення академічної доброчесності. Різновиди плагіату.
11. Мета, завдання та основні методи перевірки академічних текстів на рівень унікальності.
12. Наукові засади методики викладання історичних дисциплін в системі профільної та фахової передвищої освіти.
13. Інтегрований курс в процесі навчання історії: переваги та недоліки.
14. Система концентрів в процесі навчання історії: переваги та недоліки.
15. Розвиток історичного мислення та особливості пізнання учнів старших класів та студентів коледжів.
16. Урахування профілю підготовки фахівців у викладанні історичних дисциплін.

17. Урахування типу закладу фахової передвищої освіти у викладанні історичних дисциплін.
18. Психолого-педагогічні вимоги до вчителя / викладача історії у закладах профільної та фахової передвищої освіти.
19. Взаємини вчителя / викладача та учня / студента як основа успішного навчання.
20. Гендерні підходи у навчанні історії учнів старших класів та студентів коледжів.
21. Міждисциплінарний підхід у навчанні історії учнів старших класів та студентів коледжів.
22. Особливості проблемного викладання історії дисциплін в системі профільної та фахової передвищої освіти.
23. Інтерактивні методи навчання історії в системі профільної та фахової передвищої освіти.
24. Технології ситуативного моделювання в системі профільної та фахової передвищої освіти.
25. Технології ділової гри в системі профільної та фахової передвищої освіти.
26. Технології розвивального навчання профільної та фахової передвищої освіти.
27. Кейс-технологія в системі профільної та фахової передвищої освіти.
28. Проектна діяльність учнів старших класів та студентів коледжів.
29. Сучасні інформаційно-комунікативні технології в навчанні історії.
30. Підготовка до лекції у закладах профільної та фахової передвищої освіти.
31. Проведення лекції у закладах профільної та фахової передвищої освіти.
32. Підготовка до лабораторно-практичних робіт при вивченні історії учнями старших класів та студентів коледжів.
33. Проведення лабораторно-практичних робіт при вивченні історії учнями старших класів та студентів коледжів.
34. Організація підготовки до предметних олімпіад при вивченні історії учнями профільних старших класів.
35. Організація підготовки учнівських робіт Малої академії наук при вивченні історії учнями профільних старших класів.
36. Підготовка до публічного захисту учнівських робіт Малої академії наук при вивченні історії учнями профільних старших класів.

37. Робота з текстовими документальними джерелами на навчальних заняттях історії.
38. Робота з джерелами «усної історії» на навчальних заняттях історії.
39. Робота з картами на навчальних заняттях історії.
40. Робота з візуальними статичними джерелами на навчальних заняттях з історії.
41. Робота з відеоматеріалами на навчальних заняттях історії.
42. Робота з матеріалами медіа / ЗМІ на навчальних заняттях історії.
43. Соціально-політичні портрети історичних постатей на навчальних заняттях історії.
44. Підготовка історичних тематичних виховних заходів при вивченні історії учнями профільних старших класів.
45. Організація самостійної навчально-пізнавальної діяльності учнів старших класів та студентів коледжів.
46. Сутність та форми індивідуальної роботи учнів старших класів та студентів коледжів.
47. Види та форми контролю у навчальному процесі та оцінювання знань, умінь і навичок.
48. Самоконтроль учнів старших класів та студентів коледжів, його рівні.
49. Системи оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів старших класів та студентів коледжів.
50. Загальні принципи та вимоги до організації дистанційного навчання.
51. Переваги та недоліки дистанційного навчання.
52. Контроль та оцінювання за умов дистанційного навчання.
53. Національно-патріотичне виховання з використанням історичного матеріалу в закладах профільної середньої та фахової передвищої освіти.
54. Краєзнавча робота в навчанні історії учнів старших класів та студентів коледжів.
55. Відвідування музеїв та пам'ятних місць учнями старших класів та студентами коледжів.
56. Розважальні форми навчання історії учнями старших класів та студентами коледжів.
57. Сучасний підручник з історії профільного рівня: основні дидактичні принципи та вимоги.
58. Методичний апарат підручника з історії в закладах профільної середньої освіти.

59. Історія сусідніх держав в підручниках з історії в закладах профільної середньої освіти.
60. Сучасний підручник / посібник з історії в системі фахової передвищої освіти.
61. Сутність та формування ідентичності.
62. Джерела і прояви ідентичності.
63. Особиста гідність і совість.
64. Рівність та свобода людини.
65. Класифікація прав людини.
66. Взаємовідносини «людина – держава».
67. Права дитини.
68. Механізми захисту прав людини.
69. Суспільство та соціальні цінності.
70. Гендерна, етнічна, конфесійна різноманітність.
71. Вербальна і невербальна комунікація.
72. Стереотипи та їх роль у житті суспільства.
73. Шкільна громада у фокусі демократії та самоврядування.
74. Дитячі й молодіжні громадські об'єднання.
75. Територіальна громада.
76. Громадські рухи та ініціативи.
77. Громадянське суспільство та його функції.
78. Демократична держава та політичний плюралізм.
79. Лобізм та його види.
80. Причини, наслідки та шляхи подолання корупції.
81. Мас медіа та їх різновиди.
82. Комунікація та аудиторія.
83. Медіа як агент соціалізації.
84. Свобода слова та цензура.
85. Шкільні та студентські медіа.
86. Стандарти подання інформації в новинах.
87. Джерела інформації в мас медіа (верифікація, факт, судження).
88. Маніпуляції та критичне мислення.
89. Інтернет простір: переваги та потенційні пастки.
90. Права людини в інтернеті.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Увесь навчальний курс оцінюється в 100 балів. В поточне оцінювання включається: практичні заняття – 18 балів, модульна контрольна робота – 30 балів, самостійна робота – 12 балів.

Поточний і модульний контроль (60 балів)			Екзамен	Сума
Поточний контроль	МКР	Самостійна робота	40	100
18 балів		12 балів		
	30 балів			

Оцінювання практичного заняття

Оцінювання на практичних заняттях відбувається за 12-бальною системою відповідно до критеріїв визначених «Положенням про рейтингову систему оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка». Максимальний бал оцінки поточної успішності здобувачів вищої освіти на навчальних заняттях рівний 12.

Шкала оцінювання

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Початковий (понятійний)	1	Здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих фактів без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді «так» чи «ні». Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
	2	Здобувач вищої освіти мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спроби розповісти суть заданого матеріалу, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні «так» чи «ні». Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
	3	Здобувач вищої освіти намагається аналізувати на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі властивості; робить спроби виконання вправ, дій репродуктивного характеру; за допомогою викладача робить прості узагальнення. Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
Середній (репродуктивний)	4	Здобувач вищої освіти володіє початковими знаннями, знає близько половини навчального матеріалу, здатний певною мірою відтворити його; орієнтується у поняттях, визначеннях; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	5	Здобувач вищої освіти знає половину навчального матеріалу, розуміє сутність навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); вміє працювати з підручником, самостійно опрацьовувати частину навчального матеріалу; робить прості узагальнення але окремі висновки не логічні, не послідовні. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	6	Здобувач вищої освіти розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати події, ситуації, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання, користуватися додатковими джерелами. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.

Достатній (алгоритмічно дієвий)	7	Здобувач вищої освіти правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими теоріями і фактами, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; вміє наводити приклади на підтвердження певних думок; вміє самостійно користуватися додатковими джерелами; правильно використовує термінологію; здатен скласти таблиці, схеми. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	8	Знання здобувачем вищої освіти досить повні, він достатньо вільно застосовує вивчений матеріал; вміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	9	Здобувач вищої освіти вільно володіє вивченим матеріалом, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить поняття, категорії, нормативні документи; формулює закони; може самостійно опрацьовувати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
Високий (творчо-професійний)	10	Здобувач вищої освіти володіє глибокими і міцними знаннями; може визначати тенденції та суперечності різних процесів; робить аргументовані висновки; практично оцінює сучасні тенденції, факти, явища, процеси; розв'язує творчі завдання; може сприймати іншу позицію як альтернативну; знає суміжні дисципліни; використовує знання, аналізуючи різні явища, процеси. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	11	Здобувач вищої освіти володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни; вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, круглі столи тощо); спроможний самостійно вивчити матеріал; оцінювати різноманітні явища, процеси; займає активну життєву позицію. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	12	Здобувач вищої освіти має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й нахили; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.

Задля узгодження 100-бальної та 12-бальної шкали оцінювання студентських досягнень на практичних заняттях, тобто поточного контролю, застосовується наступна формула обрахунку-переведення балів:

$$(x \times 0,05 + 0,4) \times y = z.$$

В даній формулі:

x – середній бал досягнень конкретного студента, який вираховується з отриманих ним на практичних заняттях оцінок за 12-бальною шкалою;

y – вагові бали поточного контролю;

z – бали досягнень конкретного студента під час поточного контролю.

Відвідування занять. Очікується, що всі студенти відвідають усі лекції і практичні заняття курсу. Студенти мають інформувати викладача про неможливість відвідати заняття. У будь-якому випадку студенти зобов'язані дотримуватися термінів виконання усіх видів робіт, передбачених курсом. «Положення про організацію освітнього процесу в КПНУ імені Івана Огієнка». URL: <https://surl.li/ywqrmw>

Оцінювання самостійної роботи (12 балів)

Здобувачі вищої освіти виконують індивідуальне навчальне завдання на вибір у таких формах: реферат із запропонованих тем (за погодженням з викладачем можна запропонувати власну тему), презентація з цієї ж теми; графічне зображення історичних діячів / карт / схем.

Вимоги до оформлення реферату та презентації: Обсяг – 7-10 друкованих сторінок аркушу формату А4 (14 шрифт, 1,5 інтервал, 30 рядків на сторінці); рукопис – 10-15 сторінок або слайдів. Виконання має супроводжуватися посиланнями на використані джерела та літературу (в квадратних дужках або у формі автоматичних посилань в тексті реферату та в описах внизу слайду). Перелік використаних джерел та літератури має нараховувати не менше 5 позицій.

Критерії оцінювання реферату / презентації:

2-3 бали – технічні моменти: кількість сторінок (слайдів), правильність оформлення роботи згідно стандартних вимог (в т.ч. переліку

джерел та літератури), граматичні та стилістичні помилки, зовнішня привабливість та доречна кольорова гама слайдів презентації.

2-3 бали – оцінка кола використаних джерел та літератури та посилань на них у тексті реферату / слайдів.

1-3 бали – оцінка основного змісту на логічність, зв'язність сюжетів, рівень того, чи текст реферату / слайдів зліплений з різних «шматків», чи наявна авторська схема (авторські речення-зв'язки для переходу від одного сюжету до другого), авторські роздуми, аналіз.

2-3 бали – оцінка якості аналітичності висновків: чи мають авторський характер, їх повнота, глибина, чи відображають вони тему реферату / презентації.

Критерії оцінювання графічного зображення історичних діячів / карт / схем

2-3 бали – достовірність (впізнаваність) історичного діяча, зображеної карти або схеми учнями, іншими студентами, викладачами.

2-3 бали – естетичність, привабливість, деталізованість зображення.

1-3 бали – авторський опис і характеристика зображуваних історичного діяча, карти, схеми.

2-3 бали – наявність та доречність пропозицій щодо практичного використання зображення історичного діяча, карти або схеми на конкретному навчальному занятті.

Мінімальна оцінка зарахування даного виду навчальної роботи – **7 балів**.

Оцінювання модульної контрольної роботи (30 балів)

Після вивчення усього матеріалу здобувачі вищої освіти пишуть модульну контрольну роботу.

Модульна контрольна робота виконується у письмовій формі. До її написання допускаються усі студенти. Здобувачі вищої освіти, які за результатами виконання модульних контрольних робіт отримали рейтинговий бал менший 60% від максимальної кількості балів, виділених

на цей вид роботи, а також ті, що не з'явилися для виконання або не виконали завдань, вважаються такими, що мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, ліквідація якої є обов'язковою.

Модульна контрольна робота складається із питань трьох рівнів, які охоплюють всі три змістові модулі. З дисципліни «Методика викладання суспільних дисциплін у старшій школі та закладах фахової передвищої освіти» здобувачі пишуть одну модульну контрольну роботу.

Критерії оцінювання

Завдання (№ 1-11) з вибором однієї правильної відповіді. Завдання складається з основи та чотирьох варіантів відповіді, з яких лише один правильний.

Завдання (№ 12-13) на встановлення відповідності («логічні пари»). Завдання складається з основи та двох стовпчиків інформації, позначених цифрою (ліворуч) і буквами (праворуч). Виконання завдання передбачає встановлення відповідності (утворення «логічних пар») між інформацією, позначеною цифрою та буквами. Завдання буде оцінене в 0, 1, 2, 3 або 4 бали: 1 бал – за кожну правильно встановлену відповідність («логічну пару»); 0 балів за будь-яку «логічну пару», якщо зроблено більше однієї позначки в рядку; 0 балів за завдання, якщо не вказано жодної правильної відповідності («логічної пари»), або відповіді на завдання не надано.

Завдання третього рівня (практичне завдання) оцінюються в 12 балів згідно вище охарактеризованої загальної шкали.

Академічна доброчесність. Очікується, що роботи студентів будуть їх оригінальними дослідженнями чи міркуваннями. Відсутність посилань на використані джерела, фабрикування джерел, списування, втручання в роботу інших студентів становлять, але не обмежують приклади можливої академічної недоброчесності. Виявлення ознак академічної недоброчесності в письмовій роботі студента є підставою для її не зарахування викладачем, незалежно від масштабів плагіату чи обману. URL: <https://integrity.kpnu.edu.ua/>

Визнання результатів неформальної та (або) інформальної освіти

У випадку, якщо здобувач освіти отримав знання у неформальній та/або інформальній освіті, зарахування результатів навчання здійснюється згідно «Порядку визнання в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти (нова редакція)», зокрема, якщо їх тематика відповідає змісту навчальної дисципліни (окремій темі). URL:

<https://drive.google.com/file/d/19GCSM3y-K496gs8RQJp0mO9FjUJumB4T/view>

В неформальній освіті:

- закінчення професійних курсів, семінарів або тренінгів, тематика яких відповідає змісту освітнього компоненту (окремій темі);
- підготовка конкурсної наукової роботи;
- призове місце на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт;
- призове місце на Всеукраїнській студентській олімпіаді;

В інформальній освіті:

- наявність наукової публікації;
- громадська або волонтерська діяльність.

Семестровий екзамен (40 балів)

Екзаменаційний білет складається з трьох питань. Середній бал за три розкриті питання передбачає наступні показники 40-бальної системи.

Шкала оцінювання

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 40-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Незадовільно	23 і менше	Здобувач не усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить безуспішні або недостатні спроби розповісти суть навчального матеріалу, дій репродуктивного характеру; здійснення простих узагальнень засвоєння окремих фактів без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді «так» чи «ні». Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
Задовільно	24-25	Здобувач вищої освіти володіє початковими знаннями, знає близько половини навчального матеріалу, здатний певною мірою відтворити його; орієнтується у поняттях, визначеннях; але аналіз навчального матеріалу викликає значні труднощі. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	26-27	Здобувач вищої освіти знає половину навчального матеріалу, розуміє сутність навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); робить прості узагальнення але окремі висновки не логічні, не послідовні. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	28-29	Здобувач вищої освіти розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати події, ситуації, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
Добре	30-31	Здобувач вищої освіти правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими теоріями і фактами, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; вміє наводити приклади на підтвердження певних думок; вміє самостійно користуватися додатковими джерелами; правильно використовує термінологію. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.

	32-33	Знання здобувачем вищої освіти досить повні, він достатньо вільно застосовує вивчений матеріал; вміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	34-35	Здобувач вищої освіти вільно володіє вивченим матеріалом, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить поняття, категорії, нормативні документи; формулює закони; може самостійно опрацьовувати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
Відмінно	36-37	Здобувач вищої освіти володіє глибокими і міцними знаннями; може визначати тенденції та суперечності різних процесів; робить аргументовані висновки; практично оцінює сучасні тенденції, факти, явища, процеси; розв'язує творчі завдання; може сприймати іншу позицію як альтернативну; знає суміжні дисципліни; використовує знання, аналізуючи різні явища, процеси. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	38-39	Здобувач вищої освіти володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни; вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень; спроможний самостійно вивчити матеріал; оцінювати різноманітні явища, процеси; займає активну життєву позицію. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	40	Здобувач вищої освіти має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; логічно та творчо викладає матеріал в усній формі; розвиває свої здібності й нахили. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.

Студенти, які мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, не допускаються до екзамену. Вони допускаються

до екзамену після ліквідації академічної заборгованості за результатами поточного контролю. Вважається, що студент підготувався до екзамену, якщо рейтингова оцінка за його результатом більша або дорівнює 24 балам. Студентам, які за екзамен отримали незадовільну оцінку, дозволяється ліквідувати академічну заборгованість після належної підготовки. Ліквідація академічної заборгованості за результатами семестрового контролю дозволяється до початку наступного семестру в час, визначений графіком ліквідації академічної заборгованості, та допускається не більше двох разів з навчальної дисципліни: один раз викладачеві, другий – комісії, яка створюється за розпорядженням декана факультету.

Оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до таблиці відповідності.

Таблиця відповідності шкал оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти

Рейтингова оцінка з кредитного модуля (навчальної дисципліни)	Підсумкова оцінка за шкалою ЄКТС	Підсумкова оцінка за національною шкалою
90-100	A (відмінно)/Excellent	відмінно
82-89	B (добре)	добре
75-81	C (добре)/Good	
67-74	D (задовільно)/Satisfactory	задовільно
60-66	E (достатньо)/Enough	
35-59	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)/Fail	незадовільно
34 і менше	F (незадовільно з обов'язковим проведенням додаткової роботи щодо вивчення навчального матеріалу кредитного модуля)/Fail	

Умови визначення успішного засвоєння освітнього компоненту «Методика викладання суспільних дисциплін у старшій школі та закладах фахової передвищої освіти»:

✓ кредити присвоюються здобувачам вищої освіти після завершення навчальної дисципліни та успішного оцінювання досягнутих ними результатів навчання;

✓ критерієм успішного проходження здобувачем вищої освіти оцінювання результатів навчання є досягнення ним мінімального порогового рівня оцінок за кожним запланованим результатом навчання освітнього компоненту та мінімального порогового рівня оцінки за освітнім компонентом загалом, яких складає 60% від максимально можливої кількості балів, визначеної відповідними нормативними документами Університету;

✓ здобувач вищої освіти вважається таким, що має академічну заборгованість за результатами поточного контролю, якщо він не відпрацював пропущені навчальні заняття, не пересклав оцінки 0, 1, 2, 3 отримані на навчальних заняттях, не виконав або виконав модульну контрольну роботу, завдання самостійної роботи з оцінкою, що становить менше 60% від максимальної кількості балів, виділених на ці види робіт;

✓ здобувач вищої освіти, який має академічну заборгованість з освітнього компоненту за результатами поточного контролю, не допускається до екзамену. Рішення про недопущення за поданням викладача приймає декан факультету, його оприлюднюють до початку екзамену. У відомості обліку успішності роблять запис «не допущено»;

✓ здобувач вищої освіти допускається до складання екзамену після ліквідації академічної заборгованості за результатами поточного контролю;

✓ здобувач вищої освіти підготувався до екзамену з освітнього компонента, якщо його рейтингова оцінка за результатами екзамену є більшою або рівною 24 балам (60% від максимально можливої для даної форми контролю кількості балів). Рейтингову оцінку такого здобувача вищої освіти з освітнього компонента визначають як суму рейтингової оцінки за результатами поточної успішності та рейтингової оцінки за результатами екзамену;

✓ якщо допущений до екзамену здобувач вищої освіти не підготувався (його рейтингова оцінка за результатами екзамену є меншою

24 балів), то бали за екзамен до рейтингової оцінки поточної успішності не додаються, виставляють підсумкову оцінку з освітнього компоненту FX за шкалою ЄКТС та «незадовільно» за національною шкалою;

- ✓ здобувачам вищої освіти, які за результатами підсумкового контролю у формі екзамену отримали незадовільну оцінку, дозволяють ліквідувати академічну заборгованість після належної підготовки;

- ✓ ліквідацію академічної заборгованості за результатами семестрового контролю дозволяють до початку наступного семестру в час, визначений графіком ліквідації академічної заборгованості, та допускають не більше двох разів: перший раз – викладачеві, другий – комісії яку створюють за розпорядженням декана факультету;

- ✓ відповідь здобувача вищої освіти, який ліквідовує академічну заборгованість на засіданні комісії, оцінюють за 100-бальною шкалою без урахування рейтингової оцінки поточної успішності;

- ✓ за неуспішного проходження оцінювання результатів навчання за освітнім компонентом кредити здобувачі вищої освіти не присвоюють;

- ✓ якщо здобувач вищої освіти, допущений до семестрового контролю не з'явився на семестровий екзамен, у відомості обліку успішності викладач записує «не з'явився». Про незалежні від здобувача вищої освіти причини (у тому числі непрацездатність у зв'язку із хворобою), які підтверджують неможливість його присутності на екзамені, він має негайно повідомити декана факультету.

В умовах застосування дистанційних технологій навчання організація поточного і семестрового контролю відбувається відповідно до «Порядку організації поточного та семестрового контролю із застосуванням дистанційних технологій навчання в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (зі змінами)» URL:

https://drive.google.com/file/d/15qM6nA_NtvOZxOYz4Hzc8DZNgnAiL_zz/view

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас Рівень стандарту: навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. 42 с. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>
2. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. *Відомості Верховної Ради*. № 31. [Із змінами, внесеними згідно із Законом 764-IX від 13.07.2020. *ВВР*. 2020. № 48. Ст. 431]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів формування мережі ліцеїв для запровадження якісної профільної середньої освіти» від 15.07.2021 № 1658-IX. URL: https://zakononline.ua/documents/show/498075_677089
4. Закон України «Про фахову передвищу освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>
5. Закон України № 2145-VIII від 05.09.2017 «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
6. Історія: Україна і світ 10-11 класи: навчальна програма для закладів загальної середньої освіти / Міністерство освіти України. Київ: НREC PRESS, 2022. 64 с. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58973/>
7. Комунікаційна стратегія з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. URL: <https://mms.gov.ua/bezbaryernij-prostir/komunikatsiina-stratehiia-shchodo-stvorennia-bezbaryernoho-prostoru-v-ukraini-na-period-do-2030-roku>
8. Конвенція про права дитини Прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН, від 20 листопада 1989 року та набула чинності 2 вересня 1990 року. Ратифікована Постановою Верховної Ради України № 789XII (78912) від 27 лютого 1991 року та набула чинності для України 27 вересня 1991 року. 52 с. URL: <https://med.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/03/konvenciya-pro-prava-ditini.pdf>

9. Концептуальні засади реформування історичної освіти в школах – МОН запрошує до громадського обговорення проекту URL: <https://nus.org.ua/news/kontseptualni-zasady-reformuvannya-istorychnoyi-osvity-v-shkolah-mon-zaproshuye-do-gromadskogo-obgovorenniya-proyektu/>
10. Лист Міністерства освіти України 23.10.2018 № 1/9-650 Керівникам закладів вищої освіти «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18#Text>
11. Лист МОН України 20.05.2020 № 1/9-263 Керівникам закладів вищої освіти «До питання уникнення проблем і помилок у практиках забезпечення академічної доброчесності». URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/73710/
12. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті. *Освіта України*. 2001. № 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
13. Норми нового Положення про атестацію педагогів. URL: <https://osvita.ua/school/qualification/90059/>
14. Освітньо-професійна програма «Історія» у сфері фахової передвищої освіти за спеціальністю 032 Історія та археологія галузі знань 03 Гуманітарні науки кваліфікація: фаховий молодший бакалавр з історії. Київ: Відокремлений структурний підрозділ приватного закладу вищої освіти «Київський міжнародний університет» – фаховий коледж Київського міжнародного університету». 22 с.
15. Посадова інструкція вчителя історії. URL: <https://vseosvita.ua/blogs/posadova-instruktsiia-vchytelia-istorii-43519.html>
16. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків». *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19#Text>
17. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. Указ Президента 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016/paran25#n25e>
18. Проект стандарту профільної середньої освіти: що передбачає та як долучитися до обговорення. URL: <https://nus.org.ua/news/proyekt-standartu-profilnoyi-serednoyi-osvity-shho-peredbachaye-ta-yak-doluchytysya-do-obgovorenniya/>
19. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorenniya-nashoho-svitu-poryadok-dennyy-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>
20. Указ Президента України №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
21. Україноцентричність у фокусі викладання історії: МОН затвердило Концептуальні засади. URL: https://znayshov.com/News/Details/ukrainotsentrychnist_u_fokusi_vykladannia_istorii_mon_zatverdylo_kontseptualni_zasady

Підручники, посібники, методичні рекомендації

22. Бакка Т. Електронний додаток до підручника з Громадянської освіти. 10 клас. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/civil-education-10-class-2018-bakka-electronic-application/>
23. Баханов К.О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: дидактичний словник-довідник. Запоріжжя: Просвіта, 2002. 208 с.
24. Бібік Н.М. Нова українська школа: поради для вчителя. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.
25. Біла С., Мазурчак Л. Сторітелінг при вивченні історії у закладах загальної та фахової передвищої як освіти: навчально-методичний посібник. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2024. 26 с.
26. Біла С., Смутко Л. Методика викладання історії у вищому навчальному закладі: методичні матеріали до самостійної роботи студентів. Дрогобич, 2013. 100 с.
27. Брижак Н.Ю. Методика гурткової та клубної роботи в загальноосвітніх та поза-шкільних навчальних закладах: навчальний посібник. Київ: Логос, 2017. 126 с.
28. Боровець І., Дубінський В., Паур І. Навчання історії в зарубіжній школі: навчальний посібник / за ред. д-ра іст. наук, проф. С. Копилова. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. 244 с.
29. Бугра А.В., Коновал О.А. Методика самостійної роботи студентів: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг: КПІ ДВНЗ «КНУ», 2014. 124 с.
30. Буряс В.В. Документація кабінету вчителя історії. URL: <https://vseosvita.ua/library/dokumentatsiia-kabinetu-vchytelia-istorii-678423.html>
31. Васильків І.Д. Громадянська освіта. Інтегрований курс. Рівень стандарту. Повторне видання. 10 клас. Тернопіль: Астон, 2018, 2023. 256 с.
32. Васянович Г.П. Педагогічна етика: Навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2011. 248 с.
33. Вступ до методики викладання історії в школі: конспект лекції / уклад.: А.В. Мінаєв, Т.В. Мінаєва. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2019. 20 с.
34. Городиська В., Пантук М., Міляєва В. Педагогіка та психологія вищої школи: тексти лекцій. Дрогобич, 2014. 307 с.
35. Горохівський П.І. Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі: курс лекцій: навчальний посібник для магістрантів денної та заочної форми навчання. Умань: ПП Жовтий О., 2012. 256 с.
36. Гребенюк Т.В. Академічна доброчесність: навчальний посібник для студентів 1-го курсу всіх спеціальностей медичних та фармацевтичних факультетів. Запоріжжя: ЗДМУ, 2021. 108 с.
37. Гриценко І.С. Організація та проведення лабораторних, практичних та семінарських занять: метод. рек. для викладачів. Харків: НфаУ, 2014. 28 с.
38. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / П.В. Вербицька, О.В. Волошенюк, Г.О. Горленко та ін. Київ: Літера ЛТД, 2018, 2023. 224 с.

39. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / О.О. Гісем, О.О. Мартинюк. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 192 с.
40. Громадянська освіта та методика її навчання: підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / за загальною редакцією Т.В. Бакка, Т.В. Мелещенко. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. 320 с.
41. Громадянська освіта. 3D Демократії: думаємо, дбаємо, діємо: методичний посібник до курсу громадянської освіти для 10-го класу закладів загальної середньої освіти: [в 7-ми частинах] / П. Вербицька, О. Волошенюк, Г. Горленко та ін. Львів: ВД «Панорама», 2018. Ч. 1: Особистість та її ідентичність. 2018. 44 с.
42. Ведення класних журналів та єдині вимоги до усного і писемного мовлення в закладах загальної середньої освіти. URL: <http://petrove-petr-rmk.edukit.kr.ua>
43. Ведення шкільної документації в закладі загальної середньої освіти. URL: <http://www.soippo.edu.ua/index.php/3929-vedennya-shkilnoji-dokumentatsiji-v-zakladi-zagalnoji-serednoji-osviti>
44. Вимоги до дослідницьких робіт. URL: <https://man.gov.ua/contests/olympiad/konkurs-zahist-naukovo-doslidnitskih-robot-uchniv-chleniv-man/conditions/vimogi-do-doslidnitskih-robot>
45. Вимоги до оформлення документації та науково-дослідницьких робіт учасників І (районного) етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України. URL: <https://kman.kyiv.ua/wp-content/uploads/2021/11/i-etap-1.pdf>
46. Громадянське суспільство: курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Готельно-ресторанна справа» спеціальності 241 «Готельно-ресторанна справа», ОПП «Туризм» спеціальності 242 «Туризм» денної форми здобуття вищої освіти / уклад. Т.М. Борко. Миколаїв: МНАУ, 2023. 153 с.
47. Гуцало Л., Маркевич О. Актуальні проблеми історії та методики її викладання в профільній школі: методичні рекомендації до семінарських занять для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія)». Житомир: Вид-во ЖДУ, 2023. 78 с.
48. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі: навчально-методичний посібник / А.Б. Кочарян, Н.І. Гущина. Київ, 2011. 100 с.
49. Всесвітня мережа Інтернет у навчальному закладі. Можливості, загроза та безпека: навчально-методичний посібник. Запоріжжя, 2018. 60 с.
50. Давидюк. Р.П. Методика викладання історії у вищій школі: навчальний посібник. Рівне: РДГУ, 2018. 134 с.
51. Давидюк Р., Малецька Т. Сучасні методи навчання історії у старшій школі: навчально-методичний посібник. Рівне: РДГУ, 2023. 80 с.
52. Діти в інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі / І.В. Литовченко, С.Д. Максименко, С.І. Болтівець, М.-Л.А. Чепа, Н.М. Бугайова. Київ: ТОВ «Видавничий Будинок «Аванпост-Прим», 2010. 48 с.
53. Довідник з академічної доброчесності для школярів / укл. М.В. Григор'єва та ін. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. 64 с.

54. Дубінський В., Пігович І. Методика викладання історії в школі: навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти історичних факультетів. 3-є вид. доповнене і виправлене [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 150 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8151/Dubinskyi-V-Pihovych-I-Metodyka-vykkladannia-istorii-v-shkoli-2024.pdf?sequence=5>
55. Желіба О.В. Шкільний курс всесвітньої історії та методика його викладання: навчально-методичний посібник для студентів-істориків. 2-ге вид., доп. і перероб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 40 с.
56. Желіба О.В. Методика викладання історії: нові підходи. Ніжин, 2018. Частина 1. 96 с.
57. Жорнова О., Жорнова О. Організаційно-методичні засади викладання у вищій школі: навчальний посібник. Київ, 2011. 127 с.
58. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація: навчальний посібник / кол. авт.; ред. А.Є. Фоменко. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2022. 236 с.
59. Зозуляк-Случик Р.В. Основи соціалізації особистості: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ: НАІР, 2022. 206 с.
60. Зражевська Н.І. Теорія медіа та суспільства: навчальний посібник. Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2022. 198 с.
61. Іванова Т. Медіаграмотність та критичне мислення в процесі викладання дисциплін комунікаційного циклу: навчальний посібник. Київ: Центр вільної преси, 2024. 178 с.
62. Інноваційний формат сучасного уроку з історії (методичні рекомендації) / укладачі: д.і.н., проф. Добржанський О.В., к.і.н., асист. Богачик Т.С. Чернівці: Технодрук, 2021. 32 с.
63. Інноваційні педагогічні технології: посібник / за ред. О.І. Огієнко. Київ: Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України, 2016. 314 с.
64. Інтегрований курс «Громадянська освіта» (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / Бакка Т.В., Марголіна Л.В., Мелещенко Т.В. Київ: УОВЦ «Оріон», 2018. 240 с.
65. Каплінський В. В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 224 с.
66. Квіт С. Масові комунікації: підруч. для вузів. Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2018. 352 с.
67. Кирилова О.В., Хотюн Л.В. Навчальний посібник з дисципліни «Сучасне медіавиробництво» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності С7 журналістика. Дніпро: ДНУ, 2025. 180 с.
68. Ковальова О.А., Міленіна М.М., Дубініна О.В., Бурлаєнко Т.І., Ісаченко О.М. Теорія та практика наукової освіти Малої академії наук України: методичний посібник. Київ. Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. 193 с.

69. Ковальчук В.А. Педагогіка партнерства у професійній діяльності вчителя: навч. посіб. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2023. 100 с.
70. Кононенко О.Ю. Актуальні проблеми сталого розвитку: навчально-методичний посібник. Київ: ДП «Прінт сервіс», 2016. 109 с.
71. Кочубей Н.В. Соціокультурна діяльність. Навчальний посібник. Суми: Університетська книга. 2015. 122 с.
72. Крижко В.В. Аксиологія методологічної парадигми освіти: навчальний посібник. Київ, 2005. 440 с.
73. Кришмарел В.Ю., Малієнко Ю.Б., Мацейків Т.І., Ремех Т.О. Актуальні питання компетентісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї: методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРИНТ, 2021. 334 с.
74. Кришталь А.О. Академічна доброчесність: курс лекцій: навчальний посібник. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. 124 с.
75. Кузьмук О.М. Соціальна структура суспільства: Методичні рекомендації для здобувачів освіти Спеціальності «Соціологія», Освітньої програми «Соціальний аналіз. Консалтинг. Управління». Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2024. 50 с.
76. Купріянов О.В. Основи дистанційного навчання: навчальний посібник. Харків: Друкарня «Мадрид», 2020. 91 с.
77. Курилів В. Методика викладання історії. Курс підвищення кваліфікації вчителів: навчальний посібник. Харків-Торонто, 2008. 256 с.
78. Мачинська Н.І., Стельмах С.С. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі: навчально-методичний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 180 с.
79. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін: Плани-конспекти уроків / за ред. В. Іванова, О. Волошенюк, О. Мокрогуза. Київ: ЦВП, АУП, 2015. 201 с.
80. Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства: посібник для вчителя / Т. Бакка, О. Бурім, О. Волошенюк, Р. Євтушенко, Т. Мелещенко, О. Мокрогуз. Київ: ЦВП, АУП, 2016. 243 с.
81. Медіаграмотність: застосовувати не можна відмовитись: збірник методичних матеріалів / відповід. ред. І.М. Бакаленко. Запоріжжя, 2021. 196 с.
82. Медіаосвіта та медіаграмотність: короткий огляд / Іванов В., Волошенюк О., Кульчинська Л. Київ: АУП, ЦВП, 2011. 58 с.
83. Методика викладання історії та історичних дисциплін. Словник-довідник: навч. посіб. / уклад. Л.Г. Яновська. Одеса: 2020. 100 с.
84. Методика викладання історії у закладі вищої освіти: навчально-методичний посібник / [автор-укладач Г.М. Маринченко]. Миколаїв: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 292 с.
85. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник / О.В. Малихін, І.Г. Павленко, О.О. Лаврентьева, Г.І. Матукова. Київ: КНТ, 2014. 262 с.
86. Методика підготовки та проведення лекцій у національній академії внутрішніх справ. URL: https://okop.naiu.kiev.ua/assets/files/npa-navs/MetRec_lekc.pdf
87. Методика проведення лекційних занять. URL: <https://sites.google.com/view/metodrada>
88. Методичні вказівки до організації і проведення лекції. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/praktyka/5lek.pdf>

89. Методичні рекомендації до семінарських занять з навчальної дисципліни «Історія України та української культури» / М.І. Кабачинський та ін. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2022. 176 с.
90. Методичні рекомендації підготовки та проведення окремих видів навчальних занять. URL: <https://bmet.org.ua/metodichni-rekomendatsiyi-pidgotovki-ta-provedennya-okremih-vidiv-navchalnih-zanyat/>
91. Методичні рекомендації до курсу «Усна історія: методологія та методи дослідження»: для студентів спеціальності 032 «Історія та археологія» (галузі знань 03 «Гуманітарні науки») та спеціальності 014 «Середня освіта (Історія)» (галузі знань 01 «Освіта») / уклад. Г. Скорейко, Т. Ковалець. Чернівці: Технодрук, 2024. 56 с.
92. Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи з обов'язкової освітньої компоненти «Усна історія: теорія і методика досліджень» / укл. Сичевський А.О. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 116 с.
93. Методичні рекомендації щодо підготовки до участі у II етапі Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України. URL: <https://kman.kyiv.ua/wp-content/uploads/2020/11/metodychni-rekomendacziyi.pdf>
94. Методичні рекомендації щодо підготовки, написання та захисту наукових робіт відділення філософії та суспільствознавства в системі Малої академії наук: навчально-методичний посібник / О.В. Євченко, С.В. Євченко. Житомир: ДУ «Житомирська політехніка», 2022. 60 с.
95. Методичні рекомендації щодо розвитку STEM-освіти в закладах загальної середньої та позашкільної освіти у 2021/2022 навчальному році. URL: https://znayshov.com/News/Details/metodychni_rekomendatsii_shchodo_rozvytku_stem-osvity_u_2021_2022_navchalnomu_rotsi
96. Микитчик О.С. Самостійна робота здобувачів вищої освіти: Методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти ПДАФКіС. Дніпро, 2020. 27 с.
97. Мирошніченко В.О. Використання сучасних інформаційних технологій: формування мультимедійної компетентності (для спеціальності – історія): навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2018. 296 с.
98. Мистецтво бути викладачем: практичний посібник / А. Брінклі, Б. Десанте, М. Флегм та ін. Київ, 2003. 143 с.
99. Михайліченко М.В., Рудик Я.М. Освітні технології: навчальний посібник. Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.
100. Мося І., Каленський А. Розвиток самоосвітньої компетентності студентів закладів фахової передвищої освіти: методичні рекомендації. Київ: Інститут ПТО НАПН України, 2019. 109 с.
101. Мотиваційний лист. URL: <https://kyivobl-man.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/Dodatok-2.-Motyvatsijnyj-lyst.pdf>
102. Муза О.В. Календар прав людини: посібник для педагогічних працівників навчальних закладів. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/human-rights-calendar-handbook-teachers-educational-institutions-muza-2016/>

103. Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф; пер. з англ. та адапт. Н.Г. Протасової. Київ: Основа, 2016. Т. 6. 100 с.
104. Ніколенко К. В. Цивілізаційні трансформації сучасності: навч. посібник. Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2020. 106 с.
105. Остапенко І.В. Медіаконтент як засіб розвитку громадянської компетентності молоді: методичні рекомендації / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. 2022. 34 с.
106. Отич О.М. Основи педагогічної майстерності викладача професійної школи: підручник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 208 с.
107. Палеха Ю.І., Леміш Н.О. Основи науково-дослідної роботи: навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2017. 336 с.
108. Петков С.В. Методика викладання історії: теорія та практика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 216 с.
109. Піменов В. Гостьова лекція для магістрантів спеціальності 014 середня освіта (історія) на тему «Основні вимоги до оформлення шкільної документації вчителя історії». URL: <https://kvi.kpnu.edu.ua/2024/04/20/hostova-lektsiia-dlia-mahistrantiv-spetsialnosti-014-serednia-osvita-istoriia/>
110. Планування розвитку територіальних громад: навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / Г. Васильченко, І. Парасюк, Н. Єременко; Асоціація міст України. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІЕНЕЙ», 2015. 256 с.
111. Пометун О.І., Гупан Н.М., Власов В.С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
112. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: навчальний посібник. Київ: А.С.К., 2012. 192 с.
113. Пометун О., Гупан Н. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії: методичний посібник [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 250 с. URL: <https://undip.org.ua/library/metodyka-rozvytku-krytychnoho-myslennia-uchniv-litseiu-na-urokakh-istorii-metodychnyy-posibnyk-2/>
114. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі: навчальний посібник. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
115. Пометун О.І., Гупан Н.М. Практичні заняття з історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 160 с.
116. Почапська О.І. (Не)безпека в цифровому світі: навчальний посібник. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2024. 59 с.
117. Практична медіаосвіта: медіаграмотність в освітньому просторі: навч.-метод. посібник / уклад.: В.В. Байдик, О.В. Проніна; за заг. ред. В.В. Байдик. Лисичанськ, 2021. 66 с.
118. Проектне навчання в історичній освіті: методичні рекомендації / В. Долід, П. Долганов. Рівне: РОІППО, 2023. 83 с.
119. Ремех Т., Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти: методичний посібник [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 222 с.

URL: <https://undip.org.ua/library/metodyka-navchannia-uchniv-litseiu-hromadianskoi-osvity-metodychnyy-posibnyk/>

120. Розроблення освітньо-професійної програми та навчального плану підготовки здобувачів фахової передвищої освіти: методичні рекомендації / укладачі: Н. Вітранюк, О. Соколкова та ін. Київ, 2022. 59 с.
121. Сидорчук Н.Г., Антонова О.Є. Мала академія наук як форма організації наукової діяльності учнів: методичні рекомендації. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. 35 с.
122. Соціологія: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2002. 472 с.
123. Старша профільна школа: кроки до становлення: методичні рекомендації / Сеїтосманов А., Фасоля О., Мархлевські В. К., 2019. 52 с.
124. Створюй, спілкуйся та поважай: кращий Інтернет починається з тобою: методико-бібліографічні матеріали / Управління культури і туризму Харк. облдержадмін., Харк. обл. універс. наук. б-ка; ред. уклад. Н.М. Грачова. Харків: ХОУНБ, 2018. 20 с.
125. Степанков В.С. Методика викладання історичних дисциплін у ВНЗ: методичні поради для підготовки до семінарських занять та завдання самостійної роботи для студентів магістратури спеціальності 8.02030201 Історія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, комп'ютерно-інформаційна лабораторія історичного факультету, 2014. 28 с.
126. Стефанюк Г.В. Джерела з історії України у шкільній освіті: топорні конспекти лекцій і самостійна робота: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 014 Середня освіта (Історія) денної і заочної форми навчання. Івано-Франківськ, 2018. 161 с.
127. Стефанюк Г.В. Розвиток історичного та логічного мислення на уроках історії: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2018. 62 с.
128. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір: навч. посіб. 2-ге вид., змінене. Харків: Право, 2019. 392 с.
129. Стинська В.В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2022. 180 с.
130. Структурні виміри сучасного суспільства: навчальний посібник / за ред. С.О. Макеєва. Київ, 2006. 272 с.
131. Теорія держави та права: навчальний посібник / [Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.]. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
132. Терно С.О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії: [посібник для вчителя]. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
133. Терно С. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії): [посібник для вчителя]. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с.
134. Терно С. Теорія та методика навчання історії: практикум для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Історія та археологія». Запоріжжя: ЗНУ. 2016. 36 с.

135. Терно С.О. Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії. Запоріжжя, 2011. 275 с.
136. Траверсе Т.М. Психологія викладацької роботи: підручник. Київ, 2009. 269 с.
137. Упровадження STEM-освіти в умовах інтеграції формальної і неформальної освіти обдарованих учнів: методичні рекомендації / Н.І. Поліхун, К.Г. Посто-ва, І.А. Сліпучіна, Г.В. Онопченко, О.В. Онопченко. Київ: Інститут обдарова-ної дитини НАПН України, 2019. 80 с.
138. Формування медіаграмотності на уроках суспільствознавчих дисциплін (з досвіду роботи вчителів історії, правознавства та громадянської освіти Кіро-воградщини): методичні розробки для вчителів історії, правознавства та гро-мадянської освіти / уклад.: Наталія Черткова, Інна Відіборенко. Кропивниць-кий: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2020. 84 с.
139. Цись О. Організація самостійної навчальної діяльності студентів технолого-педагогічних спеціальностей засобами інформаційно-комунікаційних техно-логій: навчальний посібник. Тернопіль: Осадець Ю. В. 2018. 150 с.
140. Черевичний Г.С. Педагогічна практика майбутніх учителів історії (сучасні тех-нології організації та проведення): методичні рекомендації. Київ: ТОВ «Вида-вництво «Юстон», 2024. 72 с.
141. Черних О.О. Онлайн: навч.-метод. посібник. Київ: ВАІТЕ, 2020. 108 с.
142. Чорномаз Б. Усна історія України: навч. посіб. Київ: Талком, 2019. 160 с.
143. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослід-ницької діяльності: підручник. Київ: Знання—Прес, 2003. 307 с.
144. Шляхтун П.П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін: навч. посібн. Київ, 2011. 224 с.
145. Юрженко Л.В. Соціальна структура суспільства: навчальний посібник. Київ: АПСВ, 2005. 295 с.
146. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017 324 с.
147. Янкович О.І. Медіаосвіта в загальноосвітній школі: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. 160 с.

Спеціалізовані дослідження

148. Аверіна К. С. Сучасна криза ідентичності: активність особистості чи шлях до сингулярності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. С. 3-5.
149. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених: кол. моногр. / за заг. ред. Н.Г. Сорокіної, А.Є. Артю-хова, І.О. Дегтярьової. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. 169 с.
150. Актуальні питання методики викладання загальноосвітніх дисциплін в умо-вах реформування ЗФПО (2022): матеріали Всеукраїнської науково-прак-тичної конференції, м. Київ, 2 листопада 2021 р. / за ред. Ю.В. Ївженка. Київ: Четверта хвиля. Ч. 1. 324 с.

151. Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2023. 305 с.
152. Алексєєва С.В. Сучасні аспекти індивідуалізації навчання у закладах загальної середньої освіти в умовах інформатизації. *Педагогічні науки: Теорія та практика*. 2022. № 1(40). С. 11-16.
153. Амельченко Н. Аналіз сучасних навчальних програм щодо громадянської освіти та політичної системи України. Київ, 2019. 33 с.
154. Андоверова А., Плахтій М. Пріоритети інструменталізму у філософії дидактики Дж. Дьюї. *Проблеми дидактики історії*: збірник наукових праць (ПДІ). 2021. Вип. 12. С. 68-74.
155. Андреев А.М., Андреева О.А., Степанова О.С. Педагогічний супровід учня на основних етапах підготовки до конкурсів у системі Малої академії наук. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2024. № 2 (27). С. 3-12.
156. Андреев А.М., Андреева, О.А. Засоби здійснення психолого-педагогічного супроводу розвитку в учнів здібностей до пошуку ідей під час науково-дослідницької діяльності. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2023. № 1(26). С. 3-10.
157. Андрущенко В. Формування особистості вчителя в сучасних умовах. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 58-69.
158. Антибура Ю. Медіаконтент на уроках історії в загальноосвітніх школах України: перспективи та ризики використання. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*. Vol. 5. № 4. December 2017. С. 78-88.
159. Антонова З.О. Психологічні особливості іміджу сучасного педагога у ВНЗ. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія*. 2015. Вип. 2.
160. Арбузова Ю.В., Багмет Т.Є. Сучасні теоретичні та практичні аспекти дистанційного навчання в закладах фахової передвищої освіти. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2021. № 1(17). С. 29-40.
161. Ахромов М., Боброва Т. Перспективи розвитку професійних компетенцій здобувачів фахової передвищої освіти під час дистанційного навчання. *Молодий вчений*. 2021. № 1 (89). С. 75-77.
162. Ахтирська Н. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. URL: <https://surl.li/nvukdo>
163. Бабарикіна Н. Громадянська активність та її вплив на процеси децентралізації *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5. Vyd. 5. С. 101-106.
164. Бабенко А. Інтеграція історії України та всесвітньої історії: всі «плюси» та «мінуси». URL: <https://osvitoria.media/experience/to-vb-yut-chy-ni-istorychnu-osvitu-v-ukrayini-bachennya-ekspertiv-ta-istorykiv/>
165. Багінський А.В., Пашукова Д.С. Вплив соціально-політичних трансформацій в Україні на гендерні відносини та конфлікти. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2024. № 4 (64). С. 77-85.

166. Бандурка І. Права дитини та деякі проблеми, пов'язані з їх застосуванням. *Право.ua*. 2021. № 4. С. 48-55.
167. Барвінок М. Небезпека в інтернеті. URL: <https://surl.li/fzgyzb>
168. Барна Т., Коцюрба Н. Сучасні підходи до вивчення соціально-гуманітарних дисциплін. *Фахова передвища освіта (ФПО)*. 2020. № 3. С. 112-115.
169. Барнінець О. Методика організації та проведення ігор на уроках історії. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. URL: <http://znp.udpu.edu.ua/article/view/188595>
170. Белінська Л. З досвіду підготовки студентів коледжу до ДПА у формі ЗНО з історії України. *ПДІ*. 2019. Вип. 10. С. 153-160.
171. Беновська Л.Я. Територіальна громада як суб'єкт регулювання розвитку територій: теоретичні аспекти. *Регіональна економіка*. 2018. №1. С. 30-39.
172. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ; Чернівці: Букрек, 2018. 320 с.
173. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Національний механізм захисту прав людини. Ужгород, 2003. 57 с.
174. Биць М.М. Творча майстерня вчителя. Активізація творчих здібностей учнів на уроках історії та правознавства. URL: <https://dorobok.edu.vn.ua/article/view/656>
175. Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014-2016) / [за заг. ред. І. Руснака) Київ: Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2017. 162 с.
176. Білецька С.А. Витоки морального виховання учнів у позакласній роботі в історії педагогічної думки. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 49. С. 8-14.
177. Білецька Т. Компетентнісний підхід у системі модернізації сучасної освіти: світовий та вітчизняний досвід. *ПДІ*. 2021. Вип. 12. С. 61-68.
178. Бісік С. Сучасні методики навчання при викладанні правових дисциплін у коледжі Сумського НАУ. *ФПО*. 2020. № 2. С. 74-76.
179. Бондарук І. Методика розвитку критичного мислення учнів у процесі навчання всесвітньої історії. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/39_2/vi_snuuk_8.pdf
180. Бондарук І.П. Методичні умови розвитку критичного мислення учнів на уроках історії. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. 2008. Том 1. № 50. С. 113-118.
181. Боровець Д. Використання методики Боно на уроках історії (на прикладі теми «Реформи Рональда Рейгана»). *ПДІ*. 2013. Вип. 4. С. 154-159.
182. Боровець Д. Рольова гра на уроках історії (на прикладі теми «Паризька мирна конференція 1919-1920 рр.»). *ПДІ*. 2014. Вип. 5. С. 171-175.
183. Боровець І. Інтерактивні методи навчання на семінарських заняттях курсу «Новітня історія країн Європи та Америки 1918-1945 рр.». *ПДІ*. 2009. Вип. 1. С. 63-67.

184. Боровець І., Дубінський В., Пігович І. Умовно-схематична наочність як методичний інструмент (на прикладі вивчення окремих політичних термінів з історії XIX ст.). *Вісник науки та освіти*. Київ. 2025. Вип. 5 (35). С. 1088-1098.
185. Боровець І.І. Громадянська освіта та методика її навчання: підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / за загальною редакцією Т.В. Бакка, Т.В. Мелешенко. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. 320 с.: іл. *ПДІ*. 2020. Вип. 11. С. 186-190.
186. Борчук С., Дрогомирецька Л. Використання технології кооперативного навчання під час проведення уроку із всесвітньої історії в 11 класі. *ПДІ*. 2021. Вип. 12. С. 121-128.
187. Борчук С., Санкович М. Науково-дослідницька робота у ЗЗСО в умовах російсько-української війни (2014–2022 рр.): парадигма національно-патріотичного виховання. *ПДІ*. 2023. Вип. 14. С. 142-149.
188. Борчук С., Санкович М. Педагогічні умови ефективного використання кооперативного навчання у процесі вивчення історії України. *ПДІ*. 2022. Вип. 13. С. 154-162.
189. Борчук С., Санкович М. Позанавчальна діяльність вчителя історії України: етнокраєзнавчий компонент. *ПДІ*. 2020. Вип. 11. С. 32-40.
190. Борчук С., Санкович М., Богомаз О. Проектна технологія на уроках історії та громадянської освіти (з досвіду Яблунецького ліцею Івано-Франківської області). *ПДІ*. 2024. Вип. 15. С. 74-83.
191. Бочковська А. Сталий розвиток суспільства в Україні. *Геополітика України: історія і сучасність*: збірник наукових праць. 2018. Випуск 1 (20). С. 144-152.
192. Булдакова Л., Булдакова Я. Використання ментальних карт на уроках громадянської освіти. *ПДІ*. 2024. Вип. 15. С. 83-88.
193. Буринська О.І. Еволюція концепції сталого розвитку як головної парадигми нового тисячоліття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство /* голов. ред. М.М. Палінчак. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2016. Вип. 7. Ч. 1. С. 57–60.
194. Бурлачка М. Освітні тренди викладання історії України в умовах воєнного стану. *ФПО*. 2022. № 4. С. 42-45.
195. Бутко О., Леськів О. Трансформація новинного контенту в умовах війни на прикладі телемарафону «Єдині новини». *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво*. 2024. № 7 (2) С. 184–197.
196. Ваніна Н., Пащенко Т. Проектна діяльність як засіб підвищення якості підготовки здобувачів фахової передвищої освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки*. 2022. № 2. 49. С. 50-57.
197. Васильєва І.Г. Особливості діяльності викладача вищої школи в умовах персоналізації сучасної освіти. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр.* 2017. № 54-55. С. 373-379.

198. Василюк О. Педагогічні умови використання міжпредметних зв'язків історії України та української літератури. *ПДІ*. 2018. Вип. 9. С. 93-102.
199. Вдовиченко Є.В. Сутність корупції, її принципи і властивості (філософський контекст). *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. С. 215-219.
200. Вербицька П. Сучасна історична дидактика: відповіді на суспільні виклики. *ПДІ*. 2014. Випуск 5. С. 3-12.
201. Веремієнко Т. Соціокультурна динаміка в процесі глобальних трансформацій. URL: http://iepjournals.com/journals/8-9/2008_6_Veremienko.pdf
202. Верстюк В. Проблеми змісту шкільної історичної освіти (загальнотеоретичний аспект). *ПДІ*. 2009. Вип. 1. С. 112-118.
203. Веселова Л.Ю. Кібербезпека в умовах гібридної війни: адміністративно-правові засади: монографія. Одеса: Гельветика, 2020. 486 с
204. Виговський Д. Суть лобізму як категорії політичної науки. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*: зб. наук. пр. Львів, 2008. Вип. 20. С. 42-48.
205. Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, 2003. 162 с.
206. Виховання активних і відповідальних громадян-патріотів України. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ, 2021.
207. Віднянський С., Мартинов А. Війна Росії проти України та міжнародне співтовариство. Київ: Парлам. вид-во, 2023. 336 с.
208. Виховна і позаурочна робота в Черкаському політехнічному фаховому коледжі. URL: <https://polytechnic.ck.ua/node/109>
209. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. Київ, 2019. 144 с.
210. Віннічук О.В., Кобильник В.В., Ігнат'єва Т.В. Аналіз сучасних практик демократії участі: український досвід. *Регіональні студії*. 2022. № 28. С. 58-62.
211. Вітюк М.В. Використання методу проектів на уроках історії. *Scientific journal «ΛΟΓΟΣ. The art of scientific mind»*. 2019. № 3, April. С. 54-55.
212. Вознюк О. Стратегії формування критичного мислення в контексті медіаосвіти. *Нові технології навчання*. 2023. № 97. С. 6-15.
213. Войціховський О.Е., Бакумов О.С. Збройна агресія Російської Федерації проти України як загроза системі колективної безпеки. *Право і безпека – Право и безопасность – Law and Safety*. 2023. № 1 (88). С. 134-145.
214. Воронюк Л. Метод проектів як спосіб активізації розвивальної діяльності учнів на заняттях з історії: з досвіду роботи. *ПДІ*. 2014. Вип. 5. С. 150-166.
215. Воронюк Л. Удосконалення професійної компетентності учителя засобами блога: з досвіду роботи. *ПДІ*. 2015. Вип. 6. С. 100-107.
216. Гаврилюк Л.П., Куб'як Н.І. Виховання толерантності особистості як запорука попередження проявів ксенофобії у суспільстві. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна* / за ред. Л.П. Мельник, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2019. Вип. XXXII. С. 40-54.

217. Ганаба С. Storytelling – ефективний метод розвитку комунікативної компетентності на уроках історії. *ПДІ*. 2021. Вип. 12. С. 94-102.
218. Ганаба С. Аксіологічні пріоритети історичної освіти. *ПДІ*. 2016. Вип. 7. С. 19-27.
219. Ганаба С. Візуалізація як принцип побудовий реалізації методів навчання історії. *ПДІ*. 2022. Вип. 13. С. 79-87.
220. Ганаба С. Візуальні джерела на уроках історії: можливості використання. *ПДІ*. 2025. Вип. 16. С. 34-44.
221. Ганаба С. Експлікація філософсько-педагогічних поглядів Джона Дьюї в історичну освіту. *ПДІ*. 2013. Вип. 4. С. 48-56.
222. Ганаба С. Концепт розуміння: теоретичне обґрунтування та можливості практичної реалізації на уроках історії. *ПДІ*. 2015. Вип. 6. С. 3-11.
223. Ганаба С. Критичне мислення як компетенція та технологія навчання: можливості використання на уроках історії. *ПДІ*. 2024. Вип. 15. С. 12-21.
224. Ганаба С. Методологічні орієнтири вивчення символічного простору міста на уроках історії. *ПДІ*. 2017. Випуск 8. С. 40-49.
225. Ганаба С. Розвиток емоційного інтелекту на уроках історії. *ПДІ*. 2023. Вип. 14. С. 87-96.
226. Ганаба С. Стандартизація тестового контролю перевірки засвоєння знань як фактор якості історичної освіти. *ПДІ*. 2020. Вип. 11. С. 17-24.
227. Ганаба С. Філософсько-освітні ідеї Пауло Фрейре в контексті модернізації історичної освіти. *ПДІ*. 2011. Вип. 3. С. 55-60.
228. Гарасимів Т, Базарник Б. Самореалізація як соціальний розвиток особистості. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_837_37.pdf
229. Гвоздецький В.Д. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. С. 139-145.
230. Гевко І.В. Інформатизація освіти: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. Вип. 63. С. 46-49.
231. Гітун Н.І. Соціалізація особистості в умовах трансформації сім'ї. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/223>
232. Глушковецький А., Булдакова Л. Використання ментальних карт на уроках історії. *ПДІ*. 2023. Вип. 14. С. 149-158.
233. Годованюк Т.Л. Індивідуальне навчання у вищій школі: монографія. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. 160 с.
234. Головачко В.М., Максименко Д.В., Шершун В.В. Боротьба проти корупції в Україні, Румунії, Угорщині та Словаччині. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2019. Вип. 2(12). С. 27-32.
235. Гомонюк В.О. Самоактуалізація та самореалізація особистості: сучасні наукові уявлення. *Materialy IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Europejska nauka XXI wieka – 2013»*. Volume 22: Psychologia i socjologia. Politologija. Przemiśl: Nauka i studia, 2013. S. 21-26.

236. Гончарова М. Роль мови у формуванні різновидів ідентичностей. *Мова і суспільство*. 2015. № 6. С. 60-69.
237. Горбатюк О. Умови ефективного використання наочності на уроках історії. *ПДІ*. 2021. Вип. 12. С. 128-135.
238. Горбатюк О. Формування громадянської компетентності, як інтегрованої якості особистості майбутнього вчителя історії. *ПДІ*. 2019. Вип. 10. С. 46-50.
239. Горчакова А.Б. «Усна історія», як засіб формування історичної пам'яті здобувачів освіти старших класів. *Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Луцьк, 2020. С. 96-100.
240. Гривко А. В. Проблеми оцінювання навчальних досягнень учнів в умовах дистанційного навчання в період пандемії. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721501/1/tezy2.pdf>
241. Гринюк Л. Інноваційний підхід при підготовці до НМТ з історії України (через використання Insta-акаунта). *ПДІ*. 2025. Вип. 16. С. 44-54.
242. Гринюк Л. Метод «Кластер» як один із методів формування критичного мислення учнів на уроках історії. *ПДІ*. 2022. Вип. 13. С. 174-178.
243. Гринюк Л. Науково-дослідницька діяльність учнів на уроках історії як ефективний метод формування навиків критичного мислення. *ПДІ*. 2023. Вип. 14. С. 158-163.
244. Гринюк Л. Роль клубної роботи в громадянському становленні учнів (із досвіду роботи історико-патріотичного клубу «ВІП» у 2012-2013 навчальному році). *ПДІ*. 2014. Вип. 5. С. 166-171.
245. Гринюк Л. Сторітеллінг як інноваційний метод навчання та його використання на уроках історії. *ПДІ*. 2024. Вип. 15. С. 107-114.
246. Гринюк Л. Формування історичного мислення старшокласників на уроках історії. *ПДІ*. 2017. Вип. 8. С. 181-186.
247. Гриценко А. Інформаційно-освітнє середовище як напрям модернізації фахової підготовки та перепідготовки учителів історії. *Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти*: збірник наукових статей / за заг. ред. Г.Л. Єфремової. Суми, 2021. С. 306-312.
248. Гришко (Курдибайло) В. Розвивальне навчання з історії як предмет наукового дослідження. *ПДІ*. 2011. Вип. 3. С. 106-118.
249. Грінченко В. Використання методу проектів із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у шкільному курсі історії. *Наукові записки. Серія: історичні науки*. 2015. Вип. 22. С. 118-124.
250. Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2013 р., м. Київ) / упоряд. В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк; за заг. ред. О.А. Корнієвського. Київ: НІСД, 2014. 192 с.
251. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку: аналіт. доповідь / [Яблонський В.М., Андріюченко Т.В., Бекешкіна І.Е. та ін.];

- за заг. ред. О.А. Корнієвського, Ю.А. Тищенко, В.М. Яблонського. Київ: НІСД, 2018. 128 с.
252. Грудинін Б.О. Педагогічна взаємодія: вимоги в контексті особистісно орієнтованої освітньої парадигми. URL:
<https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ac7cc873-b66f-4ebb-a309-bb0cc959f2f9/content>
253. Губарева С.С. Використання проєкційної технології при викладанні історії. Харків, 2013. 62 с.
254. Гумен С. Формування медіаграмотності та критичного мислення в процесі навчання історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. 2020. Вип. 8. С. 215-220.
255. Гура В. Корупція: поняття та види, причини виникнення. *Економічний аналіз*. 2022. Т. 32. № 2. С. 73-81.
256. Гуревич Р., Коношевський, Л., Коношевський, О., Воєвода А., Люльчак С. Інтеграція штучного інтелекту в сферу освіти: проблеми, виклики, загрози, перспективи. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2024. Вип. 72. С. 172-186.
257. Гусаренко М.Ю., Валах Ю.В. Стратегія поведінки вчителя у складних педагогічних ситуаціях. Дніпро, 2017. 89 с.
258. Гусєв І.М. Особливості взаємодії з медіа в процесі та адаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту. URL:
<https://sppstudios.com.ua/web/uploads/pdf/26-Article%20Text-50-1-10-20191225.pdf>
259. Гуцало Л.В. Розвиток критичного мислення на уроках історії. Роль педагога у впровадженні інноваційних технологій в освітній процес: історія та сьогодення. *Науковий збірник «Велика Волинь»*: матеріали регіональної науково-краєзнавчої конференції. Бердичів: ФОП Мельник М.В., 2023. Вип. 65. С. 215-222.
260. Даценко А.Ю. Шляхи забезпечення балансу між свободою слова та її цензурними обмеженнями в умовах гібридної війни. *Політикус*. 2021. № 1. С. 21-32.
261. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / відп. ред. В. Смолій. Київ: Ніка-Центр, 2016. 796 с.
262. Девтеров І.В., Роєнко В.О. Трансформації соціальних стереотипів: минуле, теперішнє, майбутнє. URL:
http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/pv/pv_2011_57.pdf#page=129
263. Дика Н.М. Урок-діалог у системі інтерактивного навчання. URL:
https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2321/1/Dyka_N_MK2_GI.pdf
264. Дискримінація та нетолерантність. URL:
<https://www.coe.int/uk/web/compass/discrimination-and-intolerance>
265. Діденко О. Критерії ефективності державної політики національно-патріотичного виховання молоді в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр.* Дніпропетровськ, 2014. Вип. 1. С. 175-184.

266. Дірявка Ю.П., Невгодовська І.О. Інноваційні форми організації занять в школі з метою формування історичної компетентності учнів. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2019. № 180. С. 74-81.
267. Добровольський А., Зюбрицька А. Патерни використання штучного інтелекту студентами навчальних закладів фахової передвищої освіти на заняттях з історії (на прикладі Кам'янець-Подільського фахового медичного коледжу). *ПДІ*. 2025. Вип. 16. С. 113-121.
268. Довгань Н.О. Соціокультурна взаємодія поколінь: дослідницькі ресурси дискурс-аналізу. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2012. Вип. 46 (49). С. 179-187.
269. Довгий С.О. Про діяльність Національного центру «Мала академія наук України». *Вісник Національної академії наук України*. 2018. № 5. С. 30-33.
270. Довгий С.О. Становлення, розвиток та пріоритетні напрями освітньої діяльності Малої академії наук України у контексті модернізаційних процесів. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2012. № 1. С. 6-13.
271. Докаш В., Онуфрієва Л., Рудзевич І. Соціалізація особистості: соціопсихологічний контекст. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць. 2014. Вип. 24. С. 177-190.
272. Домаранська А. Соціокультурний вимір соціальної стратифікації українського суспільства. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. №2. С. 52-59.
273. Дорошенко В.А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 322-326.
274. Драновська С. Формування критичного мислення учнів на уроках історії за допомогою онлайн-сервісів навчання. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*: науково-педагогічний журнал. 2020. № 1(8). С. 10-13.
275. Дубінка М. Діалогічне педагогічне спілкування як основа суб'єкт-суб'єктної взаємодії. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 112. С. 173-181.
276. Дубінський В., Мельник О. Українська держава (гетьманат Павла Скоропадського): внутрішня та зовнішня політика (проект дослідницького уроку). *ПДІ*. 2024. Вип. 15. С. 114-122.
277. Ємельяненко А.Л., Снагощенко В.В. Формування мотивації до навчальної діяльності учнів на уроках історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*: науково-педагогічний журнал. Суми, 2016. № 3. С. 93–96.
278. Єрмаков І.Г., Кириченко В.І., Ковганич Г.Г., Спіжева Д.В. Учніське самоврядування; структура, зміст і концепція розвитку, проектна діяльність, досвід організації. Харків: Вид. група «Основа», 2008. 112 с.
279. Жданова О., Колодяжний П. Організація самостійної роботи у вишах як необхідна складова сучасного навчального процесу. *Вісник Луганського національного університету ім. Т.Г. Шевченка*. 2009. Ч. 2. № 23. С. 100-112.
280. Желіба О.В. Методичні засади використання умовно-графічної наочності у процесі навчання всесвітньої історії в 10-11 класах: дис. ... канд. пед. наук за

- спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання історії. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2003. 221 с.
281. Желіба О. Позакласна робота з історії: особливості, об'єднання, заходи. *Позакласна робота з історії в школі*. Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2001. С. 4-17.
282. Жукова С. Кібербезпека в інтернеті та групи смерті. Як уберегтися? *Фахова передвища освіта*. 2020. № 3. С. 62-63.
283. Журба О.В. Формування медіаграмотності десятикласників на уроках інтегрованого курсу «Громадянська освіта». *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. 2018. Вип. LXXXII. Т. 3. С. 61-64.
284. Забокрицький І. Рівність, гідність та пропорційність як принципи прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 521-530.
285. Заболотня А.С., Варипаєв О.М. Проблеми дискримінації та пастки толерантності у сучасному суспільстві. *Філософія спілкування*. 2025. № 11. С. 49-57.
286. Задорожна Л.В. Навчальні функції історичних документів. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/6540/3/28.pdf>
287. Зайко Л.Я., Одончук І.С. Роль медіаграмотності у сучасній шкільній освіті. *Актуальні проблеми соціальних комунікацій: матеріали Восьмої міжвузівської студентської наукової конференції* (м. Київ, 30 трав. 2022 р.). Київ, 2022. С. 53-55.
288. Заяц В.Ю. Деякі теоретичні аспекти поняття (сутності) корупції як об'єкта протидії. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 338-348.
289. Збірник статей Восьмої міжнародної науково-методичної конференції «Критичне мислення в епоху токсичного контенту». Київ: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2020. 494 с.
290. Збірник статей методологічного семінару «Медіаосвіта в Україні: наукова рефлексія викликів, практик, перспектив». Київ: Національна академія педагогічних наук України, 2013. 741 с.
291. Зінченко В. Академічна доброчесність як основа сучасного процесу. *Актуальні питання гуманітарних наук. Педагогіка*. 2020. Вип. 31. Т. 3. С. 198-205.
292. Зливков В. Особливості соціальної ідентичності особистості в умовах невизначеності. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/543484381.pdf#page=5>
293. Івченко Ю. Національна свідомість і патріотизм як чинники відродження Української держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6(21). Т. 1. С. 18-21.
294. Ігнатенко Н. Методологічні властивості дидактичних ігор при вивченні історії у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО). *ПДІ*. 2018. Вип. 9. С. 86-93.
295. Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії: зб. матеріалів IV Всеукр. відкр. наук.-практ. онлайн-форуму, Київ, 27 жовт. 2022 р. / за заг. ред. І.М. Савченко, В.В. Ємець. Київ: Національний центр «Мала академія наук України», 2022. 588 с.
296. Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти: проблеми і перспективи: збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конфе-

- ренції, м. Івано-Франківськ, 22 квітня 2021 р. / за наук. ред. М.Ю. Косила і А.З. Королько. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2022. 200 с.
297. Іщук С.І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. №2 (22). С. 1-14.
298. Кабанцева І.А. Громадянське суспільство Румунії: досвід протидії корупції. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 33-37.
299. Кабусь Н.Д. Витоки ідеї сталого розвитку особистості в творчості Г. С. Сковороди. *Педагогіка та психологія: збірник наукових праць*. Харків, 2015. Вип. 47. С. 234-247.
300. Казаков Г., Точиліна І. Використання СНАТ GPT у викладанні історії в закладах середньої освіти: погляд вчителя. *Гуманітарні студії: історія та педагогіка*. 2024. № 1 (7). С. 42-51.
301. Каленський А.А. Фахова передвища освіта: концептуальні засади стандартизації підготовки молодших спеціалістів. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія: науковий журнал*. 2017. № 277. С. 101-105.
302. Камбалова Я., Грузін К. Музейні історико-краєзнавчі екскурсії для здобувачів освіти: методичні аспекти проведення. *ПДІ*. 2021. Вип. 12. С. 148-156.
303. Камбалова Я., Семенова А. Туристично-краєзнавчі заходи як засіб патріотичного виховання. *ПДІ*. 2020. Вип. 11. С. 62-67.
304. Канан А. Інноваційні моделі функціонування антикорупційних органів у світі. *Аспекти публічного управління*. 2019. № 7(11) С. 79-84.
305. Капустян В., Левандовська Я. Аспекти боротьби з корупцією та проблеми лобізму в Україні. *Молодий вчений. Економічні науки*. 2018. № 4 (56), квітень. С. 780-783.
306. Квасевич О.І. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії в умовах війни. *Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти: збірник наукових праць / редкол. О.Я. Чебикін та ін. Одеса: Університет Ушинського, 2023. С. 110-117.*
307. Кіндратець О.М. Громадянська активність як умова демократизації суспільства. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2009. Вип. 38. С. 117-125.
308. Ключові питання та відповіді про російську агресію. URL: <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovidi-pro-rosijsku-agresiyu>
309. Кобзар М. Розвиток критичного мислення студентів-медиків у процесі вивчення історії. *ФПО*. 2022. № 4. С. 57-59.
310. Коваленко В.Є. Соціалізація особистості в умовах сучасних викликів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2020. № 7 (338). С. 5-15.
311. Ковалів Ж.В. Формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів гуманітарних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2005. 207 с.
312. Коваль Н.В. Необхідність впровадження інституту цивілізованого лобізму в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 19. С. 170-175.

313. Ковальова А. О. Рольова гра на уроках історії. *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. Харків: ХНПУ, 2016. Вип. 8. С. 212-215.
314. Козловець М.А. Вплив російсько-української війни на світовий порядок. URL: <https://surli.cc/cfqagu>
315. Козловець М.А. Ідентичність: поняття, структура і типи. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. № 57. С. 3-9.
316. Козловець М.А. Соціальна структура українського суспільства в контексті пост-соціалістичних трансформацій. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 4 (35). С. 41-57.
317. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
318. Колісник В. Агресивна війна проти України та руйнація світового правопорядку: причини і головні засоби реагування на тлі історичних паралелей. *Вісник Конституційного Суду України*. 2022. № 3-4. С. 115-128.
319. Коляда І., Камбалова Я. Формування у здобувачів освіти покоління «зумерів» уявлень про контроверсійність постаті гетьмана Павла Скоропадського на уроках історії України: інноваційні підходи. *ПДІ*. 2025. Вип. 16. С. 54-62.
320. Коляда І. Усна історія та усної сторичні науково-дослідницькі роботи з історичного краєзнавства учнів – членів МАН України: проблеми та перспективи. *ПДІ*. 2019. Вип. 10. С. 86-94.
321. Коляда І., Єрмоленко Б. Засоби українського сучасного кіно в умовах російсько-української війни (2014-2024 рр.) при вивченні історії України у 10-му класі: формування національної самосвідомості у здобувачів освіти покоління «зумерів». *ПДІ*. 2024. Вип. 15. С. 122-135.
322. Коляда І., Камбалова Я. Твори живопису на уроці історії України: теоретико-методичний аспекти. *ПДІ*. 2022. Вип. 13. С. 94-112.
323. Коляда І.А., Камбалова Я.М., Моцак С.І. Історичний онлайн-квест як інноваційна технологія позанавчальної діяльності зі здобувачами освіти покоління зумерів. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2024. Вип. 36. С. 128-144.
324. Коляда І., Пацерук Д. Формування уявлень про історичного діяча: роль фізіогномістичного підходу як засобу конкретизації (на прикладі постаті Романа Шухевича). *ПДІ*. 2023. Вип. 14. С. 172-180.
325. Коляда І., Шершень М. Формування громадянської культури в умовах агресії РФ (2022 р.): роль флешмобів у позанавчальній діяльності вчителя історії. *ПДІ*. 2022. Вип. 13. С. 193-199.
326. Коляда І., Шубер О., Тітов Ю. Формування уявлень про народну артистку України Аду Роговцеву сучасними візуальними засобами навчання: методика використання художніх фільмів на уроці історії України. *ПДІ*. 2025. Вип. 16. С. 69-76.
327. Коляда І., Шубер О., Цейгер І. Митрополит Андрей Шептицький: методика формування уявлень засобами художньої літератури (на прикладі роману С. Германа «Via Романа. Життя митрополита Андрея Шептицького»). *ПДІ*. 2022. Вип. 13. С. 162-174.

328. Коляда І., Якущенко Ю. Тестові технології засобами художньої літератури на уроці історії України. *ПДІ*. 2020. Вип. 11. С. 67-78.
329. Комар О. Інтерактивні методи навчання в сучасній дидактиці. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/374/1/interaktivni_metodu.pdf
330. Комп'ютерні ігри та мультимедіа як інноваційний підхід до комунікації: матеріали II Всеукраїнської науково-технічної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів. Одеса, 29-30 вересня 2022 р. Одеса: Видавництво ОНТУ, 2022. 178 с.
331. Комп'ютерні ігри у процесі вивчення історії: американський досвід навчання учнів середньої школи URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/5051>
332. Конкурс-захист науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН. URL: <https://man.gov.ua/contests/olympiad/konkurs-zahist-naukovo-doslidnitskih-robit-uchniv-chleniv-man>
333. Конкурс-захист. URL: <https://kyivobl-man.in.ua/konkurs-zahyst/>
334. Копилов С., Пігович І. Організація пізнавальної активності студентів на заняттях з історії з використанням штучного інтелекту: підходи та перспективи. *ПДІ*. 2025. Вип. 16. С. 122-132.
335. Копилов С., Пігович І. Штучний інтелект у системі вищої історичної освіти: підходи, проблеми та перспективи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2025. № 1 (141). С. 268-284.
336. Копіца О.І. Формування умінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів та інтерактивні технології навчання. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12083833.pdf>
337. Коробка Л.М. Види спільнотних ідентичностей: проблеми трансформації та взаємодії в умовах війни. *Проблеми політичної психології*. 2023. № 13 (27). С. 86-97.
338. Косовський С. Використання технології «перевернутого навчання» як інноваційного засобу підвищення якості освіти з історії України. *ФПІ*. 2022. № 4. С. 117-120.
339. Костенко Л.Д. Діяльність Малої академії наук у 1994–2014 рр. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2021. Вип. 81. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. С. 116-119.
340. Кострубіцька А.В. Свобода слова та окремі аспекти державного регулювання діяльності засобів масової інформації під час війни. *Вчені записки ТНУ ім. В. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Том 33 (72). № 3. С. 93-97.
341. Кохан Л.В. Особливості використання наочних засобів навчання в процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. Вип. 48 (101). С. 161-167.
342. Кравченко О., Бакка Т., Загребельна Н. Історико-біографічний та історико-психологічний портрет П. Куліша: формування медіаосвітніми засобами. *ПДІ*. 2019. Вип. 10. С. 58-64.

343. Кравченко С.О. Перспективи розвитку лобізму як складової системи запобігання корупції в Україні. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 129-137.
344. Кравченко С.О., Кучерявий В.М. Аналіз сутності цивілізованого лобізму як форми взаємовідносин влади та суспільства. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Том 30 (69). № 3. С. 93-99.
345. Кравчук М., Лаврів І. Сутність корупції та основні шляхи її подолання в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Вип. 3. С. 31-36.
346. Кравчук О. Використання інтерактивної дошки на уроках історії. *ПДІ*. 2021. Вип. 12. С. 135-141.
347. Кравчук О. Використання методу проектів у навчанні історії: з досвіду роботи. *ПДІ*. 2017. Вип. 8. С. 170-181.
348. Кравчук О. Ігрова модель навчання історії. *ПДІ*. 2018. Вип. 9. С. 134-148.
349. Кравчук О. Особливості використання ментальних карт на уроках історії. *ПДІ*. 2020. Вип. 11. С. 78-81.
350. Кравчук О. Реалізація програми національно-патріотичного виховання учнівської молоді на уроках історії та в роботі класного керівника. *ПДІ*. 2019. Вип. 10. С. 79-86.
351. Кравчук О. Способи опрацювання писемних джерел на уроках історії в загальноосвітній школі. *ПДІ*. 2016. Вип. 7. С. 187-197.
352. Кравчук О., Марценюк Н. Вивчення теми: «Закарпаття в складі Чехословаччини» на заняттях з історії України: методичний аспект. *ПДІ*. 2011. Вип. 3. С. 65-85.
353. Кремень В.Г., Топузов О.М., Ляшенко О.І., Мальований Ю.І. Засекіна Т.М. Профільна середня освіта: концептуальні засади для Нової української школи. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5(2). С. 1-8.
354. Кропельницька С.О., Кондур О.С., Криховецька З.М., Кулеша-Любінець М.М., Мигович Т.М. Проектна діяльність як інноваційний тренд розвитку Університету 4.0. Стратегія післядипломної освіти для сталого розвитку: монографія / за ред. Н.М. Рідей, Л.М. Панченко. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2020. С. 326-348.
355. Кросмедіа: контент, технології, перспективи: колективна моногр. / за заг. ред. д. н. із соц. ком. В. Е. Шевченко. Київ, 2017. 234 с.
356. Круть В. О. Лобізм як форма прояву корупції. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 227-232.
357. Культура споживання інформації: збірник матеріалів молодіжного наукового форуму «DIGITALTHINK: МОЛОДІЖНИЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ», 6 лютого 2025 року. Суми-Ужгород. 100 с.
358. Кульчицький С., Якубова Л. Кримський вузол. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2018. 496 с.
359. Купчишина В., Грубі Т. Медіаосвіта як складова освітнього процесу. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. № 3 (34). 2023. С. 183-201.
360. Курбан О. Проблема критичності мислення при споживанні медіаконтенту в умовах інформаційної війни. *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2022. № 28 (1). С. 21-27.

361. Курила В.С., Степаненко В.І. Критичне мислення як складова медіаграмотності осіб старшого віку в умовах війни. *Соціальна педагогіка*. 2023. Вип. 64. Т. 1. С. 173-177.
362. Курок Р. Тенденції розвитку фахової передвищої освіти в сучасних умовах. *Професійна педагогіка*. 2021. № 1 (22). С. 41-48.
363. Кухаренко В.М., Бондаренко В.В. Екстрене дистанційне навчання в Україні. Харків: Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. 409 с.
364. Куценко О. Соціальні класи: соціологічні інтерпретації та підходи до вивчення. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. 2014. №1 (5). С. 68-74.
365. Куцепал С.В. Комунікативна діяльність особистості у вимірі невизначеності інформаційного суспільства: соціально-філософська рефлексія. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2020. Вип. 1 (87). С. 112-119.
366. Кучеренко А. Формування інфомедійної грамотності на уроках історії в загальноосвітніх навчальних закладах. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 42. Т.1. С. 312-317.
367. Кучин Т.Р., Костенко І.В. Свобода слова в епоху цифрових технологій: захист від цензури та онлайн-переслідувань. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 83: Ч. 1. С. 130-135.
368. Кучинська І. Цінності військово-патріотичного виховання студентської молоді в умовах сучасного реформування. *ПДІ*. 2024. Вип. 15. С. 21-29.
369. Кушнерова С. Штучний інтелект як прийом розвитку критичного мислення на уроках історії. *Педагогічний вісник*. 2024. № 1-2. С. 134-138.
370. Кушнір В. М. Профільне навчання в історії розвитку вітчизняної школи (друга половина ХІХ–ХХ ст.): монографія. Умань: Видавець «Сочінський», 2016. 418 с.
371. Лавренов Д. А. Зарубіжний досвід правового забезпечення лобізму та його адаптація до українських політичних реалій. *Політологічний вісник*. 2014. Вип. 73. С. 452-468.
372. Лебдушка Л., Волошин Ю., Момот А. Жива історія – метод усної історії в школі. Прага, 2020. 34 с.
373. Лелеченко А.П. Феномен поняття «сталий розвиток». *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 12.
374. Леміжанська О. Подкасти, як інноваційний інструмент в освіті: нові можливості для уроків історії. *ПДІ*. 2024. Вип. 15. С. 145-153.
375. Леміжанська О. Штучний інтелект в історичному дискурсі: інноваційний підхід до мотивації учнів. *ПДІ*. 2023. Вип. 14. С. 180-188.
376. Липій Я.О., Манжелій Н.М. Особливості впливу інтернет-мережі на формування особистості молодшого школяра. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/10535>
377. Лисенко О. Проблема військового полону як предмет соціальної та усної історії. Деякі питання методології. *ПДІ*. 2015. Вип. 6. С. 11-20.
378. Лисенко О., Хойнацька Л. Методологічні аспекти міждисциплінарних зв'язків у вивченні історії Другої світової війни. *ПДІ*. 2017. Вип. 8. С. 21-33.
379. Лісовська. О.В. Основні форми краєзнавчої роботи в навчальних закладах. *Transcending Boundaries: Unraveling the Dynamics of Cutting-Edge Research and*

its Transformative Impact on the Global Sphere: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Internet Conference, July 11-12, 2024. Dnipro. P. 69-72.

380. Лозовий В. Гуманітарні науки в контексті модернізації освітньої системи в Україні та їх вплив на національно-патріотичне виховання молоді. *ПДІ*. 2017. Вип. 8. С. 33-40.
381. Лозовий В. Роль історичної освіти та науки у політиці сприяння порозумінню та примиренню у Європі. *ПДІ*. 2016. Вип. 7. С. 37-43.
382. Лозовий В., Карпенко М. Роль історичної освіти у формуванні української національної ідентичності та подоланні деструктивного впливу російської гуманітарної експансії. *ПДІ*. 2019. Вип. 10. С. 22-28.
383. Лопацька Н. Переваги лекції як форми навчального процесу у вищих навчальних закладах (з досвіду викладання історичних дисциплін). *ПДІ*. 2016. Вип. 7. С. 113-119.
384. Лузан П., Мося І., Колісник Н. Самоосвітня компетентність студентів як чинник якості фахової передвищої освіти. *Теорія і методика професійної освіти*. 2018. № 15. С. 1-22.
385. Люлька І. Особливості використання експонатів шкільного музею в процесі викладання історії. *ПДІ*. 2009. Вип. 1. С. 133-140.
386. Макарчук В., Амонс А. Позакласна робота як засіб виховання національної ідентичності учнів. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 11. С. 619-630.
387. Макеєв С., Симончук О. Класова структура сучасного суспільства. *Вектори змін українського суспільства* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2014. С. 110-134.
388. Малихін О.В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних закладів: теоретико-методологічний аспект: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. 307 с.
389. Малихін О. В., Ліпчевська І. Л. Формування умінь візуалізації навчальної інформації вчителів як актуальна проблема сучасної освіти. *Світ дидактики: дидактика в сучасному світі: зб. матеріалів II Міжнар. науково-практ. інтернет-конф., м. Київ, 22-23 листоп. 2022 р. Київ, 2023. С. 166-168.*
390. Малієнко Ю., Гурська О. Оновлені програми з історії України 2022: наративи, концепти, перспективи підручникотворення. *Проблеми сучасного підручника*. 2023. Вип. 29. С. 125-136.
391. Малієнко Ю.Б. Формування критичного мислення засобами підручників історії нового покоління. *Електронний збірник наукових праць ЗОІППО*. 2023. № 2 (54). URL: <https://surl.li/xgtqrm>
392. Маляр Л.В., Ваколя З.М. Особливості мотивації учнів до навчальної діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: збірник наукових праць*. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 82. С. 102-106.
393. Мамонтова Е.В., Кормич А.І. Співпраця України з міжнародними організаціями в умовах російської агресії: проблеми, напрямки, завдання. *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 73. С. 126-133.

394. Мануйлов Є.М., Калиновський Ю.Ю. Свобода слова як цінність демократичного державотворення: безпековий формат. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2020. № 3 (46). С. 44-56.
395. Марущенко О., Плахотнік О. Гендерні шкільні історії. Харків: Монограф, 2012. 88 с.
396. Марчук А.А. Особливості педагогічної взаємодії викладача та студента засобом змішаного навчання. *Інноваційна педагогіка: наук. журн.* 2020. Вип. 21. Т. 3. С. 173–179.
397. Масян А. Інформаційне суспільство та глобальні проблеми сучасності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. То 23. № 1.
398. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін» / [упоряд. Г.Г. Яковенко]. Харків, 2020. 138 с.
399. Матисон Д. Медиа-дискурс. Анализ медиатекстов. Харьков, 2017. 262 с.
400. Махінов В. Соціокультурна комунікація як генезис мовної особистості. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/835>
401. Махній Т., Душеко С. Педагогічна синектика (з досвіду проведення майстер-класу з викладачами коледжу). *ФПО*. 2019. № 2. С. 22-23.
402. Мацкевич Р.М. Класифікація лобізму, його види. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. С. 218-223.
403. Медіаторчість в сучасних реаліях: протистояння медіатравмі: збірник наукових праць. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. 210 с.
404. Мельник Л.М., Пасічник Н.С. Історичний брейн-ринг [Електронний ресурс]. Біла Церква: БНАУ, 2023. URL: <http://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/9552>
405. Мельник Н.В., Савайда О.І., Здреник І.В. Історичні періоди становлення і розвитку прав людини: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 52-56.
406. Мельничук Л. Досвід реформування судової системи Румунії у контексті протидії корупції на шляху до членства в ЄС. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2023. № 47. С. 239-252.
407. Мереуца О.В. Методи формування критичного мислення школярів на уроках історії. *Актуальні питання історії України, всесвітньої історії та методик їх викладання: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 19 трав. 2023 р.)*. Рівне: МЕНУ, 2023. С. 161-163.
408. Мироненко С., Грушицька І. Форми та шляхи удосконалення освітнього процесу в закладах фахової передвищої освіти. *ФПО*. 2020. № 2. С. 14-17.
409. Мирончук Н.М. Професійна діяльність викладача вищої школи: суспільні виклики та проблеми змісту підготовки. *Професійна освіта: андрагогічний підхід: монографія / кол. авторів; за ред. О.А. Дубасенюк*. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2018. С. 146-172.
410. Мисан В. Багатоперспективність як чинник трансформації змісту шкільного курсу історії України. *ПДІ*. 2013. Вип. 4. С. 31-39.
411. Мисан В. Дослідження джерел як протидія суб'єктивізації змісту шкільного курсу історії України. *ПДІ*. 2022. Вип. 13. С. 118-129.

412. Мисан В. Місія шкільної історії: вчити мислити, чи зазубрювати факти-події? *ПДІ*. 2018. Вип. 9. С. 77-86.
413. Мисан В. Моделі вивчення рідного краю в шкільному курсі історії України. *ПДІ*. 2011. Вип. 3. С. 86-97.
414. Мисан В. Полікультурність у змісті шкільної історії: вимога часу, чи забаганка науковців? *ПДІ*. 2020. Вип. 11. С. 24-32.
415. Мисан В. Полікультурність у шкільних підручниках та посібниках з історії. *ПДІ*. 2025. Вип. 16. С. 76-88.
416. Мисан В. Принципи змісту шкільного курсу історії України як дидактична проблема. *ПДІ*. 2017. Вип. 8. С. 49-57.
417. Мисан В. Про формальний підхід в оцінюванні навчальних досягнень учнів з історії, або що стоїть за положеннями міністерської інструкції. *ПДІ*. 2010. Вип. 2. С. 78-89.
418. Мисан В. Шкільна історія на шляху до подолання спадщини минулого. *ПДІ*. 2016. Вип. 7. С. 197-201.
419. Мисан В. Шкільна історія: чому її опанування залишається складним? *ПДІ*. 2021. Вип. 12. С. 54-61.
420. Михайлюк В. Сучасні технології у викладанні історії в школі: теоретичні засади студентської педагогічної практики. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2022. Vol. 1. No. 3. Pp. 120-130.
421. Мізюк В., Новак Г. Генезис поняття та ідей STEM-освіти в Україні та зарубіжжі: історичний аспект. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2022. № 57. С. 87-94.
422. Мірошніченко В.І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2012. 376 с.
423. Мірошніченко В.І., Грубі Т.В. Патріотичне виховання молоді в контексті організації виховного процесу у військовому ліцеї. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 7(41). С. 377-388.
424. Місостов Т. Комплексне поєднання традиційних та інноваційних компонентів навчального курсу «Методика викладання історії в профільній школі, закладах фахової передвищої та вищої освіти». *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства, громадянської освіти та географії: матеріали XV науково-практичної конференції з міжнародною участю (Харків, 23 листопада 2023 р.) / за ред. Людмили Зеленської, Сергія Серякова, Тотраза Місостова*. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2024. С. 37-45.
425. Мічуріна А. Міжнародний досвід у боротьбі з корупцією: що корисного можемо запозичити. *Юридична газета*. 2025. № 5 (793). 07 липня. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/sferi-praktiki/antikorupciyna-praktika/mizhnarodniy-dosvid-u-borotbi-z-korupciyu-shcho-korisnogo-mozhemo-zapozichiti.html>
426. Могорита В.М. Писемне джерело як компонент шкільного підручника з історії України. *Педагогічні науки: зб. наук. праць*. 2017. Вип. LXXIX. Т. 1. С. 35-39.
427. Моїсеєнко К. Соціалізація особистості та розвиток особистісно-професійного потенціалу під час навчання у ВНЗ. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2017. № 1 (6-7). С. 99-102.

428. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології на уроках історії. Харків: Вид. група «Основа»; «Тріада +», 2007. 192 с.
429. Молоткіна В. Вивчення історичних постатей на уроках історії України як засіб формування креативності мислення учнів. *Український літопис*. 2023. № 2. С. 53-63.
430. Молоткіна В., Тарапон О. Історичні документи як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. *Society. Document. Communication*. 2022. Ed. 16. С. 107-112.
431. Молоткіна В., Хмельницька Л. Застосування візуальних джерел на уроках історії як засобу формування критичного мислення учнів. *Society. Document. Communication*. 2023. Ed. 18. С. 227-252.
432. Мороз А.В. Наративний підхід до дослідження ідентичності особистості. *Наука і освіта*. 2009. №4. С. 30-34.
433. Мороз П.В., Мороз І.В. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання все-світньої історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.
434. Мороз П., Мороз І. Аналіз стану використання історичних джерел у навчанні історії в старшій школі. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 4. С. 142-153.
435. Мороз П., Мороз І. Формування змісту освітніх компонентів громадянської та історичної освітньої галузі профільної середньої освіти. *Проблеми сучасного підручника*. 2024. Вип. 32. С. 133-148.
436. Морозова Л. Організація самостійної роботи студентів у закладах вищої освіти України. *Український Педагогічний журнал*. 2024. № 4. С. 152-162.
437. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Київ: Фенікс, 2013. 540 с.
438. Мотуз Т.В., Саєнко О.В., Слободенюк О.О. Проблема оцінювання навчальних досягнень учнів у вітчизняній педагогічній думці кінця ХХ – початку ХХІ століття. URL: <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2023/86/2.pdf>
439. Моцак С.І. Методологічні засади організації позаурочної роботи з історії в системі педагогічної науки і практики. *Філософія науки: традиції та інновації: науковий журнал*. 2017. № 1 (15). С. 222-231.
440. Муляр О., Василенко Н. Використання дискусійних методів на уроках історії як спосіб виховання толерантності учнів. *Педагогічний дискурс*. 2014. Вип. 16. С. 124-127.
441. Наукові студії учнів-старшокласників: збірник матеріалів за підсумками роботи Кам'янець-Подільської філії Малої Академії наук. Випуск 2-11. Кам'янець-Подільський, 2015-2025. URL: <https://didactics-history.kpnu.edu.ua/publikatsii/>
442. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання: зб. тез методологічного семінару (м. Київ, 6 квітня 2023 р.). Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 548 с.
443. Нетьосов С.І., Нетьосова С.Ф. Інформаційно-комунікаційні технології у системі позакласної роботи вчителя історії. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія*. 2013. № 1 (13). С. 1-6.
444. Нетьосова С., Нетьосова С. Позакласна робота з історії в системі національно-патріотичного виховання школярів. *Освіта та педагогічна наука*. 2017. № 1. (166). С. 60-66.

445. Ничкало Н.Г. Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів. Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 125 с.
446. Новації позашкільної освіти: зб. методичних матеріалів з екологонатуралістичного напрямку позашкільної освіти. Київ: НЕНЦ, 2022. 146 с.
447. Овчарук О.В. Теорія і практика шкільної освіти для демократичного громадянства в країнах – членах Ради Європи. Київ: ПП «Видавництво «Фенікс», 2021. 400 с.
448. Омельчак Т. Використання дискусії на уроках історії. *ПДІ*. 2016. Вип. 7. С. 203-211.
449. Омельчак Т. Національно-патріотичне виховання історією в умовах сучасних викликів. *ПДІ*. 2019. Вип. 10. С. 94-98.
450. Омельчак Т. Формування інформаційної компетентності учнів на уроках історії. *ПДІ*. 2017. Вип. 8. С. 159-170.
451. Онищенко О. Чому студенти списують. *Дзеркало тижня*. 2019. Вип. 24. 22–25 червня. URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/chomu-studenti-spisuyut-315210_.html
452. Орловський О.Я. Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2021. Вип. 67. С. 129-133.
453. Ороховська Л.А. Мас-медіа як складова людської комунікації. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2011. № 1. С.135-138.
454. Ороховська Л.А. Медіакультура у дзеркалі філософії історії: монографія. Київ, 2015. 333 с.
455. Освіта впродовж життя: зарубіжний досвід та національна практика: монографія / за заг. ред. Л. Прокопів, В. Стинської / авторський колектив: Л. Прокопів, В. Стинська, Г.Білавич, Б. Савчук, І. Єгорова, В. Ковальчук, Ю. Москаленко, О. Гевко, С. Довбенко, Л. Бандура, І. Завулічна, М. Олексюк, Т. Паска, С. Юрченко. Івано-Франківськ: НАІР, 2022. 288 с.
456. Остапенко Г. Комунікація та комунікативна активність суспільства в добу інтернет-технологій: соціальний аспект. *Вісник Книжкової палати*. 2013. № 9. С. 1-4.
457. Остапенко І.В. Використання медіаконтенту для візуалізації уявлень молоді про майбутнє: виклики війни і євроінтеграція. *Проблеми політичної психології*: збірник наукових праць. 2022. Вип. 11 (25). С. 126-131.
458. Остапенко М. Громадянська активність як основа формування громадянського суспільства. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26831/14-Ostapenko.pdf>
459. Охрімчук Д.В. Вплив стереотипів на різні соціальні групи. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/43970/1/1.pdf>
460. П'ясецька-Устич С.В. Корупція і тіньова економіка в системі соціально-економічних відносин суспільства. *Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського*. 2016. Вип. 10. С. 34-39.
461. Паливода О. Формування предметних компетентностей школярів шляхом використання історичних джерел. URL: https://rmk-mv.blogspot.com/2018/01/blog-post_43.html

462. Пальчинська М. В. Соціалізація особистості в умовах віртуалізації суспільства. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2019. №2 (43). С. 82-89.
463. Парахненко В.Г. Виникнення та розвиток концепції сталого розвитку. *Пріоритетні напрямки наукових та прикладних досліджень у геодезії та землеустрої*: матер. Міжнар. наук.-практ. інтер.-конф. молод. вчених (м. Умань, 18-19 квітня 2024 р.). Умань, 2024. С. 134-139.
464. Патрикеева О. STEM-освіта: умови впровадження у навчальних закладах України. *Управління освітою*. 2017. № 1. С. 28–31.
465. Пащенко Т. М. Кваліметричний підхід у реалізації методичної системи оцінювання якості підготовки фахівців у коледжах будівельного профілю. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2022. № 1 (23). С. 92-100.
466. Перепелиця Г.М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2017. 880 с.
467. Пещеріна Т.В. Теоретичні і практичні засади організації освітньої діяльності в Національному центрі «Мала академія наук України». *Наукові записки Малої академії наук України*. 2024. № 30. С. 103-110.
468. Писаренко Л.М. Гра як ефективний метод розвитку критичного мислення. *Вчені записки ТНУ ім. В. Вернадського. Серія: Філологія та журналістика*. 2021. Т.32 (71). № 3. Ч. 2. С. 211-215.
469. Письменна О. Формування самоосвітньої компетентності студентів медичного коледжу засобами технологій змішаного навчання: дис. ... док. філософії. Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет, 2025. 241 с.
470. Письменний В.В. Проблеми гейміфікації навчання у контексті реалізації цілей сталого розвитку. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2025. № 1(32) С. 36-46.
471. Пишко О.Л. Інтерактивні методи як спосіб розвитку творчих здібностей учнів на уроках історії та правознавства. *Народна освіта: електронне наукове фахове видання*. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2257
472. Півень М., Сударева Г. Інноваційні підходи до запровадження STEM-навчання на уроках історії. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2022. № 3 (25). С. 109-117.
473. Пігович І. Використання мемів як засобів актуалізації пізнавальної діяльності на уроках історії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Вип. 23. С. 94-96.
474. Пігович І. Розвиток хронологічної компетентності засобами цифрових технологій на уроках історії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. Вип. 24. С. 93-95.
475. Пінська О.Л. Сутність і змістовна характеристика самореалізації особистості. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*: збірник наукових праць. 2018. Вип. VIII. С. 36-44.

476. Піонтовська А.К. Лобізм: українські реалії та перспективи. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2014. № 2. С. 319-332.
477. Пішак О.В. Самореалізація людини як основа творення моральнісних стосунків. URL: http://www.confcontact.com/2013-nauka-v-informatsionnom-prostranstve/ff6_pishak.htm
478. Повар А. Дидактика навчального процесу та особливості його візуалізації у вивченні суспільних дисциплін. *ПДІ*. 2014. Вип. 5. С. 119-129.
479. Повноваження із протидії корупції у органах внутрішньої безпеки країн Центральної Європи: огляд досвіду та висновки для України. URL: <https://antac.org.ua/news/povnovazhennia-iz-protydii-koruptsii-u-orhanakh-vnutrishn-oi-bezpeky-krain-tsentral-noi-yevropy-ohliad-dosvidu-ta-vysnovky-dlia-ukrainy/>
480. Поліщук В.В. Туристсько-краєзнавча діяльність дітей в навчальних закладах освіти. *Педагогічні науки*. 2014. Випуск 122. С. 151-157.
481. Пометун О., Гупан Н. Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 50-58.
482. Пометун О.І. Організація кооперативного навчання учнів: про що варто пам'ятати. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713774/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%83%D0%BD3.pdf>
483. Пометун О., Гупан. Н. Конструювання змісту історії як обов'язкового предмета профільної освіти: наукова доповідь на методологічному семінарі «Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації», 4 квітня 2024 р. *Вісник НАПН України*. 2024. № 6 (1). С. 1-5.
484. Пономарьова Г.Ф., Степанець І.О. Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ на заняттях із педагогіки. Харків: ФОП Шейніна О.В. 2010. 214 с.
485. Поплавська Т.А. Теоретико-методологічні засади національно-патріотичного виховання в сучасному педагогічному процесі. *Духовно-історичні засади розвитку української нації*: матер. п'ятої наук.-практ. конф. Хмельницький, 2017.
486. Попова О.В. Концепції ідентичності Дж. Марсія та А. Ватермана. *Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса*: мат. наук. конф. (2015-2016 рр.). Секція «Педагогіка». С. 21-23.
487. Посохова Я.С. Проблема ідентичності та визначення психологічних основ її вивчення. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 217-221.
488. Потапенко Р., Тарапон О. Методика роботи з умовно-графічною наочністю на уроках історії. *Society. Document. Communication. Серія: Історичні науки*. Переяслав-Хмельницький, 2022. Вип. 16. С. 151-164.
489. Похмура Р.І. Аналіз теорії та практики методики використання засобів умовно-графічної наочності у викладанні історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*: науково-педагогічний журнал. 2013. Вип. 2. С. 90-93.
490. Почепцов Г.Г. Сучасні інформаційні війни. Київ, 2016. 502 с.
491. Права дитини та механізм їх захисту. Ужгород, 2009. 46 с.
492. Правдивець Н.О. Теоретична модель феномену ідентичності особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т. 1. Ч. 27. С. 137-145.

493. Присакар В. Особистісно орієнтовний підхід при вивченні історії у старших класах загальноосвітньої школи. *ПДІ*. 2009. Вип. 1. С. 104-112.
494. Присакар В. Формування національної самосвідомості засобами усної народної творчості при вивченні історії України в загальноосвітній школі. *ПДІ*. 2010. Вип. 2. С. 89-100.
495. Проскурняк О.І. Роль активності у формуванні комунікативної діяльності особистості. URL:
https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/10_2011/12.pdf
496. Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації: збірник матеріалів / за заг. ред. Ляшенко О.І., Засєкіної Т.М., Мальованого Ю.І., Литвинової С.Г., Малиношевської А.В. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2024. 228 с.
497. Путрик О.А. Рольова гра на уроках історії (на прикладі теми «Початок Другої світової війни»). *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. Харків ХНПУ, 2016. Вип. 8. С. 218-221.
498. Пуховська А.С. Еволюція розуміння прав людини в контексті юридичного позитивізму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2013. Випуск 23. Частина I. Том 1. С. 86-91.
499. Равчина Т., Шемелюк Г. Організація освітнього процесу в системі фахової передвищої освіти у вимірі законодавчих змін. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2019. Випуск 34. С. 198-208.
500. Ракша Н.М. Засоби мотивації учнів до участі в пошуково-дослідницькій роботі під час вивчення історії. *Таєрійський вісник освіти*. 2015. № 3 (51). С. 174-178.
501. Рахманов О. Соціальне підґрунтя олігархічної системи в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 3. С. 60-73.
502. Ребенок В.Р. Позакласна робота з історії: особливості і форми. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*: науково-педагогічний журнал. 2021. Вип. 9. С. 86-88.
503. Ревенко С. П. Сучасні підходи до вивчення ідентичності особистості юнацького віку. *Наука і освіта*. 2013. № 7. С. 196-199.
504. Редько К., Мірошніченко В. Дослідження сталого розвитку в Україні: оцінка стану виконання цілей. *Підприємництво та інновації*. 2022. № 22. С. 5-13.
505. Реформування історичної освіти: перспективи та системні зміни. URL:
https://znayshov.com/News/Details/reformuvannia_istorychnoi_osvity_perspektyv_y_ta_systemni_zminy
506. Різун В.В. Теорія масової комунікації: підруч. для студ. галузі 0303 «Журналістика та інформація». Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с.
507. Рінило І., Боляк О. Національно-патріотичне виховання у коледжі. *Фахова передвища освіта*. 2020. № 3. С. 126-128.
508. Рожило М.А., Наход А.В., Самчук А.С. Критичне мислення як інструмент медіаграмотності з протидії фейкам і маніпуляціям. URL:
https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20023/1/kryt_mysl.pdf
509. Роль закладів фахової передвищої та професійної освіти в системі безперервної освіти: зб. тез та доповідей VII Наук.-метод. конф., м. Одеса, 25 березня 2020 р. Одеса: Одеський технічний коледж ОНАХТ, 2020. 146 с.

510. Руденко О.М. Лобіювання: політична корупція чи суспільний компроміс. *Public Administration and Local Government*. 2020. Issue 2 (45). С. 77-83.
511. Рябовол Л. Освітні програми з предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (історія): актуальні вимоги. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін»: науково-педагогічний журнал*. 2023. Вип. 11. С. 3-8.
512. Рябовол Л.Т., Ремех Т.О. Громадянська освіта в профільній школі в Україні та зарубіжних країнах. *Вісник НАПН України*. 2024. 6(1). С. 1-5.
513. Савенко В.В. Завдання та зміст лекцій з історії відповідно до вимог Болонського процесу. *Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу*. 2005. Ч. 3.
514. Самодай В., Ковтун, Г. Корупція: загрози та наслідки для соціуму. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2360>
515. Саух П.Ю. Новий образ освіти в контексті ідей сталого розвитку суспільства. Транснаціональний вимір. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/20749/1/Novy%20obraz%20osvity.pdf>
516. Світлофор освітньої доброчесності для освітян. Як розпізнати корупцію, недоброчесність та неетичну поведінку в освіті. Київ, 2020. 51 с.
517. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В.П. Горбуліна; Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
518. Семеног О.М., Семеніхіна О.В., Безуглий Д.С. Формування академічної культури майбутніх педагогів-дослідників в умовах цифрового творчого середовища як наукова проблема. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Том 62. № 6. С. 240-252.
519. Семиноженко А. Війни з корупцією. Як їх саджають у Румунії. Ч. 1. URL: <https://medialab.online/democracy/vijny-z-koruptsiyeyu-yak-yih-sadzhayut-u-rumuniyi-ch-1/>
520. Середній клас в Україні: критерії ідентифікації. Позиції експертів, уявлення і самовизначення громадян. Київ: Бібліотека Центру Разумкова, 2014. 64 с.
521. Серьогін С.С. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4. С. 284-289.
522. Симончук О. Картографування класів: традиції та новації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 4. С. 56-84.
523. Синявська Л.І., Мазур О.О. Використання методу усної історії при вивченні теми «Україна в роки Другої світової війни. Остарбайтери» у шкільному курсі «Історія України». URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/810/1/2017.pdf>
524. Сирцова О. Психоемоційна підтримка учасників освітнього процесу на уроках історії в умовах воєнного часу. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. С. 156–160.
525. Ситник Д.В. До проблеми оцінювання навчальних досягнень учнів в системі компетентісного навчання. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7894/1/75.pdf>
526. Сігітов А. Сучасні інформаційно-комп'ютерні технології у процесі навчання історії: практичний аспект. *Історія України. Серія Шкільний світ*. 2013. № 11 (черв.). С. 13-17.

527. Сікора Я., Іванова С., Кільченко А. Розвиток цифрової компетентності наукових і науково-педагогічних працівників засобами відкритих освітньо-наукових інформаційних систем: вітчизняний досвід. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. Т. 12, № 5. С. 73-79.
528. Сіракл. П. Самореалізація особистості: психологічний аспект. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2021. Vol.47.С. 259-263.
529. Скотна Н.В. Патріотичне виховання в Україні: реалії та перспективи. *Проблеми українського національного виховання*: зб. наук. пр. Дрогобич, 2013.
530. Слющинський Б.В. Комунікаційна еволюція й соціокультурний простір. URL: <http://www.soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2011/50/32.pdf>
531. Сметаніна Н.В. Небезпечні наслідки корупції для особи, держави та суспільства. *Право і суспільство*. 2017. № 4. Частина 2. С. 168-171.
532. Співак Л.А., Гіренко Н.А., Співак Я.О. Сучасні інновації у викладанні історичного матеріалу учням з особливими освітніми потребами: європейська практика. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2022. № 2 (104). С. 134-147.
533. Спіріна Т. Соціокультурна діяльність, як засіб формування життєвих цінностей молоді у вільний від навчання час. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36013/1/T_SPIRINA_PPPSS_KSP%26KO_I_PSP.pdf
534. Стаднік І.В., Максютя М.В. Межі свободи слова в контексті верховенства права. *Правничий часопис*. 2022. № 1. С. 39-50.
535. Стамбульська Т. Особливості виховання національно-мовної особистості здобувачів фахової передвищої освіти в умовах війни. *Молодь і ринок*. 2023. № 8/216. С. 83-86.
536. Становлення і розвиток інформаційного суспільства як основи забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 23–24 листопада 2017 року* / ред.-упорядник: д. філософ. н., проф. В.Г. Воронкова; Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 276 с.
537. Стасевська О.А. Соціокультурна ідентичність постмодерну: проблема соціального конструювання. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2021. № 2 (4). С. 215-233.
538. STEM та STEAM: науково-практичні тенденції розвитку цифровізації в умовах євроінтеграції: мат. всеукр. науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 4 грудня – 14 січня 2024 року. Львів–Торунь: Liha-Pres, 2024. 76 с.
539. Степаненко В.В. Досвід створення Національного антикорупційного директорату Румунії. *Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності*. 2018. С. 36.
540. Степанков В. Руйнація методологічних засад сучасної шкільної історичної освіти: дискусійні нотатки з приводу проекту нової концепції викладання історії України. *ПДІ*. 2010. Вип. 2. С. 63-75.

541. Степанков В.В., Степанков В.С. Методологічні підвалини національно-патріотичного виховання в освітньому просторі України: еволюція, проблеми та шляхи їх розв'язання (2009-2022). *ПДІ*. 2022. Вип. 13. С. 30-55.
542. Стецюк В. Інтернет-ресурс «The Programming Historian» як інструмент дослідника та викладача історії. *ПДІ*. 2016. Вип. 7. С. 135-143.
543. Столбов Д.В. Сутність і зміст поняття інтернет-безпеки сучасного школяра. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2014. Випуск 33. С. 187-189.
544. Стрижак О.Є., Горборуков В., Яременко А.А. Інформаційно-аналітичне забезпечення конкурсної діяльності Малої академії наук України. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2025. № 31. С. 40-49.
545. Субіна О.О. Формування соціальної компетентності майбутніх викладачів гуманітарних спеціальностей в умовах магістратури: дис. ... канд. пед. наук спеціальності 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2015. 248 с.
546. Сухонос В.В. Демократичний концепт первинної держави в Україні: історико-правовий та інституціональний виміри. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 66-69.
547. VII науково-методична конференція «Роль закладів фахової передвищої та професійної освіти в системі безперервної освіти»: збірник тез та доповідей Одеса. 2020. 146 с.
548. Твердохліб Г.В. Практичні аспекти використання штучного інтелекту для розвитку медіакомпетентності учнів. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Випуск 78. Том 2. С. 155-158.
549. Тези науково-методичної конференції кафедр університету (28–29 листопада 2018 року). Харків, 2018. 170 с.
550. Теорія і практика запровадження компетентнісного підходу на навчання історії в школі / за заг. ред. д. пед. наук, проф. К. Баханова. Донецьк: Лондон-XXI, 2012. 456 с.
551. Теорія та методика професійно-педагогічної підготовки освітянських кадрів: акмеологічні аспекти: монографія / керівн. авт. кол. Н.В. Гузій. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 516 с.
552. Терещенко О. Соціокультурна комунікація мігрантів. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2022. Вип.30. С. 83-91.
553. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2016. 61 с.
554. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В.С., Сторонянської І.З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України, 2020. 531 с.
555. Терно С. Зародження і еволюція ідеї розвитку критичного мислення. *ПДІ*. 2014. Вип. 5. С. 21-31.
556. Терно С. Зовнішнє незалежне оцінювання: сучасні виклики (на прикладі історії). *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії*: матеріали

- Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2023. С. 178-182.
557. Терно С.О. Критичне мислення: методи та стиль навчання. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2019. Вип. 52. Том 2. С. 183-189.
558. Терно С.О. Критичне мислення та інноваційні стратегії в історичній освіті: [посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія)»]. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 120 с.
559. Терно С.О. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках історії. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021. № 1 (21). С. 483-487.
560. Терно С. Революція Гідності 2013–2014 рр.: які уроки варто винести? *Історія в рідній школі*. 2017. № 7-8.
561. Терно С. Складові ефективного навчання, або Що потрібно знати вчителю про пізнавальні процеси учнів? *Історія в школах України*. 2005. № 4. С. 11–13.
562. Терно С. Як підвищити вмотивованість вивчення історії? *Історія в школах України*. 2004. № 8. С. 22–27.
563. Терно С.О. Критичне розмірковування: виникнення, розвиток та свобода волі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 49. С. 207-212.
564. Теслюк В.М. Розвиток педагогічної майстерності викладача: монографія. Київ: Ліра-К, 2019. 224 с.
565. Теслюк В.М. Формування педагогічної майстерності майбутнього викладача: теоретико-методичний аспект: монографія. Київ: Вид-во «Ліра-К», 2020. 260 с.
566. Толстих Н.В. Соціальні виключення в сучасній Україні: спроби оцінки. *Український соціум*. 2003. № 1 (2). С. 81-85.
567. Трофименко А.В. Концептуальні підходи до розуміння лобізму. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: історія. Політологія*. 2014. Вип. 10. С. 112-123.
568. Троян С. Проблеми викладання міжнародних відносин у шкільному курсі сучасної історії. *ПДІ*. 2009. Випуск 1. С. 77-95.
569. Тур О.М. Методи формування комунікативної компетентності учнів як важливої умови ефективного презентації їхньої науково-дослідницької діяльності. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2024. № 2 (27). С. 80-87.
570. Турченко Г., Турченко Ф. Проект «Новоросія» 1764-2014 рр.: ювілей на крові. Запоріжжя, 2014. 116 с.
571. Туряниця З.В. Форми, методи та засоби національно-патріотичного виховання майбутніх майстрів виробничого навчання в закладі фахової передвищої освіти. *Мат. Всеукр. наук.-метод. семінару (Глухів, 2024) – аналіз інтеграції навчальної та позанавчальної діяльності, формування патріотичних цінностей*. Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2024. С. 231-232.
572. Удод О.А. Питання історичної дидактики на сторінках «Українського історичного журналу». *Український історичний журнал*. 2017. № 6. С. 176-189.
573. Українська історична дидактика: Міжнародний діалог: зб. наук. статей. Київ: Генеза, 2000. 367 с.

574. Унормування лобістської діяльності в Україні. URL:
<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/unormuvannya-lobistskoyi-diyalnosti-v-ukrayini>
575. Упатова І. Кваліпрофесійна дидактико-методична підготовка майбутніх учителів. *ФПО*. 2022. № 4. С. 29-31.
576. Фахова передвища і професійна освіта: теорія, методика, практика: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 14 квітня 2021 р. Київ: Науково-методичний центр ВФПО, 2021.
577. Фахова передвища освіта: сучасні виклики та перспективи розвитку: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 22 квітня 2021 р.) / Інститут професійно-технічної освіти НАПН України / ред. кол.: Каленський А.А., Кубіцький С.О., Пашенко Т.М. та ін. Житомир: Полісся, 2021. 104 с.
578. Фахова передвища освіти України: здобутки наукової діяльності та освітнього процесу: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Суми, 20 квітня 2023 р. / за ред. Л.В. Тарабан. Суми: ВСП «СФК НУХТ», 2023. 112 с.
579. Федченко О. Аналіз факторів та сучасних загроз інформаційній безпеці держави у контексті забезпечення національної безпеки України. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*. 2022. Vol. 12, № 3. С. 128-134.
580. Федчик В.А. Комунікативна діяльність у світлі поглядів сучасної науки на загальну теорію діяльності. URL:
http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Philologia/20061.doc.htm
581. Філософсько-соціологічні аспекти сучасного інформаційного суспільства: монографія / за заг. ред. проф. Панфілова О.Ю. Харків: ФОП Данилко Н.С., 2017. 388 с.
582. Фурман О., Гірняк А. Сутнісні визначення модульно-розвивальної взаємодії викладача і студентів в освітньому процесі. *Психологія і суспільство*. 2020. № 3. С. 53-81.
583. Хилько Є.Є. Теоретичні аспекти навчально-пізнавальної діяльності особистості: рівні, компоненти. *Вісник Черкаського університету*. 2011. Вип. 203, ч. II. С. 131-135.
584. Хом'як І.М. Самостійна робота в системі навчальної діяльності студентів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. Т. I. № 1. С. 90-95.
585. Хохлова І.В. Антикорупція в системі освіти. *Правова позиція*. 2024. № 4 (45). С. 55-58.
586. Цвяк А. Лекція як форма навчання у вищих навчальних закладах: загальнометодичний аспект. *ПДІ*. 2010. Вип. 2. С. 20-26.
587. Ципко В.В. Методична система навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічних університетів: дис. ... док. пед. наук. Київ, 2015.
588. Цюняк О. Формування професійної готовності майбутніх педагогів до інноваційної діяльності: практикум. Івано-Франківськ: НАІР, 2020. 144 с.
589. Чепіль М. Теоретико-методологічні аспекти патріотичного виховання. *Проблеми українського національного виховання*. Дрогобич, 2013. С. 34-43.

590. Черевичний Г.С. Педагогічна практика майбутніх учителів історії (сучасні технології організації та проведення): метод. рек. Київ: ТОВ «Видавництво «Юстон», 2024. 72 с.
591. Черниш О.О. Соціалізація особистості як наукова проблема. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2021. № 1 (339), березень. Ч. 2. С. 5-17.
592. Чертов В.І. Саморозвиток і самореалізація особистості в освітньому просторі. URL: <https://surl.li/qwiiff>
593. Чорна Л.Г. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності (методологічний аналіз). *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. 2012. Вип. 13. С. 108-118.
594. Чорна Л.Г. Рольова ідентичність: її локалізація серед інших видів ідентичності особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип. 27. С. 120-129.
595. Чорноштан Є. Гендерна дискримінація та соціальна робота в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*. 2024. № 4 (65). С. 53-58.
596. Шамонова О. Стереотипи: чому важливо з ними боротися. *Українська Правда*. 2020. 17 жовтня. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/10/17/242716/>
597. Шаріпова Т.В. Впровадження інноваційних технологій на уроках історії, як чинник створення оптимальних умов розвитку для особистості. URL: <http://fel2005.dp.ua/docs/blog/09/028.pdf>
598. Шевчук О., Ковальський А. Світовий досвід боротьби з корупцією та можливість його запровадження в Україні. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2019. Вип. 2.
599. Шендерук І., Кальватинська Є. Формування інформаційно-комунікаційної компетентності у процесі вивчення історії в контексті впровадження нового державного стандарту базової середньої освіти. *ПДІ*. 2021. Вип. 12. С. 141-148.
600. Шеремет М. Педагогічний потенціал історичної дисципліни в творчому розвитку учнів загальноосвітніх навчальних закладів і інтегрований підхід. *Історія в сучасній школі*. 2013. №11. С. 40–44.
601. Шеховцова-Бурянова В.А. Особливості міської ідентичності як вид локальної ідентичності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип. 31. С. 33-37.
602. Шикір Ю. Метод «Шість капелюхів мислення»: історія, сутність, переваги. URL: <https://surl.li/mctrnw>
603. Шило С.М. Механізм захисту прав і свобод людини і громадянина як гарантія забезпечення законності та дисципліни в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2013. Випуск 22. Частина І. Том І. С. 269-263.
604. Шимон І.П., Лемак В.В. Протидія політичній корупції в Румунії: можливий досвід для України. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 366-370.

605. Шимчук Н. Використання ігрових технологій на практичних заняттях з історії України. *ФПО*. 2022. № 4. С. 121-123.
606. Шипілов Л.М. Народовладдя як основа демократичної держави. Харків: ФІНН, 2009. 216 с.
607. Шифрук С. Шлях до успіху через формування критичного мислення на уроках історії. *Педагогічна Житомирщина*. 2023 № 2 (30). С. 1-6.
608. Шкабара Г. Психологічні особливості організації самостійної роботи студентів. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*, 2022. № 6. С. 203-210.
609. Шутов Д.О. Професійна компетентність вчителя історії профільної школи як суб'єкта освітнього процесу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 66. Т. 1. С. 119-126.
610. Щербай І. Цінності прав і свобод людини у реалізації людської гідності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 3 (31). С. 128.136.
611. Що передбачає нова концепція історичної освіти та які ризики й переваги для учнівства має. URL: <https://nus.org.ua/articles/shho-peredbachaye-nova-kontseptsiya-istorychnoyi-osvity-ta-yaki-ryzyky-j-perevagy-dlya-uchnivstva-maye/>
612. Юрчак Т. Використання методу усної історії в учнівських проєктах на уроках історії в закладах загальної середньої освіти. *ПДІ*. 2020. Вип. 11. С. 81-85.
613. Яковенко Г. Г. Підготовка майбутнього учителя до викладання суспільствознавчих дисциплін. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: наук.-пед. журн*. 2017. Вип. 4. С. 76-81.
614. Якубова Л.А. Позакласна робота як засіб розвитку творчих здібностей підлітків. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Київ–Вінниця, 2006. Вип. 9. С. 223-226.
615. Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2018. 384 с.
616. Яновська Т.А. Психологічні особливості становлення ідентичності у дітей підліткового віку. *Психологія і особистість*. 2015. № 2 (8) Ч. 1. С. 155-167.
617. Ясь О. Компаративні історії: інструментальні можливості, порівняльні перспективи та пізнавальні ліміти: аналітична записка / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. 50 с.
618. Wentzel K. *Motivating students to learn*. New York: Routledge, 2020. 416 p.

ІНФОРМАЦІЙНІ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Сайт онлайн платформи з громадянської освіти. URL: <https://citizen.in.ua/>
2. Канал «Громадянська освіта: онлайн-курс» Асоціації «Нова Доба». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=P92X1WtUxTE>
3. Сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/>
4. Сайт Національної академії педагогічних наук України. URL: <https://naps.gov.ua/>

5. Сайт науково-методичного центру вищої та фахової передвищої освіти. URL: <https://nmc-vfpo.com/>
6. Сайт бібліотеки К-ПНУ імені Івана Огієнка. URL: <https://library.kpnu.edu.ua/>
7. Сайт Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
8. Сайт Національної Парламентської бібліотеки України. URL: <https://nlu.org.ua/>
9. Сайт Інституту історії України НАН України. URL: <http://history.org.ua/uk>
10. Сайт української е-бібліотеки «Чтиво». URL: <https://chtyvo.org.ua/help/biblioteka/pro-nas>
11. Заклади фахової передвищої освіти України. *Сторінка у Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/groups/1309306889108636>
12. Платформа для самоосвіти вчителя «Prometheus». URL: <https://prometheus.org.ua/>
13. Студія онлайн освіти «Edera». URL: <https://ed-era.com/>
14. Курси для вчителів «На урок». URL: <https://naurok.com.ua/courses>
15. Національна освітня платформа «Всеосвіта». URL: <https://vseosvita.ua>
16. Портал громадських експертів «Освітня політика». URL: <http://education-ua.org>
17. Освітній онлайн-журнал. URL: <https://nz.ua/>
18. Освітній портал «ІНФОСВІТ». URL: <http://infosvit.if.ua>
19. Освітній портал «Освіта.UA». URL: <http://osvita.ua>
20. Освітній портал «Педагогічна преса». URL: <https://www.youtube.com/@pedpresa>
21. Педрада. Портал освітян України. URL: <http://pedrada.com.ua>
22. Українська мережа навчальної інформації та освітніх послуг «СвітОсвіт». URL: <https://surl.li/hongvj>
23. Сайт учительської взаємодопомоги: методичні матеріали, календарні плани, відеоуроки та інше. URL: <http://uchiteli.com.ua>
24. Українська педагогіка. URL: <http://ukped.com>
25. Освітній портал «UROK-UA». URL: <http://urok-ua.com>
26. Освітній портал «Все про освіту України». URL: <https://osvita.ua/>
27. Інформаційний портал «Знання». URL: <http://znannya.info>
28. Сайт «Шкільне життя». URL: <https://www.schoollife.org.ua>

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Навчальне електронне видання

БОРОВЕЦЬ Іван Іванович,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ Анатолій Тодорович,

магістр історії, викладач Кам'янець-Подільського медичного фахового коледжу

ПІГОВИЧ Ірина Олексіївна,

завідувач навчальної лабораторії "Дидактика історії", асистент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН У СТАРШІЙ ШКОЛІ ТА ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

**для організації самостійної роботи здобувачів другого (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності А4 Середня освіта (за предметними
спеціальностями) предметної спеціальності А4.03 Середня освіта
(Історія та громадянська освіта)**

Електронне видання

Підписано 18.09.2025. Гарнітура «Arial».
Об'єм даних 2,7 Мб. Обл.-вид. арк. 9,2. Зам. № 1199.

Видавець і виготовлювач Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.